

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДОМОСТІ

TOM (VOL.) LXIV

2013

WARSZAWA 2013 ВАРШАВА

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXIV

*Redakcja „Wiadomości Archeologicznych”
wyraża solidarność
z narodem ukraińskim w jego walce o niezależność*

*Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny*

*Редакція «Археологічних Відомостей»
висловлює солідарність
з українським народом в його боротьбі за незалежність*

*Войцех Бжезіньські
Головний редактор*

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. Teresa Dąbrowska, prof. dr hab. Renata Madyda-Legutko, prof. dr hab. Magdalena Mączyńska,
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr hab. prof. UJ Jacek Poleski, dr hab. prof. UŁ Jan Schuster

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Magdalena Małek
Jacek Andrzejowski

Korekta / Proof-reading

Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: zapinka szczeblowa z Warszawy-Wawra. Rys. Lidia Kobylińska

Cover picture: rung brooch from Warszawa-Wawer. Drawn by Lidia Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2013

© Autorzy, 2013

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego prowadzona jest w salach wystawowych muzeum,
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa.
Wydawnictwa można zamawiać telefonicznie (+48 22 5044 872, +48 22 5044 873)
lub pod adresem mailowym (wydawnictwapma@pma.pl).

Pelen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXIV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Przemysław Haraśim, Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywskiej 3
Studies in La Tène and Provincial Roman Imports in Oksywie Culture
- Adam Cieśliński, The Presence of Flat Graves at the Burial Mound Cemeteries of the Wielbark Culture
in Northern and Eastern Poland 49
*Zagadnienie występowania pochówków płaskich na cmentarzyskach kurhanowych kultury wielbarskiej
w Polsce północnej i wschodniej*
- Tomasz Bochnak, Przyczyny zaniku ceramiki toczonej na ziemiach polskich w początkach I w. po Chr. –
zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne? 85
*The Decline of Wheel-made Pottery on the Territory of Poland in Early 1st Century AD – a Forgotten Secret,
Socio-psychological Circumstances or Economic Factors?*

MISCELLANEA

- Zbigniew Miecznikowski, Sławomir Sałaciński, Barbara Sałacińska, Osadnictwo neolityczne
i wczesnobrązowe w okolicy Tomin, pow. opatowski 97
Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Tominy, Opatów County
- Martin Jeżek, Tomasz Płociński, Results of Chemical Microanalysis of Selected Stone Artefacts
from the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw 137
*Wyniki mikroanaliz chemicznych wybranych zabytków kamiennych ze zbiorów
Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*
- Martin Jeżek, Touchstones from Early Medieval Burials in the Collection
of the State Archaeological Museum in Warsaw 147
Kamienie probiercze z wczesnośredniowiecznych grobów w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Anna Jurga-Szymańska, *Mein lieber Wilhelm Kögler*. O zapomnianym pruskim archeologu 153
Mein lieber Wilhelm Kögler. About a Forgotten Prussian Archaeologist

ODKRYCIA

- Klaudia Nawalań, Materiały z epoki brązu i z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 35
w Dzierżysławiu, pow. głubczycki 161
Bronze Age and Roman Age Finds from Site 35 at Dzierżysław, Głubczyce County

Artur Kurpiewski, Jadwiga Lewandowska, Sadłowo – nowa karta w badaniach osadnictwa kultury wielbarskiej na ziemi dobrzyńskiej Sadłowo – Turning a New Life in the Study of Wielbark Culture Settlement in Dobrzyń Land	172
Katarzyna Wateborska-Rakowska, Nieznane cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z miejscowości Całowanie, pow. otwocki Unknown Roman Period Cemetery from Całowanie, Otwock County	190
Radosław Prochowicz, Tomasz Rakowski, Sieluć, pow. makowski. Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu Sieluć, Maków Mazowiecki County – a new site of Wielbark Culture from northern Mazowsze	198
Konstantin N. Skvortsov, Znaleźiska zapinek typu 216/217 VII grupy Almgrena na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo Finds of Brooches of Type 216/217, Almgren Group VII, from the Territory of Dollkeim-Kovrovo Culture	210
Jan Schuster, Z drugiej strony Bałtyku. Zapinka północnoeuropejskiej formy z V wieku z Wielkopolski From the Other Side of the Baltic Sea. A North-European Brooch from 5 th c. AD Found in Great Poland	217
Tomasz Rakowski, Znaleźisko bałtyjskiej zapinki szczeblowej z warszawskiego Wawra A Balt Rung Brooch from Warszawa-Wawer	227
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	235

PRZEMYSŁAW HARASIM

STUDIA NAD LATEŃSKIMI ORAZ PROWINCJONALNORZYMSKIMI IMPORTAMI
W KULTURZE OKSYWSKIEJ

STUDIES IN LA TÈNE AND PROVINCIAL ROMAN IMPORTS IN OKSYWIE CULTURE

Wstęp

W ostatnich kilkudziesięciu latach zagadnienie importów lateńskich i prowincjonalnorzymskich w kulturze oksywskiej¹ nie było podejmowane. Ostatnie większe opracowania poświęcone analizie tego zagadnienia należą do W. Łęgi (1958) i K. Przewoźnej (1968). Sporadycznie niektóre kwestie poruszane były w pracach dotyczących konkretnych kategorii zabytków, np. uzbrojenia (T. Bochnak 2005, s. 27–28; P. Łuczkiwicz 2006, s. 173–223) lub w szerszych studiach nad kontaktami kulturowymi obszarów Pomorza w młodszym okresie przedrzymskim (E. Bokinić 2008, s. 242–244; T. Bochnak 2010b). Celem niniejszego opracowania jest zatem przedstawienie szerokiego spektrum importów proveniencji lateńskiej i prowincjonalnorzymskiej, omówienie ich chronologii²

¹ Kultura oksywska, zajmująca w młodszym okresie przedrzymskim znaczną część polskiego wybrzeża Morza Bałtyckiego oraz dorzecza dolnej Wisły, należy do grupy kultur powstałych pod wpływem oddziaływań latenizacyjnych. Wyniki najnowszych badań (T. Dąbrowska, Z. Woźniak 2005, s. 93–97) wskazują, iż jest to heterogeniczny zespół kulturowy, na którego fenomen złożyły się docierające na Pomorze z różną intensywnością oddziaływania lateńskie oraz powiązania kulturowe z obszarem basenu Morza Bałtyckiego. Nie wdając się w dyskusję nad problemem genezy kultury oksywskiej, postanowiłem włączyć w jej ramy materiały z fazy A₁ z Pomorza Wschodniego oraz Ziemi Chełmińskiej.

² W niniejszej pracy posługuję się systemem periodyzacji kultury oksywskiej zaproponowanym przez R. Wołągiewicza (1981a, s. 136; 1997, s. 17). Chronologię absolutną okresu lateńskiego dla obszarów środkowoeuropejskich przedstawił ostatnio J. Brandt (2001, s. 63–67), opierając się na ustaleniach R. Gebharda (1989, s. 118–127). Zaprezentowany system jest powszechnie stosowany w badaniach nad okresem lateńskim oraz młodszym okresem przedrzymskim (por. T. Bochnak 2005, s. 15; P. Poleśka 2006, s. 17–20).

oraz innych zagadnień związanych z napływem tych wyrobów na Pomorze w młodszym okresie przedrzymskim³.

Badacze zajmujący się problematyką młodszego okresu przedrzymskiego niejednokrotnie wskazywali na problemy z odróżnieniem przedmiotów importowanych od ich naśladownictw⁴ (Z. Woźniak 1970, s. 159; T. Dąbrowska 1996, s. 129; 2008, s. 105; K. Czarnecka 2002, s. 96; M. Biborski, P. Kaczanowski 2010, s. 163). Wypracowane dotychczas metody (zob. M. Biborski *et alii* 2002, s. 81; T. Bochnak 2004a, s. 265; 2005, s. 154–164; T. Dąbrowska 2008, s. 105) nie pozwalają na bezdyskusyjne wskazanie zabytków o lateńskim pochodzeniu, choć niekiedy wydaje się, że zaklasyfikowanie niektórych do kategorii

³ Przemiany kulturowe na Pomorzu około przełomu er doprowadzają do zaniku kultury oksywskiej i pojawienia się w jej miejsce nowej jednostki kulturowej o nazwie kultura wielbarska (R. Wołągiewicza 1981a, s. 143, 150; 1981b, s. 79, 91–93; 1997, s. 31). Z tego okresu pochodzi szereg zespołów zwartych, których charakter nie pozwala na zaklasyfikowanie do jednej z powyższych kultur, a w wielu rejestrowane są przedmioty importowane. Skomplikowany problem przemian kulturowych dotyczących zaniku kultury oksywskiej i powstania kultury wielbarskiej wymaga odrębnych i wnikliwych studiów, przekraczających ramy niniejszego opracowania. Postanowiłem zatem, iż ograniczę się do zespołów pewnie łączonych z kulturą oksywską, których najmłodszy horyzont przypada na fazę A₃.

⁴ Z rozważań należy wykluczyć niespotykane w kulturze lateńskiej miejsce jednosieczne, wywodzone od noży bojowych kultury pomorskiej (M. D. i R. Wołągiewiczowie 1964, s. 37, 47–51; T. Bochnak 2005, s. 62–63; P. Łuczkiwicz 2006, s. 67), a także najprawdopodobniej umba koliste, w odniesieniu do których T. Bochnak (2006) przedstawił koncepcję lokalnej genezy, oraz kłamyry typów I–XIV według R. Wilocha (1995), stanowiące element stroju „nielateńskiego”. Być może lokalną tradycję wykazują również szczypczyki grupy II według A. Strobina (2006, s. 131, 134 – tam dalsza literatura).

wyrobów obcej proveniencji jest nieomal pewne. Chodzi tu o przedmioty, których produkcję na terenach zajętych przez kulturę lateńską poświadczają półfabrykaty lub formy odlewnicze. Ważne są również tradycje rzemieślniczo-stylistyczne, dla których możemy wskazać wzorce i ciągi rozwojowe (por. D. Olausson 1988, s. 15). Zauważmy, iż zespoły łączone z osadnictwem ludności kultur schyłku starszego okresu przedrzymskiego na ziemiach polskich nie dostarczyły jakichkolwiek przesłanek na rzecz lokalnej produkcji przedmiotów mogących stanowić formy wyjściowe dla zabytków spotykanych w zespołach kultur przeworskiej i oksywskiej. Większość z nich ma natomiast doskonałe analogie w kulturze lateńskiej, której rzemieślnicy dysponowali wysokim poziomem umiejętności, wyrażającym się przede wszystkim jakością produktów finalnych, a także wyposażeniem warsztatów produkcyjnych w wyspecjalizowane narzędzia. Nie oznacza to jednak uznania wszystkich przedmiotów „na wysokim poziomie” za importy, bowiem jak wskazuje T. Dąbrowska (2008, s. 105), istnieje *możliwość* tzw. importu „myśli technicznej” dzięki wędrującym rzemieślnikom i innym przybyszom czy powracającym z południa mieszkańcom naszych ziem. Niemniej jednak produkcja niektórych wyrobów (np. metalowych pochew mieczy obosiecznych) w warsztatach zlokalizowanych poza obszarem kultury lateńskiej wydaje się mało prawdopodobna.

Oddziaływania kultury lateńskiej doprowadziły do upowszechnienia na terenach nieceltyckich umiejętności technicznych pozwalających na rozwój metalurgii żelaza i lokalnego rzemiosła inspirowanego kulturą lateńską (T. Dąbrowska 2008, s. 105). Nie sposób jednak udowodnić miejscową proveniencję większości zabytków zbliżonych do form lateńskich, ponieważ dotychczas nie odkryto na terenach na północ od strefy osadnictwa celtyckiego śladów warsztatów produkcyjnych. Taki stan rzeczy wynika zapewne ze słabego rozpoznania osad (M. Karwowski 2008). Narzędzia kowalskie pochodzące z grobów datowanych na młodszy okres przedrzymski (A. Kokowski 1981; L. Żygadło 2002) reprezentują ubogi zestaw podstawowych form (J. Henning 1991, s. 67–69; W. Sławiński 2002, s. 177–178).

Studia nad pochodzeniem zabytków z młodsze go okresu przedrzymskiego w znacznym stopniu utrudnia specyficzny, nieuchwytny archeologicznie rytuał pogrzebowy, stosowany od przełomu LT C₁/LT C₂ na wielu obszarach kultury lateńskiej (Z. Woźniak 1970, s. 148–149; 2004, s. 53; W. Krämer 1985, s. 34–38). Powoduje on utratę zasadniczego źródła materiałów archeologicznych, stanowiących podstawę szczegółowych studiów nad wieloma zagadnieniami.

Ustalając proveniencję analizowanych zabytków zastosowałem przede wszystkim kryteria stylistyczne oraz technologiczne. Pierwsze polega na dostrzeżeniu w bada-

nych przedmiotach cech lateńskich bądź prowincjonalnorzymskich, drugie – na rozpoznaniu technik produkcji charakterystycznych dla obu tych kręgów kulturowych⁵. Należy również podkreślić fakt, iż metale nieżelazne używane w miejscowej metalurgii pochodzą z terytoriów kultury lateńskiej lub państwa rzymskiego.

Lateńskie i prowincjonalnorzymskie importy w kulturze oksywskiej

1. Fibule proveniencji lateńskiej

U progu młodszego okresu przedrzymskiego, pod wpływem oddziaływań kultury lateńskiej dochodzi do ujednolicenia stylistycznego większości elementów stroju. W wielu kulturach Europy Środkowej powszechne staje się używanie fibul⁶. Są to zazwyczaj różne, żelazne lub brązowe, zapinki drucikowate, mające dokładne odpowiedniki w kulturze lateńskiej, jak też egzemplarze powstałe pod wpływem inspiracji kanonami stylu lateńskiego.

Stosowana nadal w opracowaniach materiałów kultur młodszego okresu przedrzymskiego typologia zapinek J. Kostrzewskiego (1919, s. 12–41, ryc. 1–26) stała się – z uwagi na znaczny przyrost materiałów – niewystarczająca. Podział fibul A i B w kulturze oksywskiej opracowany przez E. Bokiniec (2008, s. 17–25, zest. 1, 2) wydaje się niekompletny, jako że pomija szereg cech metrycznych, które w moim mniemaniu wnoszą wiele istotnych informacji między innymi odnoszących się do chronologii i pochodzenia zapinek⁷, toteż przy analizie fibul obu wspomnianych typów klasyfikacji tej nie stosuję. Wybrane zagadnienia dotyczące zapinek proveniencji la-

⁵ Zgodnie z przyjętym założeniem z listy przedmiotów importowanych postanowiłem usunąć zapinki miseczkowate, ozdoby typu *Knotenring*, klamry pierścieniowate oraz groty z wycinanym liściem, które w literaturze przedmiotu uważane są niekiedy za produkty warsztatów lateńskich (T. Dąbrowska 1988, s. 125; 137–138; 1996, s. 131; 2008, s. 105; T. Bochnak 2005, s. 159–160). Moim zdaniem zabytki te charakteryzują się na tyle prostą formą, że wykonanie ich na miejscu nie stanowiłoby problemu, wskazanie zatem wśród nich egzemplarzy faktycznie importowanych jest trudne i dyskusyjne. Przesłanką dla zidentyfikowania klamry pierścieniowatej jako importu może być jej współwystąpienie w grobie z celtyckim mieczem z pochwą, bowiem możemy przypuszczać, iż takie zestawy sprowadzane były jako całość. Innym kryterium pomocniczym w wyróżnieniu egzemplarzy obcej proveniencji może być metal użyty do ich produkcji.

⁶ W tekście i w katalogu zastosowano określenia typologiczne zabytków wedle klasyfikacji: J. Kostrzewskiego (1919) i O. Almgrena (1923), z uzupełnieniami T. Völlinga (1994) i S. Demetza (1999) dla zapinek, R. Wiloch (1995) dla klamer sztabkowatych i taśmowatych, J. Kostrzewskiego (1919) dla klamer pierścieniowatych, M. D. i R. Wołgiewiczów (1963) oraz N. Zielinga (1989), T. Bochnaka (2005) i P. Łuczkiwicz (2006) dla uzbrojenia, H. J. Eggersa (1951) dla naczyń metalowych, T. E. Haevernick (1960) dla ozdób szklanych.

⁷ Przede wszystkim pominięte zostały wzajemne proporcje poszczególnych elementów fibul.

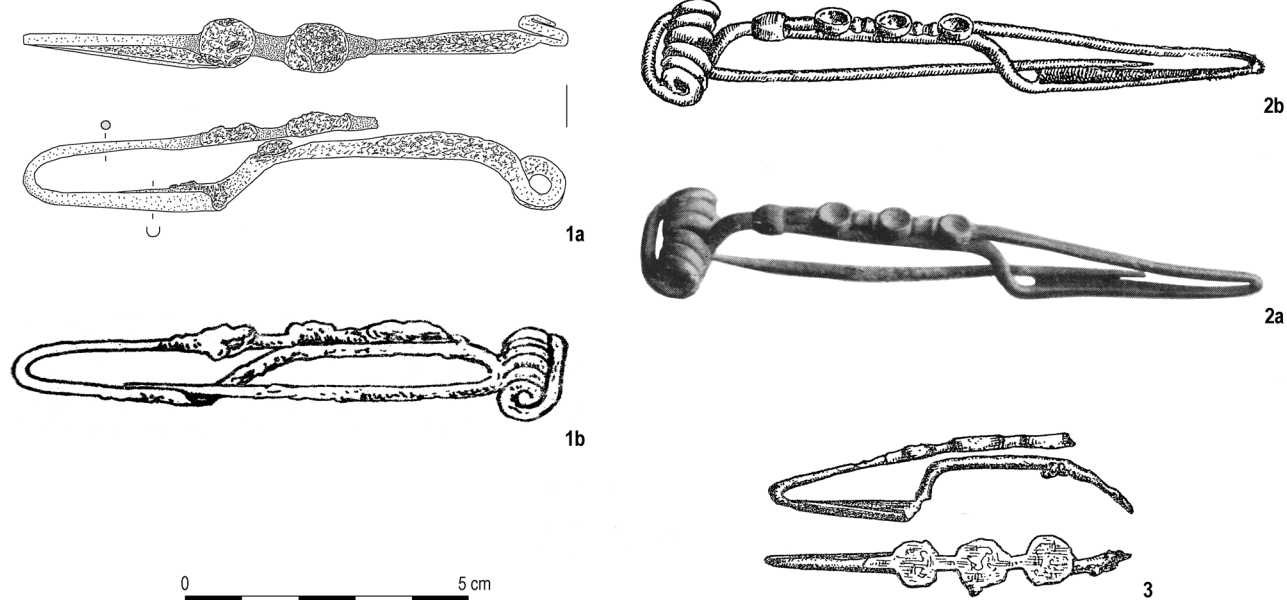
teńskiej w kulturze oksywskiej przedstawiłem w odrębnej publikacji (P. Harasim 2011), dlatego w poniższych akapitach zawarłem tylko najważniejsze informacje dotyczące omawianych tam fibul.

1.1. Zapinki typów A i B wg J. Kostrzewskiego

W literaturze przyjęło się postrzegać długie, ornamentowane fibule typów A i B za importy lateńskie (Z. Woźniak 1970, s. 159; T. Dąbrowska 1988, s. 15–17; 1996, s. 128; E. Bokinić 2008, s. 243). Nie można jednak wykluczyć, że z warsztatów celtyckich pochodzi także część okazów niezdobionych. Drobiazgową analizą wymienionych zapinek jest niezwykle istotna, gdyż ze względu na złożone oddziaływania lateńskie, w efekcie których następuje między innymi wspomniane wcześniej ujednoczenie stylistyczne części stroju, niezwykle trudno jest określić precyzyjnie proveniencję szeregu zabytków. Wydaje się, że zapinki z najstarszego horyzontu fazy A₁, tj. zapinki typów A i B, można z dużym prawdopodobieństwem uznać za okazy lateńskie. W tym czasie bowiem na terenach Polski dochodzi do istotnych przemian kulturowych, natomiast zespoły kultury pomorskiej oraz zespoły łączone ze starszym horyzontem występowania materiałów typu jastorfskiego nie dostarczyły dotychczas materiałów potwierdzających lokalną produkcję zapinek mogących stanowić formy wyjściowe dla omawianych tu fibul typów A i B. Pośród późniejszych wariantów zapinek tych typów wskazanie egzemplarzy importowanych jest bardzo trudne, o ile w ogóle możliwe.

Przypuszczalnie do zapinek importowanych należą żelazne egzemplarze typu B z grobów 150 i 151 z Rumi (patrz kat. 18) oraz, być może, okaz typu A z grobu 112 z Podwieska (patrz kat. 14), co zostało uzasadnione w innym miejscu (P. Harasim 2011, s. 222–226). Fibule z Rumi mają doskonale analogie w kulturze lateńskiej – wykazują ściśle związki formalne z zapinkami grupy 13b/c według R. Gebharda (1991, s. 15, tabl. 16:287–291, 17:292–302, 18:303.304) z oppidum w Manching, Kr. Pfaffenhofen an der Ilm, których chronologia obejmuje między innymi fazę LT C_{1b}⁸. Kilka fibul grupy 13b/c znanych jest z obszarów kultur oksywskiej i przeworskiej oraz z zespołów łączonych z kulturą jastorfską (Ryc. 2).

Moim zdaniem za import lateński można uznać także egzemplarz z grobu jamowego 162 z Rumi – żelazną fibulę typu B o długości 9,5 cm (patrz kat. 18; ryc. 1:1a.b). Uszkodzona nóżka (obecnie długości 6 cm), pierwotnie najprawdopodobniej przyczepiona była w około 1/3 długości kabłąka. Zdobia ją dwie owalne tarczki o średnicy ok. 0,8–1 cm, oddalone od siebie o 0,5 cm; sądząc z dawnego rysunku (Ryc. 1b) niewykluczone, że trzecia taka tarczka znajdowała się w części nóżki obecnie zniszczonej. Stan zachowania tarczek nie pozwala niestety na odtworzenie

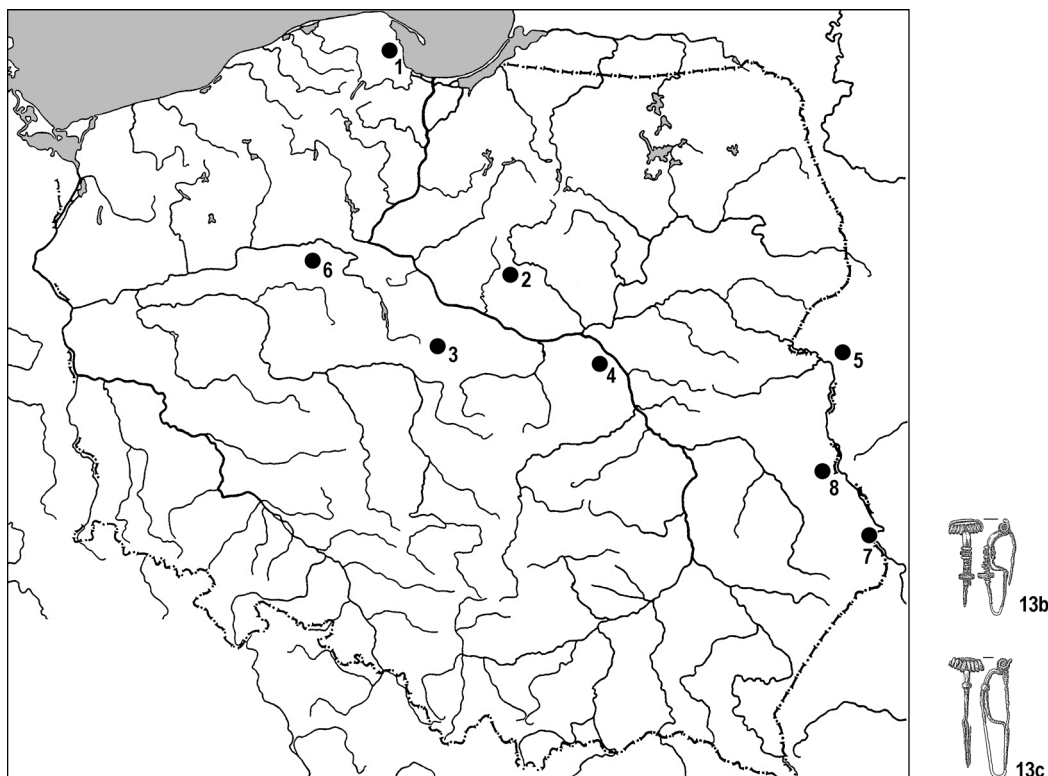
Ryc. 1. Zapinka z Rumi, pow. Wejherowo, grób 162 (1), i zbliżone do niej egzemplarze lateńskie z Langendiebach, Kr. Hanau (2), i z Meisdorf, Kr. Aschersleben-Staßfurt (3). 1, 3 – żelazo, 2 – brąz.

Rys. P. Harasim (1a), Wg: M. Pietrzak 1987 (1b), H. Schönberger 1952 (2a), J. Filip 1956 (2b), R. Müller 1985 (3)

Fig. 1. Brooch from Rumi, Wejherowo County, grave 162 (1), and similar brooches from La Tène Culture sites at Langendiebach, Distr. Hanau (2), and Meisdorf, Distr. Aschersleben-Staßfurt (3). 1, 3 – iron, 2 – bronze.

Drawn by P. Harasim (1a). After: M. Pietrzak 1987 (1b), H. Schönberger 1952 (2a), J. Filip 1956 (2b), R. Müller 1985 (3)

⁸ Formalnie zapinka z Rumi, grób 150, wydaje się być młodszą formą pośród fibul grupy 13b/c. Egzemplarz do niej podobny, ale pozbawiony dekoracji, z Prünthal, Kr. Neumarkt, jest datowany na wczesny odcinek fazy LT C₂ (W. Krämer 1985, s. 29, tabl. 94:6).

Ryc. 2. Rozprzestrzenienie zapinek odpowiadających grupie 13b/c wg Gebharda ze stanowisk kultur oksywiejskiej i przeworskiej oraz łączonych z kulturą jastorfską z ziem polskich. Wg: P. Harasim 2011, z uzupełnieniami.

Fig. 2. Distribution of brooches group Gebhard 13b/c from sites of the Oksywie and Przeworsk Cultures and sites of the Jastorf Culture from Poland. After: P. Harasim 2011, revised.

1 – Rumia, pow./County Wejherowo (2×); 2 – Drozdowo, pow./County Płońsk; 3 – Kuny, pow./County Turek;
4 – Wilcza Wólka, pow./County Piaseczno; 5 – *Radość Kamieniecka* (Радасць, Брэсцкая вобл.);

6 – Kujawki, pow./County Wągrowiec; 7 – Gródek nad Bugiem, pow./County Hrubieszów; 8 – Chełm-Bielawin, pow./County Chełm

ich pierwotnego wyglądu, nie wiadomo zatem czy były gładkie, czy dodatkowo dekorowane barwną masą.

Jeśli założymy, że tarczki zdobione były emalią lub korałem, to zapinka znaleźć może analogie celtyckie (por. J. Filip 1956, s. 110, ryc. 33:1–4.6; J. Meduna 1962, s. 115, ryc. 8:1b; M. Čižmář 1975, s. 426, ryc. 8:7; W. Krämer 1985, s. 76, tabl. 2:5a.b, 56:1.2; P. Poleska 2006, s. 147, tabl. 20:4). Spośród znanych mi takich fibul bardzo podobny do okazu z Rumi jest wykonany ze stopu miedzi egzemplarz z Langendiebach, Kr. Hanau, o długości 11 cm (Ryc. 1:2a.b; H. Schönberger 1952, s. 49, 121, tabl. 28:1; J. Filip 1956, s. 110, ryc. 33:6). Do prostokątnie wysklepionego kabłąka o długości ok. 5,5 cm przymocowana jest długa (ok. 8,5 cm) nóżka zdobiona trzema kolistymi, miseczkowatymi tarczkami. Kształt tarczek wskazuje na możliwość umieszczenia w nich dekoracyjnej masy, choć w opisie fibuli brak jest takich informacji. Tę lateńską zapinkę należy umieścić w fazie LT C₁, zapewne w jego młodszym odcinku.

Do fibuli z Rumi bardzo podobnym kształtem i proporcjami kabłąka, pochewki i nóżki nawiązuje też zapinka z Nimnic, okr. Púchov (K. Pieta 2008, s. 29, fot. 2:1A.B). Różni się od niej zdobieniem nóżki, złożonym

z dwóch guzków z umieszczoną pomiędzy nimi kolistą tarczką, w której mogła znajdować się barwna substancja. Fibula ta jest umieszczana w końcu fazy LT C₁, w czasach przed powstaniem kultury puchowskiej (K. Pieta 2008, s. 29, 34). J. Bujna (2003, s. 81, 92, ryc. 61A, 65) podobnie, tj. na schyłek fazy LT C₁, datuje zapinki z innych cmentarzysk słowackich, zbliżone morfologicznie do egzemplarza z Rumi.

Ze zniszczonej nekropoli w Meisdorf, Kr. Aschersleben-Staßfurt, usytuowanej na północno-wschodnich zboczach Harzu, pochodzi fragmentarycznie zachowana środkowolateńska żelazna zapinka z trzema tarczkami na nóżce, najprawdopodobniej pierwotnie wypełnionymi dekoracyjną masą (Ryc. 1:3). Pomimo niekompletnego stanu zachowania fibuli można stwierdzić, że kabłąk jest kształtu prostokątnego, ale w porównaniu z okazem z Rumi, silniej wysklepiony i nie tak łagodnie uformowany. R. Müller (1985, s. 76, tabl. 12:9) datuje fibulę z Meisdorf, m.in. na podstawie stylistyki ornamentu, na późny okres środkowolateński, choć moim zdaniem można by ją łączyć z fazą LT C_{1b}.

Wydaje się zatem uzasadnione, aby datowanie zapinki z Rumi określić na najstarszy odcinek fazy A₁, odpo-

wiadający najmłodszej części fazy LT C₁. Zaskakujący jest brak podobnie dekorowanych fibul na terenach na południe od Pomorza, zarówno w zespołach kultury przeworskiej, jak i inwentarzach łączonych z młodszym horyzontem występowania materiałów typu jastorfskiego (por. M. Grygiel 2004, s. 51–58). Obserwacja ta odpowiada najprawdopodobniej stanowi faktycznemu, gdyż zasadniczo osadnictwo na południe od zasięgu kultury oksywskiej w fazie A₁ młodszego okresu przedrzymskiego jest lepiej poznane niż na Pomorzu.

W badaniach metaloznawczych prowadzonych przez J. Piaskowskiego (1983, s. 132–133, ryc. 1:10) sugerowano „świętokrzyską” proveniencję zapinki z Rumi. Ta hipoteza oparta została na przeświadczeniu, iż cechy żelaza, z którego wykonano fibulę pokrywają się z właściwościami metalu uzyskiwanego w świętokrzyskim ośrodku metalurgicznym. Powszechnie jednak wiadomo, że identyfikacja ośrodka wydobywania metalu poprzez surowiec, z którego wykonano przedmiot nie daje w większości przypadków oczekiwanych rezultatów. Pierwszym czynnikiem poważnie utrudniającym rozpoznanie jest słaba znajomość ośrodków wydobywania i przeróbki rud metali (patrz Z. Bukowski 1982, s. 378–379; S. Orzechowski 2007, s. 150, 160–163), kolejnym – złożony problem dotyczący identyfikacji rudy żelaza z wyprodukowanym już metalem (Z. Bukowski 1982, s. 380; S. Orzechowski 2007, s. 150–151). Hipoteza o „świętokrzyskiej” proveniencji zapinki z Rumi jest nie do utrzymania, zwłaszcza że jej chronologia znacznie wyprzedza początki metalurgii w Górach Świętokrzyskich (S. Orzechowski 2007, s. 73–76).

1.2. Fibule typu A.65

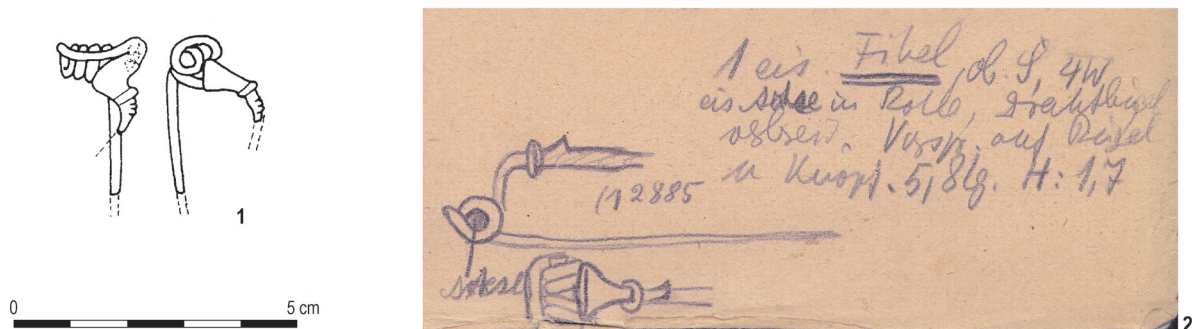
Typ A.65 zapinek wyróżniony przez O. Almgrena (1923, s. 35, ryc. 65) bardzo szczegółowo omówił S. Demetz (1999, s. 27–38). Prawie wszystkie z tych ciekawych fibul, charakteryzujących się ramowatą nóżką i kabłąkiem, w którego najwyższej partii najczęściej znajdują się zdobienia, zostały zrobione z brązu. Znane są także

egzemplarze ze srebra, nieliczne ze złota oraz wykonane z dwóch różnych stopów miedzi za pomocą metody nadlewania, tzw. *Überfangguss*⁹ (T. Grasselt, W. Gall, G. Stoi 1993, s. 135–136; M. Poux *et alii* 2007, s. 191). Żelazne deirywaty – znajdowane głównie na terenach południowych Niemiec i Czech – postrzegane są jako imitacje lub naśladownictwa (S. Demetz 1999, s. 28, 79, 174, przyp. 57), na co zwracał już uwagę R. Gebhard (1991, s. 14–15). Fibule A.65 pojawiają się na obszarach górnoitałskich najprawdopodobniej już około 80 r. p.n.e. i są formami wyprzedzającymi zapinki miseczkowate (S. Rieckhoff 1995, s. 120; S. Demetz 1999, s. 32–36, 191; P. Poleska 2006, s. 148). Chronologia form A.65 (oraz ich wariantów) na terenach Czech, Moraw i południowych Niemiec przypada na fazę LT D_{1b} i początki fazy LT D₂ (A. Rybová, P. Drda 1994, s. 130, 132; S. Rieckhoff 1995, s. 120; S. Demetz 1999, s. 32–33, 37; P. Poleska 2006, s. 148; D. Božič 2008, s. 120); wraz z fibulami miseczkowatymi wyznaczają tam najmłodszy horyzont funkcjonowania oppidów.

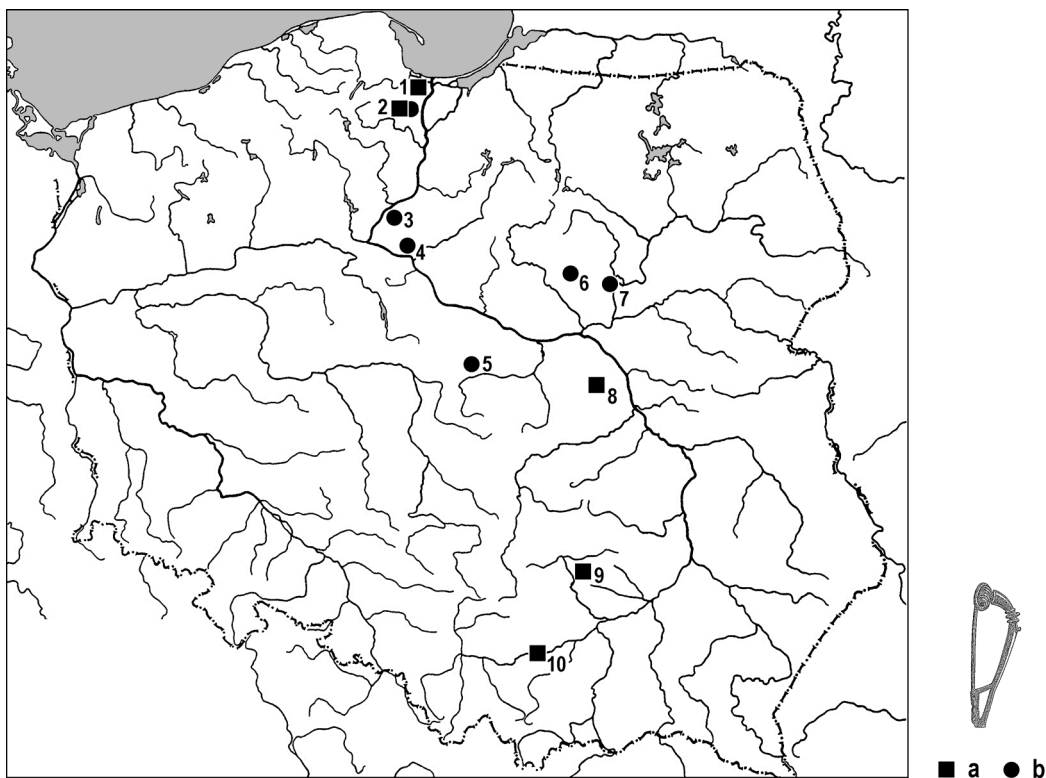
W kulturze oksywskiej dwie zapinki omawianego typu, wykonane z „białego metalu”, wchodzi w skład inwentarza grobu C w Skowarczu, pow. gdański (patrz kat. 20), a jeden zachowany fragmentarycznie okaz z brązu stanowi element wyposażenia grobu 481 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (Ryc. 3:1; patrz kat. 16)¹⁰. Trzy okazy żelazne uznać można za naśladownictwa. Jeden pochodzi z grobu 2/1905 (o prawdopodobnie przemieszonym inwentarzu) z nekropoli w Nowych Dobrach, pow. chełmiński (patrz kat. 11), drugi, bez kontekstu archeologicznego, z cmentarzyska w Papowie Toruńskim, pow.

⁹ Ta technika odlewnicza została również zastosowana w produkcji zapinek typu *Nova vas* (D. Božič 2008, s. 75–77, 86) oraz być może fibuli z osady w Podłężu, pow. wielicki (Z. Woźniak 1970, s. 16; 1990, s. 57, tabl. XXX:O).

¹⁰ Fibule ze Skowarcza zostały włączone przez S. Demetz (1999, s. 32) do odmiany A.65b2, natomiast stan zachowania zapinki z Pruszcza Gdańskiego nie pozwala na jej bardziej szczegółowe określenie i sklasyfikowanie.

Ryc. 3. Brązowa zapinka typu A.65 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 481 (1), oraz żelazne naśladownictwo zapinki typu A.65 ze Skowarcza (2), oba w pow. gdańskim (Pruszcza Gdański). Wg: M. Pietrzak 1997 (1), archiwum J. Kostrzewskiego (2; skan w skali 1:1)
 Fig. 3. Bronze brooch type A.65 from Pruszcza Gdański 10, grave 481 (1), and iron imitation of brooch type A.65 from Skowarcza (2), both County Gdańsk (Pruszcza Gdański) Wg: M. Pietrzak 1997 (1), archiwum J. Kostrzewskiego (2; scanned in 1:1)

Ryc. 4. Rozprzestrzenienie zapinek A.65 (a) oraz ich żelaznych naśladownictw (b) na terenach kultur oksywiejskiej i przeworskiej oraz grupy tynieckiej kultury lateńskiej. Wg: P. Harasim 2011, z uzupełnieniami.

Fig. 4. Distribution of brooches type A.65 (a) and their iron imitations (b) in the Oksywie and Przeworsk Cultures and Tyniec Group of the La Tène Culture. After: P. Harasim 2011, revised.

- 1 – Pruszcz Gdański, pow./County Gdańsk, stan. 10; 2 – Skowarcz, pow./County Gdańsk (2×); 3 – Nowe Dobra (?), pow./County Chełmno; 4 – Papowo Toruńskie, pow./County Toruń; 5 – Gledzianówek, pow./County Łęczyca; 6 – Stupsk, pow./County Mława (2×); 7 – Kleszewo, pow./County Pułtusk; 8 – Biskupice, pow./County Grójec; 9 – Korytnica, pow./County Jędrzejów; 10 – Kraków-Nowa Huta (Pleszów), pow./County Kraków

toruński (patrz kat. 13)¹¹, natomiast trzeci z luźnych znalezisk z cmentarzyska w Skowarczu (Ryc. 3:2; patrz kat. 20). Na podstawie zabytków współwystępujących z zapinkami typu A.65 z Pruszcza Gdańskiego i Skowarcza można przyjąć, iż tego typu fibule w kulturze oksywiejskiej występują w obrębie fazy A₂. Według R. Wołagiewicz (1981a, s. 136; 1997, s. 17) fazę A₂ można synchronizować z okresem LT D₁, a więc z czasem, w którym na obszarach celtyckich licznie występują analogiczne do oksywiejskich odmiany fibul A.65.

Fibule typu A.65 rozprzestrzenione są na znacznych terenach Europy, z wyraźną koncentracją na obszarach północno- i wschodnioalpejskich (S. Demetz 1999, s. 32, mapa 1; M. Poux *et alii* 2007, ryc. 12). Egzemplarze niewielkie, o wielobocznej w przekroju główce na terenach

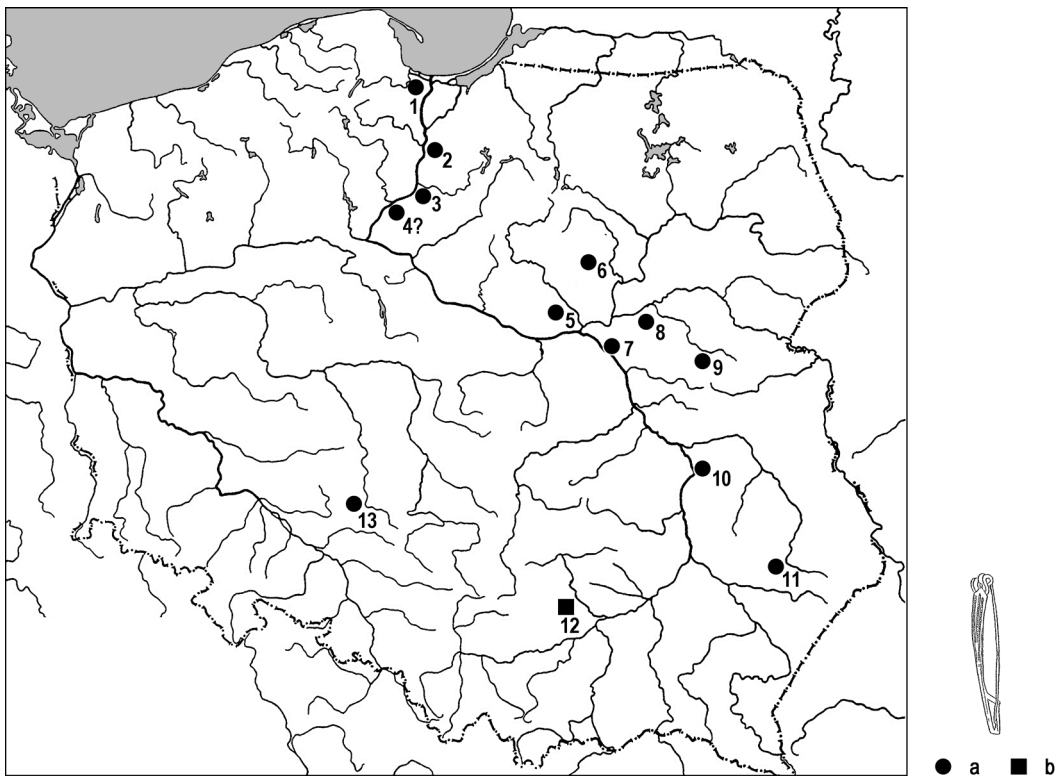
celtyckich występują przede wszystkim na północ od rzeki Pad i wybrzeży Morza Adriatyckiego; uważane są za młodsze pośród licznych zapinek typu A.65 (S. Demetz 1999, s. 33–34, 37, mapa 3; H. Meller 2002, s. 74–75, tabl. 30:358–360, 31:361–366). Na terenach Polski większość stanowisk z fibulami A.65 bądź ich żelaznymi naśladownictwami skupia się w dorzeczu Wisły (Ryc. 4).

1.3. Zapinki typu *Nauheim*

Typ *Nauheim* (J. Werner 1955) obejmuje szerokie spektrum form zapinek, dla których najbardziej charakterystyczną cechą jest słabo wysklepiony taśmowaty kabłąk zwiężający się ku nóżce. Stanowią formę wyjściową dla fibul miseczkowatych, a niektóre wykazują wyraźne nawiązania do późniejszych chronologicznie egzemplarzy typów *Jezerine*¹² i *Gorica* (D. Božič 1993, s. 142; S. Demetz 1999, s. 106; P. Poleska 2006, s. 151).

¹² W tym miejscu warto przywołać ciekawą żelazną fibulę z ciałopalnego grobu z Pietra Craivii w Transylwanii. Kabłąk zapinki jest typowy dla brązowych fibul *Jezerine*, natomiast ramowata, trójkątna nóżka i pochewka znajdują analogie wśród licznych zapinek późnolateńskich, m.in. typu *Nauheim* (A. Rustoiu, G. Gheorghiu 2009).

¹¹ Doskonałą analogię dla okazu z Papowa Toruńskiego stanowią: brązowy egzemplarz z Korytnicy, pow. jędrzejowski (http://mnki.pl/pl/zbiory/archeologia/najciekawsze_zabytki/190.html?print=1&pdf=1; dostęp 15.01.2014), oraz żelazny okaz z grobu 20 z Kleszewa, pow. pułtusk (za informację o okazie z Kleszewa serdecznie dziękuję mgr. Marcinowi Woźniakowi z Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im Stefana Woydy w Pruszkowie).

Ryc. 5. Rozprzestrzenienie żelaznych (a) i brązowych (b) zapinek typu *Nauheim* na terenach kultur oksywskiej i przeworskiej oraz grupy tynieckiej kultury lateńskiej. Wg: P. Harasim 2011, z uzupełnieniami.

Fig. 5. Distribution of iron (a) and bronze (b) brooches type *Nauheim* in the Oksywie and Przeworsk Cultures and Tynec Group of the La Tène Culture. After: P. Harasim 2011, revised.

- 1 – Pruszcz Gdański, pow./County Gdańsk, stan. 10 (2×); 2 – Bystrzec, pow./County Kwidzyń; 3 – Rządź (Grudziądz-Rz.), pow./County Grudziądz; 4 – Podwiesiek, pow./County Chelmno; 5 – Kołożąb, pow./County Płońsk; 6 – Pajewo-Szwelice, pow./County Ciechanów; 7 – Warszawa-Wilanów, pow./County Warszawa (2×); 8 – Kamieńczyk, pow./County Wyszaków; 9 – Karczewiec, pow./County Węgrów; 10 – Oblin, pow./County Garwolin (2×); 11 – Pikule, pow./County Janów Lubelski; 12 – Pełczyska, pow./County Pińczów; 13 – Ciecierzyn, pow./County Kluczbork

Chronologia fibul typu *Nauheim* w kulturze lateńskiej obejmuje przede wszystkim fazę LT D₁ oraz być może początek fazy LT D₂; na obszarach czesko-morawskich współwystępują one z fibulami środkowolateńskimi oraz bardzo często z zapinkami typu A.65 i miseczkowatymi (A. Miron 1991, s. 154, 162, ryc. 5; A. Rybová, P. Drda 1994, s. 126–129; K. Striwe 1996, s. 161–169; S. Demetz 1999, s. 87–91; R. Gleser 2005, s. 129–130, 199, 205–206; D. Božič 2008, s. 47–49).

Dotychczas na czterech nekropolach kultury oksywskiej odnotowano najprawdopodobniej pięć zapinek typu *Nauheim* (patrz kat. 3, 14, 16, 19), które można zaliczyć do odmian I 1.1 oraz I 2.1 według K. Striwe (1996, s. 68–69, tabl. 28, 29) oraz I.1 i II.1 według S. Demetza (1999, s. 78–79, 83, tabl. 23). Wszystkie wykonane zostały z żelaza, co dla omawianych fibul nie jest bez znaczenia, bowiem żelazne zapinki typu *Nauheim* są charakterystyczne przede wszystkim dla obszarów wschodnioceltyckich – Czech i Moraw¹³.

W zespołach grobowych kultury oksywskiej zapinki typu *Nauheim* były jedynym wyposażeniem bądź towarzyszyły zabytkom niebędącym dobrymi datownikami¹⁴, toteż ich pozycja chronologiczna w materiałach tej kultury jest trudna do określenia. Rozprzestrzenienie fibul typu *Nauheim* na ziemiach polskich (Ryc. 5) wskazuje na ich napływ z południa, najprawdopodobniej z czesko-morawskiej enklawy kultury lateńskiej poprzez tereny grupy tynieckiej i kultury przeworskiej. T. Dąbrowska (1988, s. 30–31, 59; 2008, s. 29, 105) ustala chronologię zapinek *Nauheim* w kulturze przeworskiej na przełom faz A₂ i A₃ oraz, być może, początek fazy A₃. Wydaje się zatem, że podobną metrykę trzeba obecnie przyjąć dla kultury oksywskiej, aczkolwiek należy mieć na uwadze różny rytm przemian tych jednostek kulturowych.

1.4. Fibule typu A.18

Zapinki typu A.18 należą do licznej i zróżnicowanej grupy tzw. *geschweifte Fibeln*, której najstarsze typologicz-

¹³ Na innych obszarach kultury lateńskiej żelazne derywaty fibul typu *Nauheim* nie są liczne (K. Striwe 1996, s. 68–70, mapa 27, 28).

¹⁴ Wyjątek stanowi grób 460 z nekropoli w Bystrzcu, pow. kwidzyński, w której znaleziono też żelazną zapinkę typu K (patrz kat. 3).

nie odmiany wykazują podobieństwa do zapinek o załamany kabłąk (R. Müller 1985, s. 40, 82; S. Rieckhoff 1995, s. 56–58; S. Demetz 1999, s. 115, 117, 122; T. Dąbrowska 2008, s. 26–27). P. Glüsing (1972) podzielił fibule A.18 ogólnie na egzemplarze starsze, niemające haczyka podtrzymującego górną cięciwę (A.18a), oraz młodsze, zaopatrzone w taki haczyk (A.18b). Autorami dokładniejszych klasyfikacji oraz studiów nad okazami omawianego typu są T. Völling (1995, s. 178–192; 2005, s. 114–120), S. Rieckhoff (1995, s. 56–59, ryc. 52)¹⁵ oraz S. Demetz (1999, s. 116–122).

Z terenu kultury oksywijskiej znanych jest 12 zapinek typu A.18: z Chełmna, Czarnówka, Podwieska, Pruszcza Gdańskiego stan. 7 i 10, Rumi i Rządza (patrz kat.

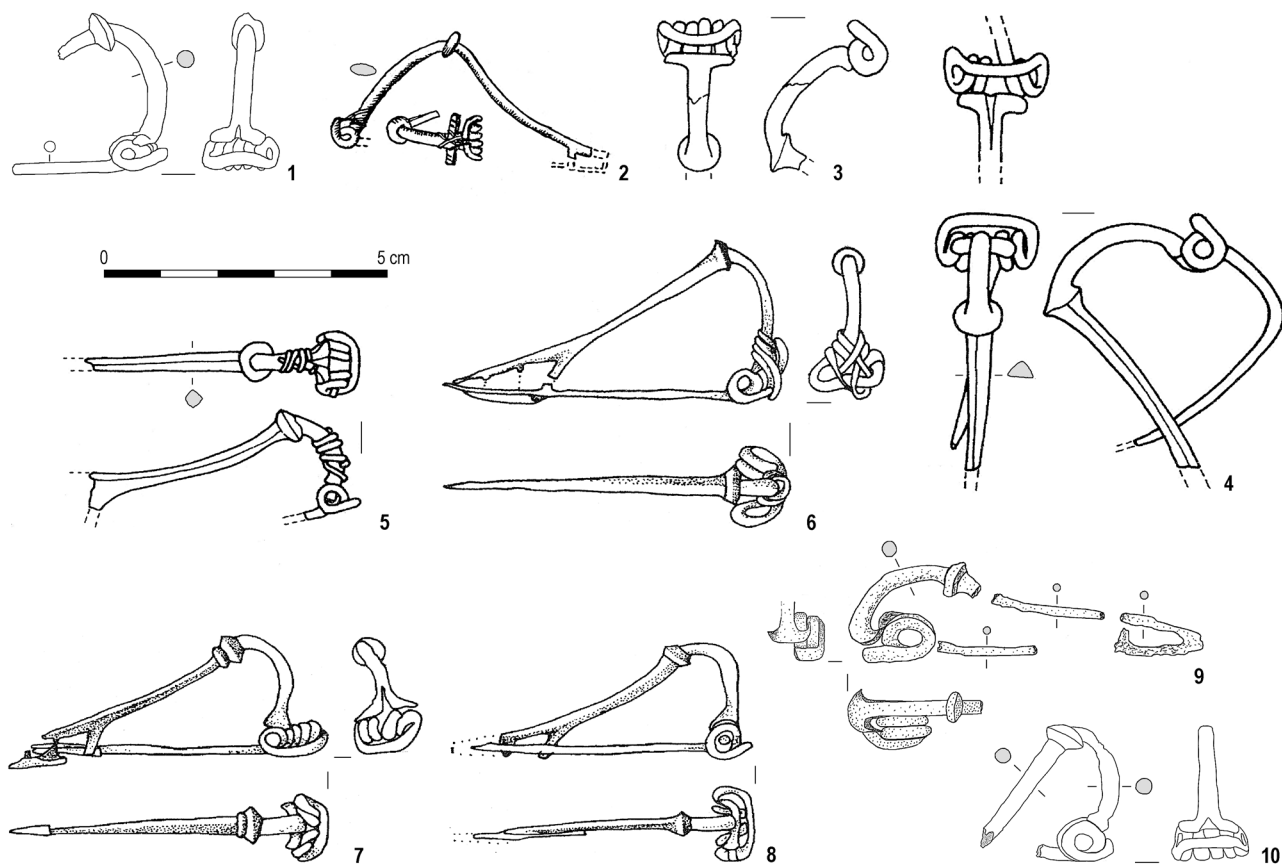
4, 6, 14–16, 18, 19). Różnią się one między sobą przede wszystkim ornamentem, ukształtowaniem kabłąka oraz surowcem. Dziesięć z nich było niedawno przedmiotem ogólnego opracowania (P. Harasim 2011, s. 231–233), które można uzupełnić o kilka szczegółowych uwag¹⁶.

Fibule typu A.18a z grobu 311 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (Ryc. 6:1), egzemplarze z grobów 270, 484 i 502 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (Ryc. 6:3–5), z grobu 259 z Rumi (Ryc. 6:10) i dwa okazy z grobu 49 z Podwieska (Ryc. 6:7.8) mają charakterystyczny trójkątny ornament na grzbiecie kabłąka¹⁷. Takiego zdobienia nie ma żelazna zapinka z grobu 355 (Ryc. 6:9) z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7, natomiast naprawa cięciwy jednej (Ryc. 6:6) z trzech fibul z Podwieska nie pozwala stwierdzić, czy

¹⁵ Propozycja podziału okresu późnolateńskiego wysunięta przez S. Rieckhoff (1995, s. 56–61, 121–146, ryc. 52, 53), dla której podstawą były m.in. studia nad *geschweifte Fibeln*, została zasadniczo zakwestionowana przez J. Brandta (2001, s. 91–92). Odrzucenie tego systemu chronologicznego nie jest jednoznaczne z negacją wszystkich spostrzeżeń dotyczących omawianych fibul, a zwłaszcza ich stylistyki i morfologii.

¹⁶ Z powodu ubogiej dokumentacji i zaginięcia zabytku niewiele powiedzieć można o zapince z grobu 167 z Chełmna, pow. *loco* (Ryc. 6:2); T. Völling (1995, s. 258) zalicza ją do odmiany *Altenburg*. Zapinka z grobu 73 z Czarnówka, pow. łęborski, znana jest mi tylko ze wzmianki A. Strobina (2011, s. 159).

¹⁷ W wypadku zapinki z grobu 270 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (Ryc. 6:3) opieram się na autopsji zabytku (patrz kat. 16).

Ryc. 6. Brązowe (1–8, 10) i żelazne (9) zapinki typu A.18a z obszaru kultury oksywijskiej.

Rys. P. Harasim (1, 9, 10). Wg: W. Łęga 1938 (2), M. Pietrzak 1987 (10) i 1997 (3–5), E. Bokinić 2005 (6–8).

Fig. 6. Bronze (1–8, 10) and iron (9) brooches type A.18a from the area of Oksywie Culture.

Drawn by P. Harasim (1, 9, 10). After: W. Łęga 1938 (2), M. Pietrzak 1987 (10) & 1997 (3–5), E. Bokinić 2005 (6–8).

Pruszcza Gdański, pow./County Gdańsk, stan./site 7, groby/graves 311 (1), 355 (9); Chełmno, pow./County *loco*, stan./site 1, grób/grave 167 (2); Pruszcza Gdański, pow./County Gdańsk, stan./site 10, groby/graves 270 (3), 484 (4), 502 (5); Podwieska, pow./County Chełmno, stan./site 2, grób/grave 49 (6–8); Rumi, pow./County Wejherowo, stan./site 2, grób/grave 259 (10)

na kabłąku znajdowała się dekoracja. Na niewielkich kapturkach zapinek z grobu 49 z Podwieska (Ryc. 6:7.8) wykonano nacięcia (żłobki?)¹⁸; podobny motyw zarejestrowano na niektórych fibulach typu *Idrija/Novo mesto* (S. Demetz 1999, s. 126; D. Božič 2008, s. 90). Dekorujący zapinki A.18a guzek umieszczony w (lub w pobliżu) najbardziej wysklepionej części kabłąka ma różną formę. Najprostszy, płaski znajduje się na cytowanych już okazach z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (Ryc. 6:1) i stan. 10 (Ryc. 6:3–5) oraz na fibulach z grobu 49 z Podwieska (Ryc. 6:6) i z grobu 259 z Rumi (Ryc. 6:10), natomiast pozostałe dwa egzemplarze z grobu 49 z Podwieska (Ryc. 6:7.8) mają guzek delikatnie profilowany, o harmonijnych proporcjach. Istotny jest też fakt, że nie umieszczono go w najwyższej partii kabłąka, lecz bliżej nóżki. Umieszczenie guzka i sposób profilowania mają walory chronologiczne. „Przesunięcie” w stronę nóżki jest charakterystyczne dla młodszych zapinek typu A.18 (por. S. Rieckhoff 1995, s. 57; S. Demetz 1999, s. 117–118; J. Brandt 2001, s. 91). Profilowany guzek, ale nie tak kształtny jak w zapinkach z Podwieska, znajduje się na słabo i równomiernie wysklepionym kabłąku fragmentarycznie zachowanego żelaznego egzemplarza z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7, grób 355 (Ryc. 6:9). Główka tej zapinki ułożona jest nad cięciwą sprężyny a pochewka jest ramowata. Wyjąwszy egzemplarz z Czarnówka, u żadnej z brązowych fibul typu A.18a z terenów kultury oksywskiej nie zachowała się pochewka.

Zapinki typu A.18a wykonane ze stopów miedzi różnią się ukształtowaniem kabłąka. Jego zarys u egzemplarza z Podwieska (Ryc. 6:6), a w szczególności pozbawiony wygięty odcinek pomiędzy guzkiem i nóżką, nawiązuje do fibul o tzw. załamanych kabłąku; guzek umieszczony jest w najwyższym jego miejscu. Pozostałe dwie zapinki z tego zespołu (Ryc. 6:7.8) mają kabłąki uformowane esowato: w przedniej części zaokrąglone, w tylnej, tuż za guzkiem umieszczonym w niewielkiej odległości od najwyższego punktu kabłąka, delikatnie wklęsłe. Kabłąk zapinki z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10 (Ryc. 6:5), jest w przedniej części znacznie mniej zaokrąglony niż w dwóch okazach z Podwieska. Na odcinku za płaskim guzkiem jest on także lekko wklęsły, co odróżnia go od trzeciego egzemplarza z Podwieska, u którego kabłąk w tym odcinku jest prosty. Zbliżone do omówionej fibuli są fragmentarycznie zachowane egzemplarze z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (Ryc. 6:1) i stan. 10 (Ryc. 6:4), oraz okaz z grobu 259 (Ryc. 6:10) z Rumi, o nieznacznie zniekształconej nóżce. W opinii badaczy (S. Rieckhoff 1995, s. 57–59; S. Demetz 1999, s. 117, 119) zajmujących się *geschweifte Fibeln* okazy o kabłąkach o esowatym profilu są młodsze od egzemplarzy o kabłąkach nawiązujących

do załamanych¹⁹. Analizując formy kabłąków i ich znaczenie dla ustaleń periodyzacyjnych należy pamiętać, że mogły one ulec odkształceniu w wysokiej temperaturze na stosie ciepłym. Wydaje się zatem, że w datowaniu poszczególnych odmian zapinek typu A.18 należy rozpatrywać łącznie wszystkie wspomniane wyżej czułe chronologicznie cechy.

Należy zauważyć, że fibule typu A.18a zarejestrowane na terenie kultury oksywskiej (pomijając zapinkę z Czarnówka) są raczej niewielkich rozmiarów i nie są masywne. Wykonane ze stopu miedzi okazy tej odmiany sklasyfikować można jako odmianę *Altenburg* według T. Völlinga (1995, s. 180–181) lub A.18a2 według S. Demetza (1999, s. 117–118), a egzemplarz żelazny jako odmianę *Wederath* według T. Völlinga (1995, s. 183–184). Zgodnie z podziałem S. Rieckhoff (1995, s. 58–59) zapinki z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 i 10 (Ryc. 6:1.3–5) oraz jedna fibula z Podwieska (Ryc. 6:6) reprezentować będą odmianę 2a, natomiast dwie pozostałe (Ryc. 6:7.8) odmianę 2b. Jedyny okaz żelazny (Ryc. 6:9) należałoby zaliczyć do odmiany 1, tak jak analogiczny egzemplarz z grobu 1242 z Wederath, Kr. Bernkastel-Wittlich (por. S. Rieckhoff 1995, ryc. 52:5).

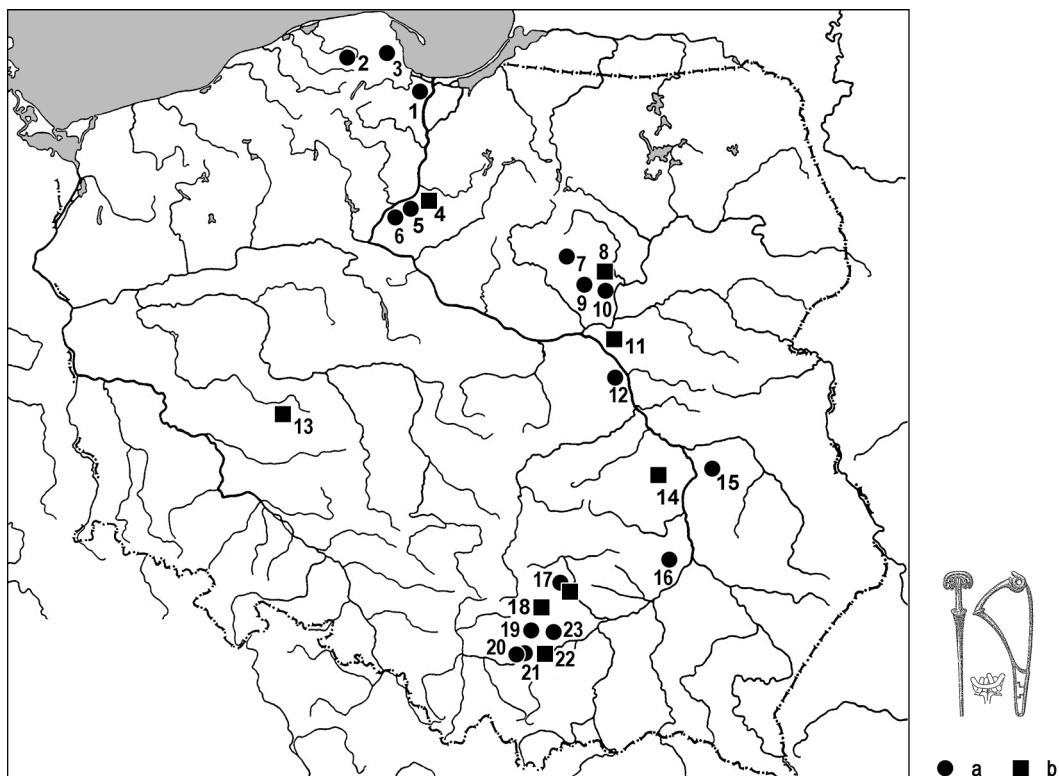
Typ A.18b reprezentuje tylko fragmentarycznie zachowana zapinka z grobu F6²⁰ z Rządza, pow. grudziądzki (patrz kat. 19), którą na podstawie rysunku zamieszczonego w archiwum J. Kostrzewskiego oraz zdjęcia w publikacji S. Angera, możemy łączyć z odmianą A.18b2b według S. Demetza (1999, s. 120).

Fibule typu A.18 występują licznie na obszarach zajętych zarówno przez kulturę oksywską i przeworską, jak i grupę tyniecką kultury lateńskiej (Ryc. 7). W kulturze oksywskiej zapinki tego typu powinny być datowane przede wszystkim na fazę A₃ (patrz kat. 4, 6, 14–16, 18, 19). Zgodnie z ustaleniami R. Wołągiewicza (1981a, s. 136; 1997, s. 17) takie datowanie nie stoi w sprzeczności z chronologią różnorodnych form typu A.18, występujących przede wszystkim w młodszym stadium okresu późnolateńskiego, a także w początkach okresu rzymskiego, na terenach zajętych przez osadnictwo celtyckie (T. Völling 1995, s. 186–188, 231–334; 2005, s. 118; S. Demetz 1999, s. 122; D. Božič 2008, s. 146–147; H. Sedlmayer 2009, s. 24, 128, 144; J. Tejral 2009, s. 158–160). Podobną chronologię dla omawianej grupy fibul przyjął J. Brandt (2001, s. 91) w pracy podejmującej zagadnienia osadnictwa jastorfskiego kręgu kulturowego.

¹⁹ Dalszy rozwój form kabłąków *geschweifte Fibeln* polega na przejściu od esowato ukształtowanych do U-kształtnych (J. Kostrzewski 1919, s. 40; T. Dąbrowska 1988, s. 35, 44; S. Rieckhoff 1995, s. 57).

²⁰ Numerację grobów z cmentarzyska w Rządzu podają za R. Hachmannem (1951).

¹⁸ Zdobienie to nie jest widoczne na rysunkach zabytków.

Ryc. 7. Rozprzestrzenienie zapinek A.18a (a) i A.18b (b) na terenach kultur oksywiejskiej i przeworskiej oraz grupy tynieckiej kultury lateńskiej.
Wg: P. Harasim 2011, z uzupełnieniami.

Fig. 7. Distribution of brooches type A.18a (a) and A.18b (b) in the Oksywie and Przeworsk Cultures and Tyniec Group of the La Tène Culture.
After: P. Harasim 2011, revised.

- 1 – Pruszcz Gdański, pow./County Gdańsk, stan./site 7 (2×) i/and 10 (3×); 2 – Czarnówko, pow./County Lębork;
3 – Rumia, pow./County Wejherowo Rząd, 4 – Rząd (Grudziądz-Rz.), pow./County Grudziądz; 5 – Podwiesk, pow./County Chełmno (3×);
6 – Chełmno, pow./County Chełmno; 7 – Stupsk, pow./County Mława; 8 – Kleszewo, pow./County Pułtusk; 9 – Pajewo-Szwelice,
pow./County Ciechanów; 10 – Kacice, pow./County Pułtusk; 11 – Legionowo, pow./County Legionowo; 12 – Czersk, pow./County Piaseczno;
13 – Wymysłowo, pow./County Gostyń; 14 – Wólka Domaniowska, pow./County Radom; 15 – Oblin, pow./County Garwolin; 16 – Błonie,
pow./County Sandomierz; 17 – Pełczyska, pow./County Pińczów; 18 – Jakuszowice, pow./County Kazimierza Wielka; 19 – Gniazdowice,
pow./County Proszowice; 20 – Kraków-Krzesławice, pow./County Kraków; 21 – Kraków-Nowa Huta (Pleszów), pow./County Kraków;
22 – Kraków-Nowa Huta (Mogiła), pow./County Kraków; 23 – Michałowice, pow./County Kazimierza Wielka

2. Militaria proveniencji lateńskiej

Zwyczaj bogatego wyposażania pochówków kultur oksywiejskiej oraz przeworskiej w liczne elementy uzbrojenia umożliwił archeologom wnikliwe studia nad określeniem ich proveniencji. Badacze młodszego okresu przedrzymskiego sformułowali wiele poglądów dotyczących miejsc wytwarzania konkretnych militariów. Dotychczas najczęściej zainteresowania poświęcono charakterystycznym dla omawianego okresu mieczom obosiecznym i należącym do nich metalowym pochwom (np. M. D. i R. Wołagiewiczowie 1964, s. 33–37; E. Kaszewska 1975, s. 207, 209; T. Dąbrowska 1988, s. 135–137; 2008, s. 107–108; P. Łuczkiwicz 1997; 2006, s. 23–66, 173–205; M. Biborski *et alii* 2002; K. Czarnecka 2002; T. Bochnak 2004a, s. 272–278; 2005, s. 154–164; 2009, s. 12–16; 2010a; T. Bochnak i K. Czarnecka 2006; P. Dulęba 2006), nie pomijając innych elementów uzbrojenia, m.in. grotów, umb taśmowatych i kolczug (np. T. Dąbrowska 1988, s. 134; 2008, s. 107; T. Bochnak 2005, s. 157–164; 2009, s. 13–14) oraz

zabytków powiązanych z militariami, np. ostróg oraz kłamer pierścieniowatych (np. T. Dąbrowska 1988, s. 137–138; 2008, s. 107; K. Czarnecka, R. J. Prochowicz 2002, s. 213–214; T. Bochnak 2004a, s. 265–268; 2004b, s. 17–18; 2005, s. 159–164). Kryteria wypracowane podczas prowadzonych badań pozwoliły z dużą pewnością rozpoznać wiele egzemplarzy broni lateńskiej proveniencji, jednakże pochodzenie znacznej części militariów nadal pozostaje nieokreślone i wywołuje liczne dyskusje wśród badaczy.

2.1. Miecze obosieczne

Wszystkie miecze obosieczne kultury oksywiejskiej mają analogie w egzemplarzach znajdujących na terenach zajętych przez kulturę lateńską. Zdaniem badaczy (M. Biborski 1999, s. 88; T. Bochnak 2005, s. 34–36, 159; P. Dulęba 2006, s. 177; P. Łuczkiwicz 2006, s. 173–174) dla wyróżnienia potencjalnych importów wśród omawianych mieczy znaczenie mają stemple oraz złożona struktura głowni.

Nie jest mi znana dotąd ani jedna głownia miecza obosiecznego pochodząca z zespołu kultury oksywskiej, która spełniałaby powyższe kryteria. Opierając się o wyniki dotychczasowych studiów należy odrzucić hipotezę o wykonaniu w technice damasceńskiej zaginionego miecza obosiecznego z bogatego grobu z Opalenia (T. Bochnak 2005, s. 27–28; P. Łuczkiwicz 2006, s. 175–177 – tam dalsza literatura). Niejednorodna struktura lateńskich mieczy obosiecznych jest wynikiem innych procesów, m.in. wykucia w technice zbliżonej do dziwerowania, polegającej na skuwaniu kilku kawałków surowca, niejednokrotnie widocznych w postaci pasm rysujących się na głowni (R. Pleiner 1993, s. 100, 109, 136–137; 141–151; M. Biborski 1999, s. 85; T. Bochnak, A. Przychodni 2002, s. 92; T. Bochnak 2005, s. 28, 33–34; P. Łuczkiwicz 2006, s. 176 – tam dalsza literatura).

W kulturze przeworskiej okazami o złożonej strukturze głowni są miecze obosieczne typu Bo.III z Łagowa, pow. kościański (M. Biborski *et alii* 2002, s. 97–98, 101–102, ryc. 1f.g, 47–57, tabl. VII), Dzierżążni Nowej, pow. płoński, grób 127 (T. Bochnak 2005, s. 28), oraz, być może, egzemplarz z Sułowa, pow. milicki (T. Bochnak 2005, s. 27), a także okaz typu Bo.I wyłowiony z Noteci w Inowrocławiu-Mątwach, pow. *loco* (T. Bochnak 2005, s. 27, tabl. I:4; P. Dulęba 2006, s. 180, tabl. 3:A,B), natomiast miecz obosieczny typu Bo.III z Pawłowic, pow. pińczowski miał dokute ostrza stalowe (M. Biborski *et alii* 2002, s. 95–96, 101–102, ryc. 1f.g, 41–46, tabl. VI; T. Bochnak, A. Przychodni 2002, s. 93).

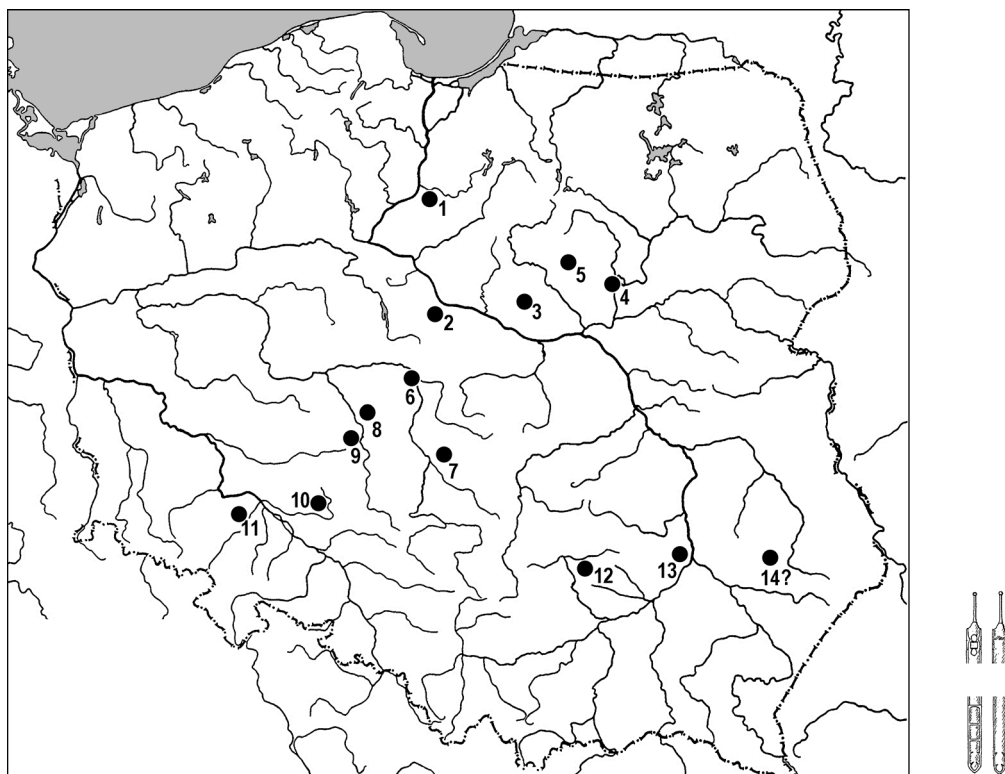
T. Bochnak (2005, s. 162) zasugerował, iż najprawdopodobniej importowanymi mieczami są okazy o głowicach zwieńczonych kulistymi gałkami wykonanymi ze stopów miedzi. Moim zdaniem takie zwieńczenie trzpieńca do rękojeści może być tylko kryterium pomocniczym w ustaleniu proveniencji analizowanych zabytków. Przypadki zastosowania stopów miedzi w przedmiotach o lokalnym pochodzeniu, m.in. zapince typu N z grobu 306 z Podwieska (E. Bokiniec 2005, s. 61, tabl. CVI/306:3), ażurowym okuciu pochwy miecza jednosiecznego z grobu 298 z Oblina, pow. garwoliński, stan. 5 (K. Czarnicka 2007, s. 68, tabl. CCLV/298:5), oraz klamrach do pasa (R. Wiloch 1995; E. Bokiniec 2008, s. 56–76), wskazują na możliwość posługiwania się tym metalem przez „nielateńskich” kowali. Umiejętności konieczne do wykonania gałki wieńczącej głowicę nie wydają się być zbyt wielkie, a ich nabycie nie mogło sprawiać trudności.

Za miecze importowane należy również uznać okazy tworzące komplet z metalowymi pochwami zidentyfikowanymi jako importy, omówionymi niżej. Przeprowadzone badania wykazały bowiem, że lateńskie pochwy były wykonywane i dopasowywane do określonych głowni mieczy obosiecznych (R. Pleiner 1993, s. 156; T. Bochnak, A. Przychodni 2002, s. 100; A. Böhme-Schönberger 2002, s. 206; T. Bochnak 2005, s. 53–54; P. Dulęba 2006,

s. 191; P. Łuczkiwicz 2006, s. 173). Wyjątkami od tej reguły są pochwa z Warszawy-Żerania (I. Tomaszewska 1997, s. 150–151) oraz okaz dorobiony do miecza z Montbellet, dép. Saône-et-Loire (por. T. Bochnak 2005, s. 54). Należy więc przyjąć, iż w metalowej pochwie uznanej za importowaną tkwi głownia miecza obosiecznego obcej proveniencji oraz mieczowi o ustalonym celtyckim rodowodzie towarzyszy celtycka pochwa, pod warunkiem, że nie ma podstaw do stwierdzenia, iż wymienione militaria nie stanowią kompletu. Zgodnie z tym założeniem za importy uznałem miecze obosieczne: typu Ł.II/2a (?) w metalowej pochwie typu Ł.1a z grobu 678 z Rządza (patrz kat. 19); egzemplarze tkwiące w metalowych pochwach ornamentowanych tzw. szagrzyńcem z zespołu z Bolszewa, pow. wejherowski i grobu 34b z Lubieszewa, pow. nowodworski, stan. 2 (patrz kat. 1, 9); miecze stanowiące komplet z pochwami zdobionymi poprzeczkami z esowatymi wolutami z grobów 355 i 374 z Pruszczu Gdańskiego, stan. 7²¹, i z grobu 137 z Pruszczu Gdańskiego, stan. 10, oraz egzemplarze typów Ł.III z Gdańska-Nowolipiek i Żukczyna oraz typu Ł.III/4 z Opalenia, pow. gdański (patrz kat. 7, 12, 15, 16, 27); egzemplarz typu Ł.III/1 z grobu z 22.11.1883 r. z Rządza, i okaz z grobu IX z Kopaniewa, pow. lęborski, tkwiące w metalowych pochwach zdobionych okładzinami *opus interrasile* (patrz kat. 8, 19); miecz typu Ł.III/4 z grobu 261 z Pruszczu Gdańskiego, stan. 10, który znajdował się w metalowej pochwie *wschodniego wariantu Ludwigshafen* (patrz kat. 16; P. Łuczkiwicz 2006, s. 64–65).

Najprawdopodobniej wśród pozostałych mieczy obosiecznych kultury oksywskiej znajdują się egzemplarze importowane z kręgu celtyckiego, jednakże nie potrafimy ich wskazać przy pomocy dotychczasowych metod badawczych. Pogląd ten zdaje się potwierdzać dysproporcja w liczebności mieczy obosiecznych z młodszego okresu przedrzymskiego w stosunku do okazów z pierwszych faz okresu wpływów rzymskich, na co niejednokrotnie już zwracano uwagę (por. M. Biborski 1978, s. 94, 128–129; K. Godłowski 1992, s. 76, 78). To zjawisko jest doskonale widoczne w silnie zlatenizowanej kulturze przeworskiej, mniej w kulturze oksywskiej, najprawdopodobniej z powodu słabszej adaptacji oddziaływań lateńskich. Niestety, późniejsze głębokie przemiany w rytuale pogrzebowym społeczności Pomorza (K. Skóra 2008, s. 7) uniemożliwiają określenie frekwencji mieczy jedno- i obosiecznych w fazie B₁ okresu wpływów rzymskich. Te pierwsze – łatwiejsze w wykonaniu i uznane za broń produkowaną lokalnie – stają się w fazie B₁ okresu wpływów rzymskich podstawową bronią wojowników kultury przeworskiej.

²¹ Wątpliwości budzi zaklasyfikowanie przez P. Łuczkiwicza (2006, s. 33, 41, 344) mieczy z dwóch wymienionych grobów z Pruszczu Gdańskiego, stan. 7, do odmian Ł.II/2a i Ł.III/5, ponieważ te okazy tkwią w pochwach i ich opis bez zdjęć rentgenowskich jest niemożliwy.

Ryc. 8. Rozprzestrzenienie pochew typu *Paruszewice* na terenach kultury oksywiejskiej i przeworskiej. Wg: T. Bochnak 2005, z uzupełnieniami.

Fig. 8. Distribution of scabbards type *Paruszewice* in the Oxyswie and Przeworsk Cultures. After: T. Bochnak 2005, revised.

- 1 – Rządź (Grudziądz-Rz.), pow./County Grudziądz; 2 – Paruszewice, pow./County Włocławek; 3 – Dzierżążnia Nowa, pow./County Płońsk;
 4 – Kleszewo, pow./County Pułtusk; 5 – Stupsk, pow./County Mława; 6 – Ruszków Pierwszy, pow./County Koło;
 7 – Siemiechów, pow./County Łask; 8 – Zagorzyn, pow./County Kalisz; 9 – Żydów, pow./County Kalisz;
 10 – Kowalowice, pow./County Namysłów; 11 – Wierzbice, pow./County Wrocław (2×); 12 – Korytnica, pow./County Jędrzejów;
 13 – Błonie, pow./County Sandomierz; 14 – Pikule, pow./County Janów Lubelski

Natomiast liczba mieczy obosiecznych, których wykucie jest o wiele bardziej skomplikowane technicznie – szczególnie trudnym zadaniem jest utrzymanie symetrycznego przekroju głowni (por. R. Pleiner 1993, s. 75–76, 134–151, 167) – gwałtownie maleje. Powodem był najprawdopodobniej kres dominacji celtyckiej na znacznych obszarach Europy, a tym samym stopniowy zanik dotychczasowych kontaktów przedstawicieli kultury lateńskiej z plemionami pozostałej części Europy, w efekcie których na ziemi polskiej napływały między innymi lateńskie miecze obosieczne.

2.2. Metalowe pochwy mieczy obosiecznych

Podobnie jak w wypadku mieczy obosiecznych, wszystkie metalowe pochwy z terenów kultury oksywiejskiej mają dokładne analogie w świecie celtyckim, bądź wykazują duże podobieństwo do form lateńskich (Z. Woźniak 1970, s. 159; T. Bochnak 2005, s. 37; P. Łuczkiwicz 2006, s. 148). Zbieżność ta dotyczy zarówno spotykanych na metalowych pochwach ornamentów jak i zastosowanych rozwiązań konstrukcyjnych. Niejednokrotnie w literaturze przedmiotu podkreślano wysoki poziom kunsztu rzemieślników wytwarzających metalowe pochwy

(R. Pleiner 1993, s. 48, 68, 154–156, 168; R. i V. Megaw 2001, s. 126–135; T. Bochnak, A. Przychodni 2002, s. 99; T. Bochnak 2004a, s. 277; 2005, s. 37). Konstruowano je z dwóch cienkich blach – najczęściej żelaznych, rzadziej ze stopów miedzi – które w większości wypadków łączono poprzez zagięcie krawędzi szerszej na węższą lub wpuszczenie w trzewik o wysokości najczęściej ok. $\frac{2}{3}$ długości pochwy (J. Kostrzewski 1955, s. 199; M. D. i R. Wołągiewiczowie 1964, s. 35; R. Pleiner 1993, s. 65–66, 154; T. Bochnak 2005, s. 37, ryc. 12:1–4). Trzewik, niezależnie od swojej długości, oraz różnego rodzaju klamry miały za zadanie wzmocnić całą konstrukcję pochwy.

Ścisłe analogie w kulturze lateńskiej i obecność na jej terenach pochew mogących stanowić stylistyczno-konstrukcyjne pierwowzory okazów znanych z ziem polskich, skłaniały wielu badaczy (Z. Woźniak 1970, s. 161; T. Dąbrowska 1988, s. 135; P. Łuczkiwicz 1997, s. 185; 2006, s. 182; T. Bochnak 2005, s. 45–46, 158) do uznania za importy metalowe pochwy typu Ł.1a / Bo.III²², okre-

²² Jedyną cechą różniącą oba typy jest kryterium wysokości trzewika sięgającej $\frac{1}{3}$ długości pochwy (T. B o c h n a k 2005, s. 38–39), jednak wszystkie znane mi pochwy typu Ł.1a spełniają także to kryterium.

ślane również jako typ *Paruszewice* (Ryc. 8). Powyższym typom odpowiada pochwa z grobu 678 z Rządza, która tworzyła komplet z mieczem obosiecznym typu Ł.II/2a (patrz kat. 19). Pochodząca z archiwum J. Kostrzewskiego oraz źródłowej publikacji dokumentacja tego zabytku jest oszczędna; opis ogranicza się przede wszystkim do wymienienia fragmentów trzewika oraz esowatej klamry, natomiast rysunek przedstawia tylko część górną przedniej strony pochwy²³.

W kulturze przeworskiej pochwy tego typu datowane są na fazę A₂, a na terenach celtyckich przede wszystkim na fazy LT C₂-LT D₁ (M. Guštin 1984, s. 326, 333, 338; T. Lejars 1996, s. 83, 90, 92, ryc. 7:2; L. Pernet *et alii* 2006, s. 308, 313, 315), choć – jak zasadnie zauważa T. Bochnak (2005, s. 46) – zbliżone egzemplarze pojawiają się już w fazie LT C₁. Datowanie zespołu z Rządza powinno obejmować schyłek fazy A₂ i początek fazy A₃, za czym przemawia fragment żelaznej zapinki o prostej nóżce ze zdobioną (ażurową?) pochewką oraz grot o wycinanym liściu.

Zdaniem P. Łuczkiwicza (2006, s. 60), do wymienionych wyżej okazów zbliżona jest pochwa z grobu 355 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (patrz kat. 15). Do typów Ł.1a i Bo.III przystaje jednak tylko symetryczną zawieszka i dzwonowaty wylotem – cechami, które stanowią także kryteria wyróżniania przez P. Łuczkiwicza typów Ł.2 i Ł.5. Natomiast ostrogowaty trzewik oraz ornament esowaty w górnej części pochwy²⁴, złożony z delikatnej poprzeczki z co najmniej czterema wolutami – spełniającej wyłącznie funkcję dekoracyjną – to cechy odróżniające ten zabytek od okazów typów Ł.1a i Bo.III. Moim zdaniem pochwa ta należy do jednorodnej grupy importowanych pochew zdobionych w górnej części jedną lub dwoma poprzeczkami z esownicami. Liczba esownic budujących poprzeczkę jest różna – dla wyższej poprzeczki wynosi trzy, dla niższej co najmniej cztery. Stan zachowania tych przedmiotów nie pozwala stwierdzić, czy u wszystkich egzemplarzy poprzeczki występowały po dwie czy pojedynczo (T. Bochnak, P. Harasim 2012, s. 59–63, ryc. 1). Dystynktywnymi cechami pochew tej grupy są też krótka zawieszka o symetrycznych płytkach w kształcie zbliżonym do owalnego oraz ostrogowaty trzewik z tzw. parą wąsów. Wyloty pochew uformowane są dzwonowato bądź prosto; te ostatnie często wzmacnia kanelowana listwa.

Metalowe pochwy z ornamentem esowatym pochodzą z pięciu stanowisk położonych w dorzeczu dolnej Wisły; trzy egzemplarze znaleziono w Pruszczu Gdańskim,

²³ P. Łuczkiwicz (2006, tab. 16) informuje o krótkiej, symetrycznej zawieszce z owalnymi płytkami.

²⁴ Być może podobne zdobienie znajduje się także między wylotem pochwy a wspomnianym ornamentem esowatym.

stan. 7 i 10²⁵, po jednym okazy w Żukczynie, Opaleniu i Gdańsku-Nowolipkach (patrz kat. 7, 12, 15, 16, 27). Na podstawie wzmianki w archiwum J. Kostrzewskiego²⁶ możemy również przypuszczać, że na kolejną taką pochwę natrafiono w Ciepłym, pow. tczewski. Datowanie wymienionych okazów ogranicza się do schyłku fazy A₂ i początku fazy A₃, a taką metrykę wyznaczają fibula typu E, fibula zbliżona do typu Kostrzewski ryc. 18, fibula typu A.18a odmiany *Wederath* oraz fibula misieczkowata (patrz kat. 7, 12, 15, 16).

Najlepszą analogią dla pochew omawianej grupy jest egzemplarz z grobu 23 z Hoppstädten-Weiersbach, Kr. Birkenfeld, datowany na fazę LT D_{2a} (R. Gleser 2005, s. 117–124, 577–578, tabl. 8:1, 9). Pochwa ta ma prosty wylot umocniony kanelowaną listwą, krótką zawieszka o symetrycznych płytkach, ostrogowaty trzewik z tzw. parą wąsów oraz ornament esowaty złożony z dwóch poprzeczek usytuowanych w górnej części pochwy: na górnej poprzeczce umieszczone są trzy woluty, na dolnej cztery. Z Celtyki Zachodniej znanych jest kilka metalowych pochew, które zdobione są poprzeczkami z esowatymi wolutami i zaopatrzone są w kanelowaną listwę u wylotu, m.in. z Mörigen, kanton Bern (J. M. de Navarro 1972, s. 16, 146, 156, tabl. XCIV:8), z oppidum w Vernon, dép. Eure (T. Dechezleprêtre *et alii* 1998, s. 25, ryc. 30), oraz egzemplarze wyłowione z Saony (J.-P. Guillaumet, M. Szabó 2002, s. 219–221, 223, 225, ryc. 17:9). Ponadto przedmiot żelazny w kształcie potrójnej esownicy, odpowiadający okuciom pochew, został znaleziony na oppidum w Stradonicach, okr. Beroun²⁷, a z oppidum w Bibracte, dép. Saône-et-Loire/Nièvre pochodzi półfabrykat potrójnej esownicy ze stopu miedzi (G. Hamm 2005, s. 69).

Na terenach zajętych przez kulturę przeworską zarejestrowano najprawdopodobniej dwie lub trzy pochwy odpowiadające omawianej grupie. Pierwsza pochodzi z grobu 1 z cmentarzyska w Lachmirowicach, pow. inowrocławski (M. Jahn 1916, s. 105, ryc. 112d; J. Kostrzewski 1919, s. 92, ryc. 80; T. Bochnak 2005, s. 40, 48, ryc. XIII:1), a druga być może z bogatego zespołu z grobu 25

²⁵ Komentarza wymaga zaliczenie przez P. Łuczkiwicza (2006, s. 60–61) pochwy z grobu 137 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, do typu Ł.1c. Typ ten obejmuje egzemplarze o dzwonowatym wylocie, zawieszce o krótkich, symetrycznych ramionach, trzewiku uformowanym ostrogowato z krótką wypustką na końcu i „wąsami” skierowanymi do wewnątrz oraz luźno rozmieszczonymi szczebelkami, jednak nie posiadających ani esowatego zdobienia, ani klamer zaginających się na tylną blachę w części górnej pochwy. Tymczasem omawiany egzemplarz z Pruszcza Gdańskiego ma ornament w postaci esowatych wolut, co powinno wykluczać go ze wspomnianego typu.

²⁶ Obok szkicu miecza w pochwie ze zniszczonego cmentarzyska w Żukczynie, dopisał uwagę: *Verzierung ähnlich Abb[au] Warmhof.*

²⁷ Zabytek niepublikowany w zbiorach Národní Muzeum Praha, nr 561 256. Za udostępnienie o nim informacji serdecznie dziękuję dr. Pawłowi Sankotowi.

watymi wolutami, z grobu 4 z cmentarzyska w Mutinie, obl. Sumi, w północno-wschodniej Ukrainie²⁹.

Jak zasadnie wskazuje T. Bochnak (2005, s. 33, 158, przyp. 7; 2010a, s. 56), za wyraz kontaktów z Celtyką Zachodnią można uznać metalowe pochwy ornamentowane tzw. szagrynażem³⁰. Wśród materiałów kultury oksywskiej znajdujemy dwa tak zdobione zabytki. Zdaniem P. Łuczkiwicza (2006, s. 58, 339, przyp. 24) metalowa pochwa dekorowana tzw. szagrynażem stanowiła część inwentarza grobu 34b z Lubieszewa (patrz kat. 9), który datować należy szeroko na fazy A₂–A₃. Kolejna, zaklasyfikowana do typu Ł.2a, należy do wyposażenia pochówku w kotle celtyckim z Bolszewa (patrz kat. 1), z fazy A₂.

Najliczniejszy zbiór metalowych pochew ornamentowanych tzw. szagrynażem pochodzi z eponimicznego stanowiska kultury lateńskiej – z La Tène, kanton de Neuchâtel (J. M. de Navarro 1972, s. 47, 104–106, 308–309, tabl. LXX, LXXVIII, LXVII, LXX:2, LXI:1, LXVIII:1a.b, XLIX:1c.2, LXIX:1). Pochwy podobnie zdobione wielokrotną puncą znane są także z terenów sąsiednich, m.in. z Basadingen, Kr. Thurgau (R. i V. Megaw 2001, s. 133, ryc. 201), Ludwigshafen (J. M. de Navarro 1972, s. 105, tabl. CXLIV:1) oraz München-Obermenzing i Schrobenausen, Kr. Neuburg-Schrobenausen (W. Krämer 1985, s. 121, 126, tabl. 59:1, 64:1, 111). Na terytoriach wschodnioceltyckich dotychczas zarejestrowano tylko dwa egzemplarze dekorowane tym charakterystycznym wzorem. Pochodzą one z węgierskich stanowisk na terenie Kraju Zadunajskiego (Bonyhádvarasd, kom. Tolna; Perkáta, kom. Fejér) i uznane zostały za importy z terenów szwajcarskich (J. M. de Navarro 1972, s. 105; R. i V. Megaw 2001, s. 133–134).

W kulturze przeworskiej metalowe pochwy zdobione tzw. szagrynażem znane są z grobów 56 i 65 z Ciecierzyna, pow. kluczborski (G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, s. 19–21, tabl. LXII:7, LXX:10), z grobu 13 z Karszowa, pow. strzeliński, i z grobu 1 z Roszkowa, pow. kościański (T. Bochnak 2005, s. 39, 47, 158; 2010a, s. 57–58, ryc. 2, 4; P. Łuczkiwicz 2006, s. 58, 300, 317, przyp. 24). Kolejne trzy egzemplarze pochodzą ze znalezisk pozbawionych kontekstu kulturowego. Są to: pochwa wyłowiona z Noteci koło Białośliwia, pow. pilski (J. Kostrzewski 1919, s. 94, ryc. 84), egzemplarz ze zniszczonego cmentarzyska z Dębicza-Kolonii, pow. średzki (P. Łuczkiwicz 2006, s. 300) oraz niedawno opublikowany okaz z Mazowsza (M. Biborski, P. Kaczanowski 2010).

Za niesłuszne uważam wykluczenie przez P. Łuczkiwicza (2006, s. 188) z grupy importowanych militariów

²⁹ Uprzejma informacja dr. Rostislava Terpilovskiego (Narodowy Uniwersytet im. Tarasa Szewczenki w Kijowie), za którą serdecznie dziękuję.

³⁰ Uważam, że zabieg szagrynowania powierzchni metalowych pochew nie wpływał znacząco na sztywność blach. Inne zdanie na ten temat ma P. Łuczkiwicz (2006, s. 58).

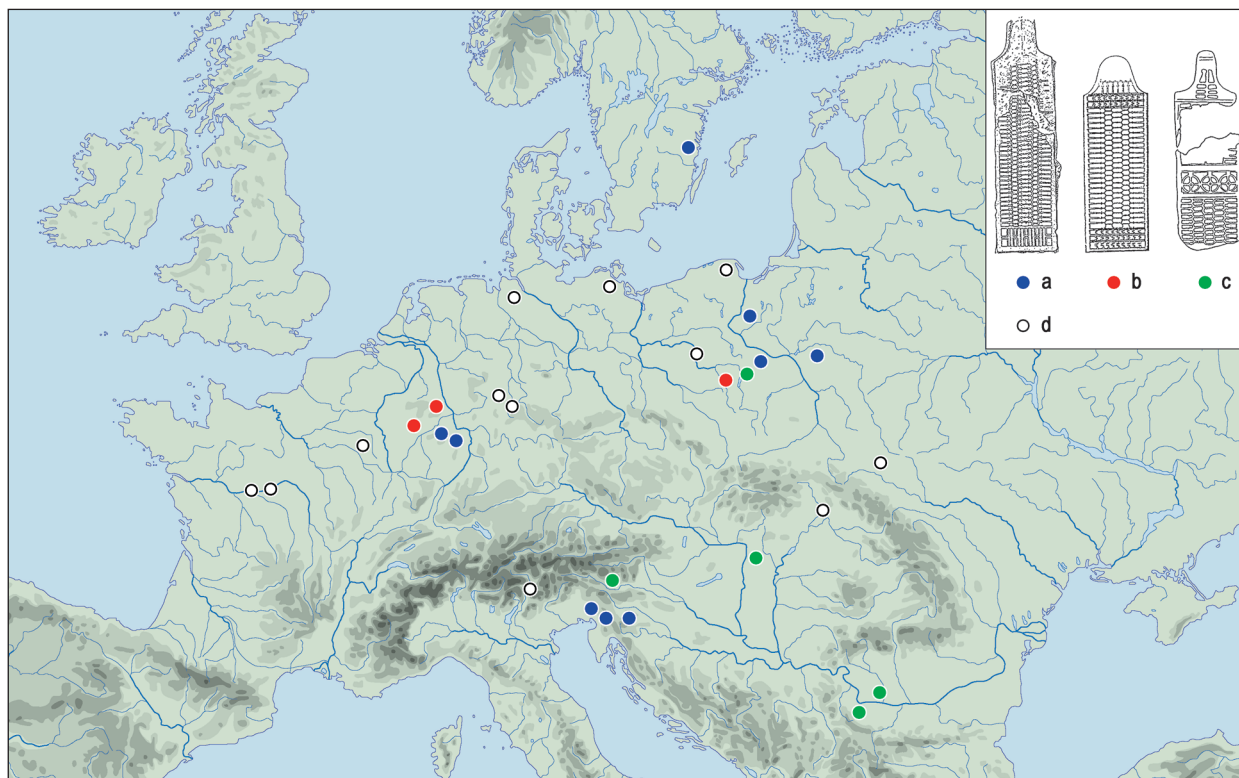
metalowych pochew określonych terminem *wschodni wariant typu Ludwigshafen* i sklasyfikowanych do typów Ł.6 i Bo.IX. Za lateńską proveniencją tych okazów przemawiają zastosowane w nich rozwiązania konstrukcyjne oraz ornamenty (np. wydłużone kielichy), które wywodzą się z celtyckich tradycji i kanonów zdobniczych. Mają one czytelne nawiązania do zróżnicowanej grupy lateńskich pochew o prostym wylocie i łódkowatym trzewiku (por. U. Schaaf 1984, s. 623, ryc. 11; T. Bochnak 2005, s. 51; P. Łuczkiwicz 2006, s. 188 – tam dalsza literatura). Brak ścisłych analogii może wynikać ze specyficznego – nieuchwytnego metodami archeologicznymi – obrządku pogrzebowego, panującego na znacznych terenach kultury lateńskiej. Nie możemy zatem wykluczyć, że pochwy typów Ł.6 i Bo.IX pochodzą z regionów zamieszkiwanych przez ludność celtycką, której uzbrojenie nie jest dotychczas w pełni rozpoznane. Podobne poglądy co do lateńskiej proveniencji omawianych zabytków wyrazili ostatnio T. Dąbrowska (1988, s. 135; 2008, s. 44, 107–108), K. Czarnecka (1997, s. 292) i T. Bochnak (2005, s. 162). Z typami Ł.6 i Bo.IX można łączyć tylko jeden egzemplarz z obszaru kultury oksywskiej, z grobu 261 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, datowany najprawdopodobniej na fazę A₃ (patrz kat. 16)³¹. Pomimo wspomnianego braku dokładnych analogii z zespołów kultury lateńskiej, należy zwrócić uwagę na pochodzący z Alezji fragment brązowej blachy, będącej najprawdopodobniej jedną ze ścianek pochwy, która zdobiona jest identycznym motywem spirali i „oczek”, co omawiany tu egzemplarz³² (S. Sievers 2001, s. 154, tabl. 88:150).

Wysokim poziomem artyzmu wyróżniają się metalowe pochwy zdobione okładzinami wykonanymi w technice *opus interrasile*³³. Te wyszukane ażurowe zdobienia – wykonywane głównie ze stopów miedzi, jednak również z żelaza i srebra – usytuowane były najczęściej w górnej części przedniej ściany pochwy, tuż pod jej wylotem. W wielu wypadkach ornament składał się ze stref wertykalnych i horyzontalnych (J. Werner 1977, s. 373; A. Böhme-Schönberger 1998, s. 229; 2002, s. 201, ryc. 2). Okładziny z takim ornamentem podzielono na trzy typy:

³¹ Niepewne wydaje się zaliczenie przez P. Łuczkiwicza (2006, s. 65) do wydzielonego przez siebie typu Ł.6 metalowej pochwy z grobu 32 z Podwieska, gdyż z tego egzemplarza zachowana jest tylko górna część tylnej blachy wraz z przynitowaną, krótką, symetryczną zawieszka oraz górny fragment trzewika z nielicznymi fragmentami blachy (przedniej?), którą wzmacniał.

³² Serdecznie dziękuję dr. Tomaszowi Bochnakowi za zwrócenie uwagi na omawiany zabytek. Podobieństwo zastosowanych ornamentów skonsultowałem ustnie z prof. dr Susanne Sievers (Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts we Frankfurt nad Menem), która potwierdziła zasadność tego porównania.

³³ Na temat historii badań oraz dyskusji nad problematyką okładzin *opus interrasile* ostatnio wypowiedzieli się dość szeroko A. Böhme-Schönberger (1998, s. 223–228), T. Bochnak (2005, s. 51–53) i P. Łuczkiwicz (2006, s. 189–198).

Ryc. 9. Rozprzestrzenienie pochew zdobionych ażurowymi okładzinami *opus interrasile* typu *Badenheim-Nauportus* (a), *Büchel-Goeblingen* (b), *Magdalensberg* (c) oraz nieokreślonego typu (d).

Fig. 9. Distribution of scabbards with *opus interrasile* decoration of types *Badenheim-Nauportus* (a), *Büchel-Goeblingen* (b), *Magdalensberg* (c) and indefinite type (d).

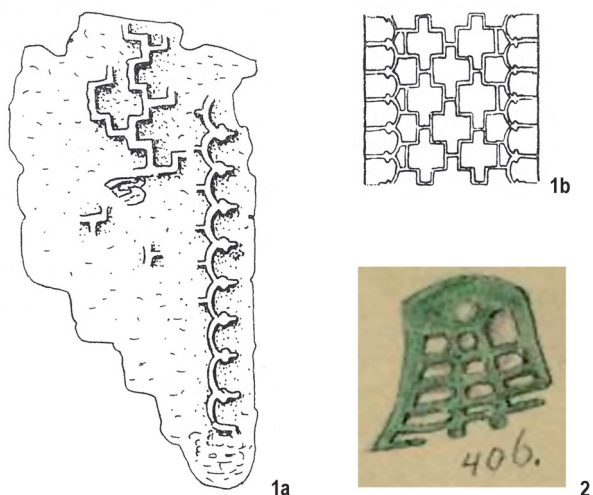
Wg/After: A. Böhme-Schönberger 2002, z uzupełnieniami/ revised (acc. to T. Bochnak & K. Czarnańska 2006; J. Istenič 2010)

Badenheim-Nauportus, *Büchel-Goeblingen* oraz *Magdalensberg* (A. Böhme-Schönberger 1998, s. 229, 237–238; 2002, s. 206), charakteryzujące się odrębną stylistyką i częściowo rozłącznymi obszarami występowania (Ryc. 9). Poprawność wydzielenia typu *Magdalensberg* została ostatnio poddana w wątpliwość (J. Istenič 2010, s. 140), lecz wydaje się, że bezpodstawnie. Wzór „wirującego koła” (*Rad-* lub *Wirbelmuster*), będący dystyngtywną cechą tego typu okładzin, jest bowiem charakterystyczny dla grupy odmiennych stylistycznie płytek *opus interrasile* rozprzestrzenionych na terenach wyraźnie na wschód od obszarów skupiających egzemplarze pozostałych dwóch typów: *Badenheim-Nauportus* i *Büchel-Goeblingen*. Zdziwiał natomiast zaproponowany przez Autorkę podział wszystkich pochew zdobionych okładzinami w typie *Badenheim-Nauportus*, *Büchel-Goeblingen* i *Magdalensberg* na dwie podgrupy ze względu na ich długość (J. Istenič 2010, s. 140), jako że metalowa pochwa była wykonywana do konkretnej głowni miecza (zob. wyżej).

Pochwy z okładzinami *opus interrasile* znane są z dwóch zespołów grobowych kultury oksywijskiej (Ryc. 10): z grobu IX z Kopaniewa oraz z grobu z 22.11.1883 r. w wia-drze typu E.18 z nekropoli w Rządzu (patrz kat. 8, 19). Obydwa pochówki datować można na fazę A₃ młodszego okresu przedrzymskiego.

Zachowane fragmentarycznie okładziny pozwalają jedynie na częściowe odczytanie treści ornamentu. Na okazie z Kopaniewa (Ryc. 10:1a) wzór składa się z arkad umieszczonych przy krawędziach płytki oraz poziomych i pionowych poprzeczek w środku, być może tworzących ornament zbliżony do równoramiennych krzyży (Ryc. 10:1b). W wypadku płytki z Rządza (Ryc. 10:2) zachowała się tylko górna część okładziny. Dzięki barwnej dokumentacji rysunkowej zabytku, wykonanej przez K. Flor-kowskiego (R. Boguwolski, M. Kurzyńska 2001, s. 56, ryc. 51), możemy stwierdzić, iż na widoczny fragment dekoracji składają się trzy strefy wertrykalne złożone z prostokątnych lub owalnych wycięć poprzedzielanych pionowymi i poziomymi poprzeczkami. Do ścianki pochwy okładzina przymocowana była za pomocą nitu, który widoczny jest na rysunku. Niestety, nie możemy stwierdzić, jakie wątki zdobnicze składały się na niezachowaną, główną część okładziny. A. Böhme-Schönberger (1998, ryc. 6) sklasyfikowała omawiany egzemplarz do zaproponowanego przez siebie typu *Badenheim-Nauportus*, co jednak – w świetle fragmentarycznego zachowania tej okładziny – wydaje się być co najmniej dyskusyjne.

Obydwie okładziny nałożone zostały na pochwy typu Ł.5a, który charakteryzuje się przede wszystkim drabinkowatym ornamentem oraz masywnym, zakończonym

Ryc. 10. Brązowe okładziny typu *opus interrasile* z terenu kultury oksywieckiej.

Fig. 10. Bronze *opus interrasile* scabbard-plates from the area of Oksywie Culture.

- 1 – K o p a n i e w o, pow./County Łęborg, grób/grave 9;
2 – R z ą d z (Grudziądz-Rz.), pow./County Grudziądz,
grób z/grave from 22.11.1883.

Wg/After: M. Jahn 1916 (1a.b), S. Anger 1890 (2)

ostrogowato trzewikiem (P. Łuczkiwicz 2006, s. 62–63). Należy tu dodać, że elementy te nie były osobnymi częściami konstrukcyjnymi, lecz tworzyły rozbudowany, wysoki trzewik, dochodzący niekiedy do około $\frac{2}{3}$ długości pochwy³⁴ (por. T. Bochnak 2004a, s. 273–274, ryc. 6). Sposób wykonania tak skonstruowanych trzewików był przedmiotem zainteresowania A. Haffnera (1995, s. 202) oraz H. H. Westphala (1998, s. 250–252): pierwszy opowiedział się za techniką zgrzewania, drugi zagadnienie to pozostawił nierozwiązane. Wykonane ostatnio badania metaloznawcze pochwy tego typu wyłowionej z rzeki Lublanicy wykazały, iż przy konstruowaniu drabinkowatego trzewika posłużono się między innymi lutowaniem (J. Istenič 2010, s. 138; J. Istenič *et alii* 2011, s. 330–331).

Metalowe pochwy zdobione okładzinami wykonanymi w technice *opus interrasile* pojawiają się w środowisku celtyckim w fazie LT D₂ (A. Böhme-Schönberger 1998, s. 242–243; T. Völling 2005, s. 170; D. Božič 2008, s. 146; J. Istenič 2010, s. 140–142) na różnych terenach Europy (Ryc. 9). Schyłek ich występowania wyznacza się na początki okresu wpływów rzymskich, a swego rodzaju

³⁴ Rysunek pochwy z Rządza – zwłaszcza trzewika sięgającego wylotu – jest rekonstrukcją, która nie ma potwierdzenia w materiale archeologicznym (por. K. C z a r n e c k a 2002, s. 95). To samo dotyczy omawianego w dalszej części egzemplarza z Troszyna, pow. kamieński, grób 1 (H. M a c h a j e w s k i 2006, s. 86–87, ryc. 10). Wysoki trzewik, sięgający na pewno około $\frac{4}{5}$ długości pochwy, został odnotowany w konstrukcji pochwy z Miechęcina, pow. kołobrzeski (M. D. i R. W o ł ą g i e w i c z o w i e 1964, s. 109, tabl. XXIII:7), co potwierdziła autopsja zabytku.

reminiscencją takiej sztuki zdobienia są najprawdopodobniej ażurowe ornamenty okuć pochew rzymskich mieczy typu *gladius* (E. Künzl 1998, s. 389–398). Szerokie rozprzestrzenienie okładzin *opus interrasile* oraz zróżnicowanie kompozycji i sposobów wykonania zdobień skłaniają do przyjęcia hipotezy, iż warsztaty wytwarzające te subtelne ornamenty zlokalizowane były w różnych centrach na rozległych terenach zajętych przez ludność kultury lateńskiej. Badania nad technikami wykonania tych interesujących detali zdobniczych wskazują na zastosowanie wycinania, cyzelowania i dłutowania (E. Cosack 1977, s. 43; A. Böhme-Schönberger 1998, s. 222, 228–229; T. Bochnak 2005, s. 52–53; J. Istenič 2010, s. 138).

Możliwe, że produkcja oraz montaż okładzin ażurowych odbywały się w osobnych warsztatach. Przesłanką dla tej koncepcji jest występowanie płytek *opus interrasile* na pochwach różnego typu³⁵, jak też rejestrowanie pochew tego samego typu z okładzinami *opus interrasile* (A. Haffner 1995, s. 137–139, ryc. 2, 3; P. Łuczkiwicz 2006, s. 63, 298, 304, 322, 338, 350) lub bez takiej dekoracji (M. Jahn 1916, s. 105, ryc. 114; P. Łuczkiwicz 2006, s. 63, 297, 298, 306, 310, 312, 334, 339; J. Istenič 2010, s. 131–133, ryc. 8). Teorię tę wydają się potwierdzać badania nad półfabrykatami żelaznych okładzin ażurowych z jednego z warsztatów z oppidum w Bibracte. Zdaniem K. Czarneckiej i T. Bochnaka (2006, s. 31–32) nieznacznie większa szerokość ażurowych płytek od standardowej szerokości późnolateńskich pochew mogła być poddyktowana praktycznymi względami, bowiem pozwalała na dopasowanie jej do wymiarów konkretnej pochwy oraz umożliwiała wybór techniki jej mocowania. Bardzo ciekawie była zamocowana srebrna okładzina *opus interrasile* z Eggeby, Östergötlands län (M. Jahn 1916, s. 123, ryc. 139; J. Werner 1977, s. 381, ryc. 9; A. Böhme-Schönberger 1998, s. 232; 2001, s. 80, ryc. 1). Rząd nitów na jednej z krawędzi – nie znajdujący dotychczas analogii w środowisku kultury lateńskiej – może wskazywać na miejscowy montaż do pochwy, do której nie była dopasowana. Co jest również istotne, nity spajają krawędź blachy z nałożonym srebrnym paskiem, który następnie zagięty jest do wewnątrz w celu przymocowania okładziny do pochwy. Powyższe spostrzeżenia dowodzą, iż było możliwe zdemontowanie okładziny z jednej pochwy i ponowne przytwierdzenie jej do innej. Niewykluczone jednak, że zabieg ten mógł być wynikiem naprawy spowodowanej – jak sugeruje A. Böhme-Schönberger (2001, s. 80) – długim użytkowaniem okładziny. Sądzę jednak, że

³⁵ Por. egzemplarze z Badenheim, Kr. Mainz-Bingen (A. B ö h m e - S c h ö n b e r g e r 1998, s. 221), Büchel, Kr. Cochem-Zell, grób (A. H a f f n e r 1995, s. 137–139, ryc. 2, 3), Wederath, Kr. Bernkastel-Wittlich, grób 784 (A. H a f f n e r 1974, s. 59, tabl. 200/784:2a–e), oraz Strmec (Bela Cerkev), obć. Šmarješke Toplice (J. I s t e n i č 2010, s. 129–130, ryc. 5).

brak pochwy, do której omawiana aplikacja była przymocowana, znacznie osłabia tę hipotezę.

Intrygującym i zarazem trudnym w interpretacji znaleziskiem są „niedokończone” płytki *opus interrasile* z grobu 108 z Zemplina, okr. Michalovce (E. Cosack 1977, ryc. 1:1–3), a zwłaszcza z grobu VIII z Harsefeld, Kr. Stade (W. Wegewitz 1937, s. 33, tabl. 16/VIII:2246b), gdzie przymocowano ją do wylotu pochwy dolną częścią (por. A. Böhme-Schönberger 1998, s. 237). Możliwość handlu takim półproduktem P. Łuczkiwicz (2006, s. 195) zasadnie uznał za mało przekonującą. Można jednak sądzić, że osoba, która postanowiła zastosować te ażurowe aplikacje, najprawdopodobniej uważała je za gotowe wyroby. Wydaje się zatem, że jest to kolejna przesłanka na rzecz uznania, iż ażurowe płytki nie stanowiły automatycznie integralnej części konkretnej metalowej pochwy.

Niejednokrotnie w literaturze przedmiotu (J. Werner 1977, s. 381; A. Böhme-Schönberger 1998, s. 238; T. Bochnak 2005, s. 49) występuje pogląd, zgodnie z którym za naśladownictwo okładzin *opus interrasile* uznaje się wykonane z żelaza i umieszczane w górnej części pochew płytki z ornamentem prostych kratek (*Gittermuster*). Nie wszyscy badacze podzielają tę opinię. K. Czarnecka (2002, s. 95–96) uznała, iż jest to niezależny wzór, którego nie należy łączyć ze stylistyką płytek *opus interrasile*. Co więcej, w opinii K. Czarneckiej i T. Bochnaka (2006, s. 27) wśród prostych ażurów złożonych z kratek można wyróżnić kilka egzemplarzy o urozmaiconych detalach tworzących ornament, jednakże bez charakterystycznego wątku arkadowego. Natomiast P. Łuczkiwicz (2006, s. 198) skupił się na przesłedzeniu rozprzestrzenienia tego prostego ażuru uznając, że albo wzór ten najpierw pojawił się na obszarach germańskich i stąd przedostał się do Celtyki Wschodniej, albo pojawił się na terenach wschodnioceltyckich równocześnie z okładzinami *opus interrasile*.

Obecnie znamy dwie żelazne płytki typu *Gittermuster* ze stanowisk łączonych z kulturą oksywską: z Troszyna, pow. kamieński, stan. 10, grób 1 (Ryc. 11:1; H. Machajewski 2006, s. 86–87, ryc. 15:2), oraz z Będziechowa, pow. słupski, stan. 8, znal. luźne (Ryc. 11:2; H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 71, tabl. 214:2). W literaturze przedmiotu wspomina się o obecności pochwy z płytką typu *Gittermuster* w wyposażeniu grobu X z Kopaniewa (K. Czarnecka 2002, s. 94, 97; P. Łuczkiwicz 2006, s. 63, 338), jednakże zarówno opis wyposażenia tego pochówku zawarty w publikacji H. Schumanna (1889, s. 160), jak i dane pochodzące z archiwum J. Kostrzewskiego nie potwierdzają tego faktu. M. Jahn (1916, s. 123) zauważył, że do inwentarzy grobów IX i X z Kopaniewa należały pochwy zdobione okładzinami wykonanymi z brązu. Niestety, w cytowanych publikacjach nie ma szczegółowej charakterystyki interesującego nas przedmiotu, brak jest także ilustracji. Uniemożliwia to określenie typu okładzi-

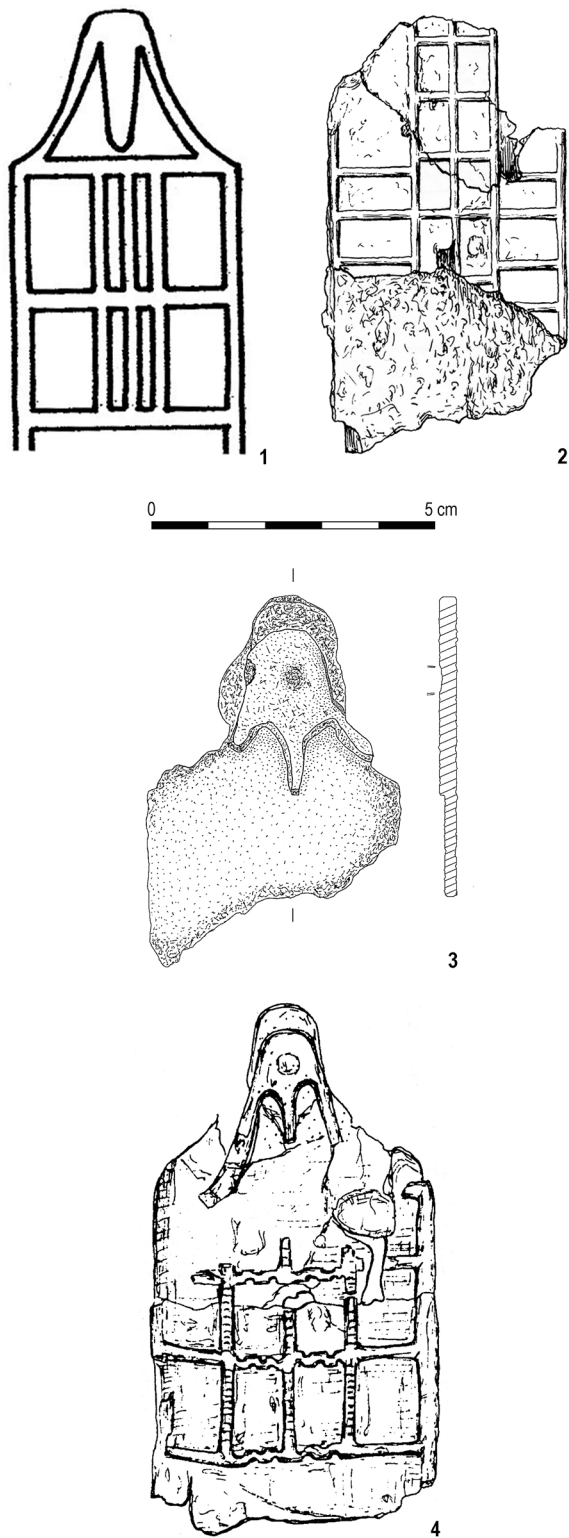
ny, a jakiegokolwiek łączenie jej ze znanymi wzorami uznać trzeba za bezpodstawne.

Niewykluczone, iż kolejny okaz okładziny w typie *Gittermuster* lub *opus interrasile* zdołał pochwę z grobu 346 z Pruszcza Gdańskiego, stan. 7 (Ryc. 11:3). Niestety, obecnie zachowany jest tylko fragment górnej partii żelaznej ażurowej płytki usytuowanej u wylotu przedniej strony żelaznej pochwy. Najbliższa znana mi okładzina, której górna część morfologicznie byłaby zbliżona do omawianego tu zabytku, pochodzi z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej z Oblina (Ryc. 11:4; K. Czarnecka 2002, s. 95, 97, ryc. 4; 2007, s. 67, tabl. CCLII/297:6).

Pochwy zdobione prostymi, żelaznymi okładzinami *Gittermuster* znane są wyłącznie z terenów nieobjętych osadnictwem celtyckim (Ryc. 12). Podobnie jak płytki *opus interrasile* mogły być one produkowane osobno i nakładane na różne odmiany metalowych pochew. Techniki potrzebne do wykonania ażuru w postaci prostej kratki nie wymagają ani wyspecjalizowanych narzędzi, ani wysokich umiejętności rzemieślników (por. T. Bochnak 2005, s. 162). Niewykluczone zatem, iż produkcja tych nieskomplikowanych dekoracji odbywała się w warsztatach germańskich. Należałoby jednak odrzucić pogląd P. Łuczkiwicza (2006, s. 198) o germańskim rodowodzie aplikacji w stylu *Gittermuster*, bowiem zdobienia ażurowe bez wątplenia wywodzą się z kultury lateńskiej (por. T. Bochnak 2005, s. 51, 53; J. Istenić 2010, s. 143).

Ani w kulturach przeworskiej i oksywskiej, ani w środowisku nadłabskim nie zarejestrowano dotychczas przedmiotów mogących być pierwowzorami okładzin *Gittermuster* lub takich, których wykonanie wymagałoby podobnych umiejętności. Nietypowy, ażurowy trzewik pochwy miecza jednosiecznego z grobu 298 z Oblina (K. Czarnecka 2007, s. 68, tabl. CCLV/298:5) traktowałbym jako swego rodzaju modyfikację wzoru lateńskiego przez lokalnego rzemieślnika, znającego produkty celtyckie zdobione ażurem, lecz niepotrafiącego precyzyjnie ich skopiować i wykonać w zbliżonej jakości. Należy też zauważyć, że z zespołów kultury lateńskiej znane są pochwy z umieszczoną przy wylocie ażurową aplikacją nawiązującą do wzoru *Gittermuster*, np. z grobu 3 z Lamadelaine, dis. Luxembourg (N. J. Metzler-Zens, P. Méniel 1999, s. 31, ryc. 20, 21). Wydaje mi się zatem – zgodnie z poglądem K. Czarneckiej (2002, s. 95–96) – że okładziny typu *Gittermuster* to samodzielnie rozwijający się wzór, być może spokrewniony ze zbliżonymi dekoracjami stosowanymi w środowisku lateńskim. Niewielka liczba analogii w Celtyce oraz liczne pochwy zdobione okładzinami tego typu na terenach kultur przeworskiej i oksywskiej wynikają z różnych zwyczajów pogrzebowych obowiązujących we wspomnianych jednostkach kulturowych.

Metalowe pochwy mieczy obosiecznych zanikają na terenach europejskiego *Barbaricum* wraz z kresem dominacji kultury lateńskiej. Fakt nagłego zaprzestania de-

Ryc. 11. Wybrane żelazne ażurowe okładziny pochew ze stanowisk kultur oksywskiej i przeworskiej.

Fig. 11. Selected iron open-work scabbard-plates from the sites of Oksywie and Przeworsk Cultures.

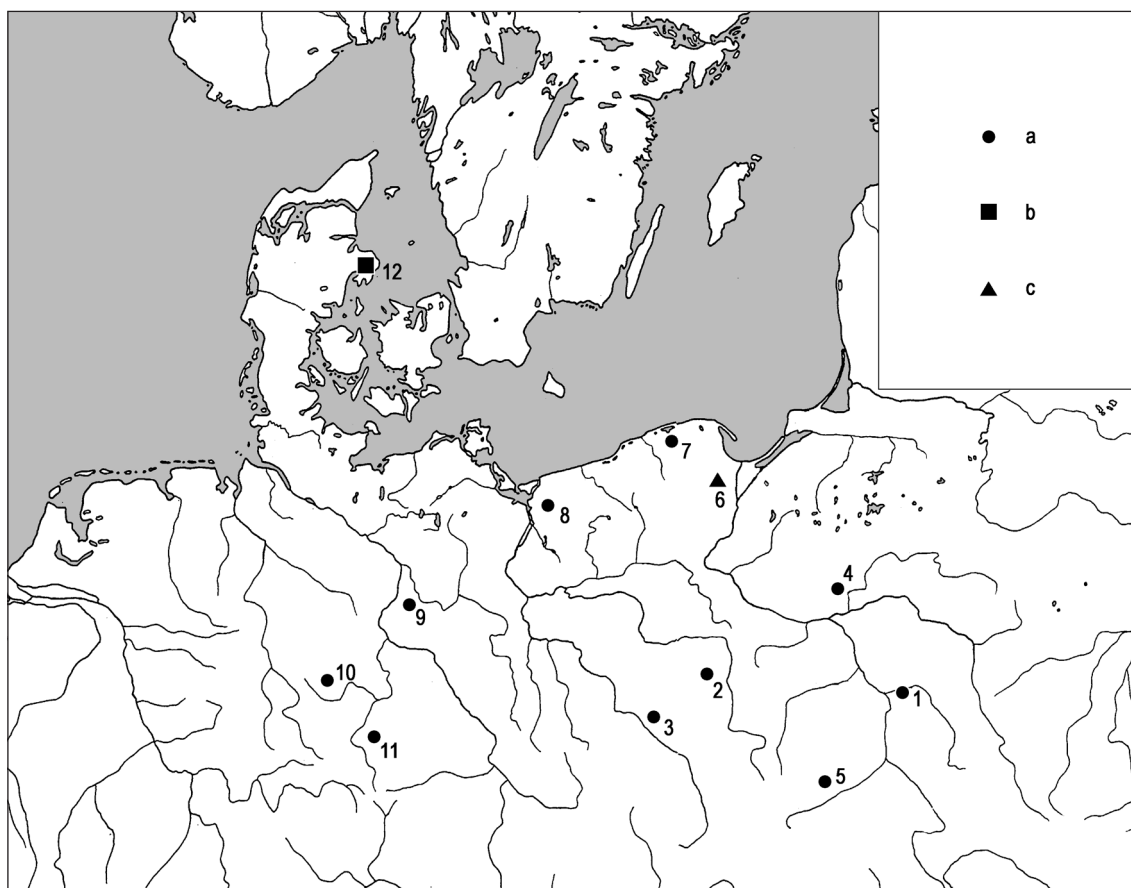
- 1 – Troszyn, pow./County Kamień Pomorski, stan./site 10, grób/grave 1; 2 – Będziechowo, pow./County Słupsk, stray find; 3 – Pruszcz Gdański, pow./County Gdańsk, stan./site 7; 4 – Oblin, pow./County Garwolin, stan./site 5.

Rys./Drawn by P. Harasim (3). Wg/After: H. Machajewski 2006 (1); H.-J. Eggers, P. Stary 2001 (2); K. Czarnecka 2002 (4)

ponowania w grobach tej kategorii militariów jest niezwykle intrygujący, bowiem inne wyroby, np. zapinki typu *geschweifte*, miecze jednosieczne i umba funkcjonują nadal lub ewoluują w nowe formy. Twierdzenie, że metalowe pochwy mieczy obosiecznych były produkowane w germańskich warsztatach kultur przeworskiej i oksywskiej oznacza, że na ich terenach w młodszym okresie przedrzymskim funkcjonowały warsztaty wytwarzające metalowe pochwy, które w żadnym aspekcie nie ustępowały swym lateńskim odpowiednikom. Jest to hipoteza zaskakująca, zwłaszcza w świetle analizy przedmiotów o bezsprzecznie lokalnej proveniencji. Wykonanie jakiegokolwiek przedmiotu uznanego za miejscowy (np. miecz jednosieczny, umbo koliste, grot) nie wymagało bowiem od jego wytwórcy aż tak zaawansowanych technologicznie umiejętności oraz narzędzi, jak proces produkcji metalowych pochew (por. R. Pleiner 1993, s. 68; T. Bochnak, A. Przychodni 2002, s. 100–102), na co wskazywał już T. Bochnak (2004a, s. 277). Poza tym uzyskanie cienkich blach żelaznych stosowanych w konstrukcji pochew mogło nastąpić dopiero po uprzednim pozabawieniu surowca różnych zanieczyszczeń, np. żużli (por. R. Pleiner 1993, s. 154; W. Sławiński 2002, s. 178–179). Jak wskazuje Sz. Orzechowski (2006, s. 49–54) obiekty, które wiązać można byłoby z postredukcyjnymi etapami procesu metalurgicznego, w tym procesami oczyszczania łupków żelaza, są nieliczne i łączyć je należy raczej z okresem wpływów rzymskich. Jeśli przyjmiemy jednak, że kowale germańscy uzyskali w wyniku oddziaływań kultury lateńskiej wysokie kwalifikacje, pozwalające na wytwarzanie metalowych pochew, to zastanawiająca wydaje się absencja takich pochew mieczy jednosiecznych oraz innych przedmiotów skonstruowanych z analogicznych materiałów przy zastosowaniu podobnych technik³⁶. Powyższe uwagi stanowią silne przesłanki dla uznania wszystkich metalowych pochew mieczy obosiecznych za produkty warsztatów lateńskich i tym samym przyjęcia ich lateńskiej proveniencji³⁷. Podobne

³⁶ Zasugerowana ostatnio w literaturze obecność Celtów na obszarach kultury przeworskiej, na podstawie lokalnej produkcji monet wzorowanych na emisjach celtyckich na stanowisku w Jankowie Drugim, pow. kaliski, stan. 1 (M. Rudnicki *et alii* 2009), nie może automatycznie dowodzić przeniesienia na tereny na północ od Karpat wyspecjalizowanych warsztatów, w których produkowano metalowe pochwy. Istnienie tego typu warsztatów w środowiskach germańskich mogłoby znacznie ułatwić nieceltyckim kowalom przejście odpowiednich technologii.

³⁷ Na Zelandii, Fionii i Jutlandii oraz w Dolnej Saksonii i Turynii znajdowane są metalowe pochwy tzw. *mittelgermanische Sondergruppe* (M. Jahn 1916, s. 111–112, ryc. 126, 127; T. Völling 2005, s. 167–168, mapa 22). Użyty w ich konstrukcji prosty trzewik i elementy służące przytroczeniu pochwy do pasa czytelnie nawiązują do rozwiązań zastosowanych w pochwach mieczy jednosiecznych. Pomimo tych koneksji, moim zdaniem, pochwy owej *mittelgermanische Sondergruppe* zostały wykonane przez rzemieślników potrafiących posługiwać się technikami celtyckimi.

Ryc. 12. Rozprzestrzenienie pochew zdobionych okładzinami typu *Gittermuster*. a – żelazo, b – brąz, c – żelazna okładzina typu *Gittermuster* lub *opus interrasilis*. Wg: K. Czarnecka 2002, z uzupełnieniami.

Fig. 12. Distribution of scabbards decorated with plates type *Gittermuster*. a – iron, b – bronze, c – iron plate type *Gittermuster* or *opus interrasilis*. Wg/After: K. Czarnecka 2002, revised.

1 – Oblin, pow./County Garwolin; 2 – Wesółki, pow./County Kalisz; 3 – Kotowice, pow./County Trzebnica; 4 – Kacice, pow./County Pułtusk; 5 – Beszowa, pow./County Staszów; 6 – Pruszcz Gdański, pow./County Gdańsk, stan./site 7; 7 – Będziechowo, pow./County Słupsk; 8 – Troszyn, pow./County Kamień Pomorski; 9 – Schkopau, Kr./Distr. Merseburg; 10 – Heimbürg, Kr./Distr. Wernigerode; 11 – Großromstedt, Kr./Distr. Weimarer Land; 12 – Ejstrupholm, Hedegård, Viborg amt/County

zdanie w odniesieniu do metalowych pochew mieczy obosiecznych znanych z zespołów z młodszego okresu przedrzymskiego z terenu kultury przeworskiej prezentował niejednokrotnie T. Bochnak (2004a, s. 277–278; 2005, s. 156–164).

2.3. Kolczuga

Zawarte w archiwaliach J. Kostrzewskiego opis i dokumentacja rysunkowa pozwoliły T. Bochnakowi (2009, s. 13–14, ryc. 8:5) uściślić informacje na temat fragmentu kolczugi z Opalenia, wcześniej lakonicznie wzmiankowanej w literaturze (patrz kat. 12). Kolczuga ta, znaleziona w bogato wyposażonym grobie, zbudowana była z kółek (średn. ok. 0,7 cm), z których każde połączone było z czterema sąsiednimi. Zabytek z Opalenia należy do nielicznych znalezisk tej kategorii uzbrojenia, zarejestrowanych poza terenami celtyckimi i dackimi (por. T. Bochnak, P. Harasim 2012, s. 75, mapa 5). Stosowanie kolczugi przez Celtów potwierdzają zarówno źródła

pisane (M. T. Varro, *De lingua latina* V, 24), jak i przedstawienia ikonograficzne, m.in. znana kamienna rzeźba wojownika z Vachères, dép. Alpes-de-Haute-Provence, oraz marmurowa płaskorzeźba ze świątyni Ateny Nikeforos w Pergamonie (L. Hansen 2003, s. 93–95 – tam dalsza literatura).

3. Naczynia metalowe

Znaleziska metalowych naczyń zestawiał H. J. Eggers (1951) w swojej klasycznej pracy dotyczącej importów rzymskich na obszarze *Barbaricum*. W zespołach kultury oksywskiej zarejestrowano: brązowe kotły z żelaznym brzegiem typu E.4–8, situlowate wiadra brązowe typu E.18–20 oraz brązowe misy typów E.67 i E.91.

3.1. Brązowe kotły z żelaznym brzegiem

Z terenów zajętych w młodszym okresie przedrzymskim przez kulturę oksywską pochodzi pięć brązowych kotłów z żelaznym brzegiem (patrz kat. 1, 2, 5, 20, 25). Oprócz

kotła z grobu z fazy A₂ z Bolszewa pozostałe okazy należy datować szeroko na fazy A₂–A₃.

Szczegółowe studia nad celtyckimi kotłami brązowymi z żelaznym brzegiem przeprowadził niedawno T. Bochnak (2011 – tam dalsza literatura). Sporządzając katalog tych naczyń w Europie wykazał, że kotły z żelaznym brzegiem nie są spotykane we wschodniej prowincji kultury lateńskiej. Poza kulturą lateńską występują w dorzeczu Łaby, Odry, a także na terenach basenu Morza Bałtyckiego – na Bornholmie, Gotlandii, Półwyspie Jutlandzkim, w Skandynawii i na Pomorzu. Niewykluczone zatem, iż brązowe kotły z żelaznym brzegiem znane ze stanowisk kultury oksywijskiej napłynęły na jej obszar z zachodu.

3.2. Wiadra situlowate

H. J. Eggers (1951, s. 40–41) nie uszczegółowił kryteriów formalno-stylistycznych dla omawianej kategorii naczyń. Poszczególne typy wydzielił na podstawie formy atasz, które mogą mieć kształt podwójnych delfinów (E.18), sercowaty (E.19) lub trapezowaty (E.20). Z terenów zajętych przez kulturę oksywijską znamy siedem wiader wymienionych powyżej typów³⁸. Niejednokrotnie pełniły one funkcję popielnic (patrz kat. 12, 19, 22, 24).

Wiadra typu E.18 reprezentowane są przez trzy okazy. Jedno stanowiło wyposażenie grobu z 22.11.1883 r. z Rządza (patrz kat. 19). Fragmentarycznie zachowany okaz zdaje się być smukłym naczyniem z ornamentowanym brzegiem wylewu. Zdaniem J. Wielowiejskiego (1986b, s. 52, 67) jego korpus został skonstruowany z blachy przez pionowe złączenie jej szwem przy pomocy twardego lutu. Dno naczynia, na którym rysują się trzy koncentryczne kręgi, będące śladami plastycznej obróbki na tokarce, przygotowano osobno i później przylutowano do korpusu. Również osobno odlano pałąk z profilowanymi zakończeniami, jak i delfinowate atasz, które następnie przylutowano do górnych partii korpusu³⁹.

Informacje o dwóch pozostałych okazach typu E.18 są skromne. Danych o wiadrze z Małego Czystego, pow. chełmiński (patrz kat. 10), dostarczają notatki archiwalne G. Kossinny opublikowane przez W. Nowakowskiego (1993). Z wiadra ze Sławna, pow. loco, zachowały się natomiast jedynie delfinowate atasz (patrz kat. 21).

Wyjątkowym zabytkiem – jak dotąd jedynym typu E.19 na terenach Polski – jest wiadro z grobu 1 z Troszyna (patrz kat. 24). Kształtem nie odbiega ono znacznie od egzemplarzy typu E.18, a jedyną różnicę stanowi słabiej profilowana dolna partia. Ozdobne sercowate atasz zo-

stały przylutowane do korpusu, natomiast pałąk zdobiony jest zakończeniami stylizowanymi na łabędzie główki.

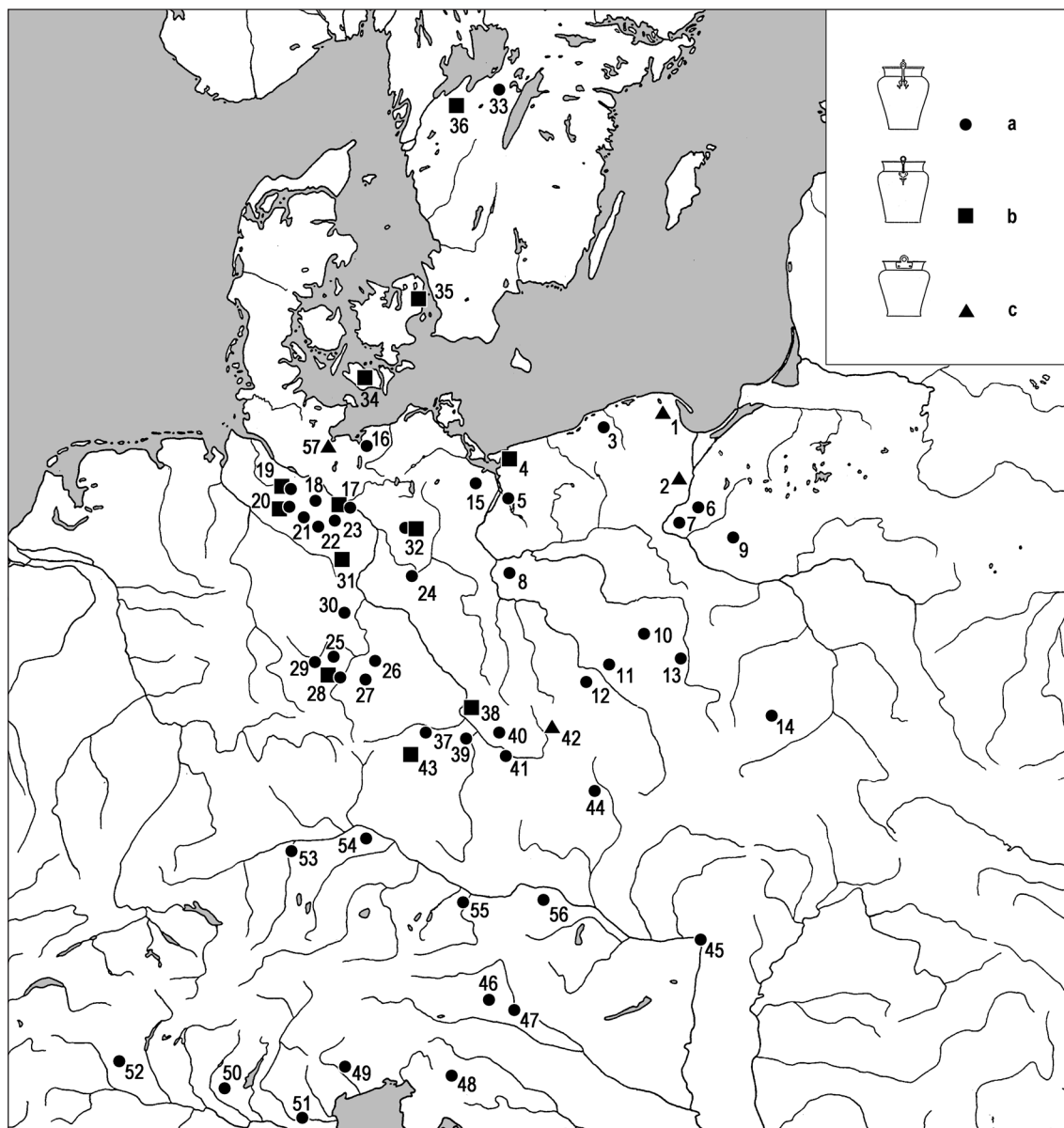
Łagodniejsze wcięcie w dolnej części korpusu mają wiadra typu E.20 ze Starzyna, pow. pucki, oraz z Opalenia (patrz kat. 12, 22). Trapezowate atasz zostały przymocowane dwoma nitami do ścian szyi naczynia. Końce pałąka wiadra ze Starzyna stylizowane były najprawdopodobniej na łabędzie główki.

Datowanie przedstawionych wyżej wiader prowincjonalnorzymskich – oparte o towarzyszące im zapinki, militaria oraz ceramikę – wskazuje, iż złożono je do grobów w fazach A₂–A₃ (patrz kat. 12, 19, 22, 24). Podobnie datowane są niektóre situle typów E.18–20 ze stanowisk kultury przeworskiej i kręgu jastorfskiego (por. J. Wielowiejski 1986a, s. 163–164, 253–255; 1987; 1991, s. 160; T. Dąbrowska 1988, s. 210; 2003, s. 154; H. Keiling 2010, s. 109, ryc. 15). Jednakże czas użytkowania omawianych naczyń przez społeczność barbarzyńską był niekiedy dłuższy, na co wskazuje między innymi zespół grobowy ze Zgliczyna-Pobodzega, pow. żuromiński, datowany na fazę B_{2a} (A. Grzymkowski 1980).

W literaturze przedmiotu dominuje pogląd o wschodnioalpejskim bądź północnoitalskim pochodzeniu situl typów E.18–20 (T. Dąbrowska 1988, s. 211; J. Wielowiejski 1986a, s. 235; 1986b, s. 61–63; 1991, s. 152 – tam starsza literatura; Z. Karasová 1998, s. 12–13; H. Keiling 2010, s. 109). Jest on przede oparty na analizie ich chronologii i rozprzestrzenienia (J. Wielowiejski 1991, s. 155; H. Keiling 2010, s. 111), choć zwraca się również uwagę na tradycje rzemieślnicze, przejawiające się w produkcji tych naczyń (J. Wielowiejski 1991, s. 153–155; Z. Karasová 1998, s. 12–13). Koncepcje wywodzące interesujące nas naczynia z Kampanii (J. Kunow 1983, s. 58; U. Lund Hansen 1987, s. 89; H. Machajewski 2006, s. 88) mogą budzić wątpliwości, ponieważ brak jest jednoznacznych dowodów na produkcję situl typów E.18–20 w warsztatach kapuańskich (J. Wielowiejski 1986b, s. 62; 1987, s. 33; 1991, s. 154; Z. Karasová 1998, s. 13). Źródła pisane poświadczają wysoką jakość metalowych naczyń wytwarzanych w Kapui w II i I wieku przed Chr., jednak znalezisko naczynia ze stemplem, na którym widnieje imię celtyckie, może wskazywać, że podobne warsztaty działały także w północnej Italii lub w prowincjach rzymskich (I. Dohme 2002, s. 87). Jakkolwiek precyzyjne ustalenie miejsca produkcji omawianych naczyń brązowych pozostaje kwestią otwartą, są one bez wątpienia produktem warsztatów prowincjonalnorzymskich, a na tereny *Barbaricum* napływały najpewniej z południa, przypuszczalnie za pośrednictwem ludności kultury lateńskiej (Ryc. 13), na co pośrednio wskazują między innymi fragmenty wiader typów E.18 i E.19 znajdujące w najmłodszych warstwach osadniczych oppidów w Stradonicach oraz Starym Hradisku, okr. Prostějov (J. Čížmářová 1996a, s. 118, 122, ryc. 2:4; Z. Karasová 1998, s. 9, 11–12).

³⁸ Z analizy wyłączyłem wiadro z Rokosowa, pow. świdwiński (dawn. Rogzow, Kr. Kolberg), o którym mamy niepełne dane (patrz kat. 17).

³⁹ Badania stopu, z jakiego wykonano korpus i dno wiadra wykazały zawartość 84,59% Cu, 10,56% Sn, 4,7% Pb i 0,15% Ag, natomiast dla pałąka jest to 78,83% Cu, 11,03% Pb, 10,14% Sn i 0,20% Ag (J. Wielowiejski 1986b, tab. 2, 3).

Ryc. 13. Rozprzestrzenienie wiader situlowatych typu E.18 (a), E.19 (b) i E.20 (c).

Fig. 13. Distribution of situlae type E.18 (a), E.19 (b) and E.20 (c).

Wg/After: Corpus 1994, 1998, 2006; H. J. Eggers 1951; Z. Karasová 1998; H. Keiling 2010; z uzupełnieniami/ revised.

- 1 – Starzyno, pow./County Puck; 2 – Opalenie, pow./County Tczew; 3 – Sławno, pow./County Sławno;
 4 – Troszyn, pow./County Kamień Pomorski; 5 – Barnisław, pow./County Police; 6 – Rządź (Grudziądz-Rz.), pow./County Grudziądz;
 7 – Małe Czyste, pow./County Chełmno; 8 – Golice, pow./County Słubice; 9 – Zgliczyn-Pobodzy, pow./County Żuromin;
 10 – Kościelna Wieś, pow./County Pleszew; 11 – Brzyków, pow./County Trzebnica; 12 – Piotrków Borowski, pow./County Strzelin;
 13 – Niechmirów-Mała Wieś, pow./County Sieradz; 14 – Stawiany, pow./County Nakło nad Notecią; 15 – Netzeband,
 Lkr./Distr. Vorpommern-Greifswald (2×); 16 – Holdorf, Lkr./Distr. Nordwestmecklenburg; 17 – Kөрchow, Kr./Distr. loco (3–6 ×);
 18 – Apensen, Kr./Distr. Stade; 19 – Harsefeld, Kr./Distr. Stade (3×); 20 – Putensen, Kr./Distr. Harburg (2×); 21 – Gerdau, Kr./Distr. Uelzen;
 22 – Nienbüttel, Kr./Distr. Uelzen; 23 – Lüneburg, okol./vicinity of, Kr./Distr. Lüneburg; 24 – Schkopau, Kr./Distr. Merseburg (4 ×);
 25 – Meisdorf, Kr./Distr. Aschersleben-Staßfurt (4 ×); 26 – Kleinzerbst, Kr./Distr. Köthen; 27 – Markkleeberg-Gautzsch, Kr./Distr. Döbeln;
 28 – Großromstedt, Kr./Distr. Weimarer Land (2×); 29 – Ballstädt, Kr./Distr. Ghota; 30 – Brücken, Kr./Distr. Sangerhausen;
 31 – Arensberg, Kr./Distr. Gardelegen; 32 – Plötzin, Kr./Distr. Potsdam (2×); 33 – Stora Bjurum, Västergötland;
 34 – Hoby, Maribo amt/County; 35 – Stenløse, Frederiksborg amt/County; 36 – Källersåsen, Västergötland; 37 – Čiňov, okr./Distr. Mělník;
 38 – Litoměřice, okr./Distr. loco; 39 – Holubice, okr./Distr. Praha-západ; 40 – Lysá nad Labem, okr./Distr. Nymburk;
 41 – Dobřichov-Piňhora, okr./Distr. Kolin; 42 – Hradec Králové, okr./Distr. loco; 43 – Stradonice, okr./Distr. Beroun;
 44 – Staré Hradisko, okr./Distr. Prostějov; 45 – komitat/County Pest; 46 – Virunum (Zollfeld), Kärnten; 47 – Magdalensberg,
 Bez. Klagenfurt-Land; 48 – Sveta Lucija (Most na Soči), obč./Distr. Tolmin; 49 – Belluno, Veneto; 50 – Brescia, Lombardia;
 51 – La Piletta di Oppeano, Veneto; 52 – Ornavasso, Piemont; 53 – Manching, Kr./Distr. Pfaffenhofen an der Ilm; 54 – Kelheim,
 Kr./Distr. loco; 55 – Freienberg, Steiermark; 56 – Thunau, Niederösterreich; 57 – Wiebendorf, Kr./Distr. Hagenow

3.3. Misy

Misy reprezentują dwa egzemplarze typów E.67 i E.91 z rozległej nekropoli w Rządzu (patrz kat. 19). Ich datowanie w kulturze oksywskiej ogranicza się do fazy A₃, na co wskazują współwystępujące z nimi zapinki typu *geschweifte*.

Naczynia typu E.67 wykonywano techniką trybowania (J. Wielowiejski 1986a, s. 168). Najczęściej spotykane są w grobach ze schyłku młodszego okresu przedrzymskiego i z początku okresu wpływów rzymskich (O. Madsen 1999, s. 64). Stanowiska z okazami E.67 występują prawie wyłącznie na terenach północnych Niemiec oraz w Skandynawii (Ryc. 14). Egzemplarz z Czech traktowany jest jako wtórny import z obszarów nadłabskich (Z. Karasová 1998, s. 22). Wyjątkowym znaleziskiem jest egzemplarz z Mutina nad Sejmem (zob. s. 15#).

Misa typu E.91 z Rządza była ostatnio przedmiotem opracowania M. Kurzyńskiej (2006), która uznaje ten okaz i analogiczny egzemplarz z Lilla Sojvide na Gotlandii za najstarsze naczynia tego typu na obszarach *Barbaricum*. Poszczególne części misy z Rządza (czasza, podstawa, uchwyty i ucha) zostały odlane osobno, a następnie zlutowane. Tego typu naczynia, wraz z pokrewnymi formami E.92, datowane są na czasy panowania Oktawiana Augusta (27 r. przed Chr.–14 r. po Chr.), a ich znaleziska rozprzestrzenione są na znacznych obszarach Europy (J. Schuster 2010, s. 272, ryc. 114).

W najnowszych pracach (T. Grane 2007, s. 153–158, 262–264; J. Schuster 2010, s. 312–316) podejmujących problematykę napływu rzymskich naczyń na obszary środkowoeuropejskiego *Barbaricum* i Skandynawii we wczesnym okresie wpływów rzymskich wskazuje się na duże znaczenie Jutlandii oraz okolicznych wysp jako regionu będącego przedmiotem zainteresowania polityki rzymskiej. Być może już u schyłku młodszego okresu przedrzymskiego, a na pewno w najstarszych odcinkach okresu wpływów rzymskich pojawiają się na tych terenach liczne importy proveniencji rzymskiej, m.in. misy typów E.67, E.91 i E.92. Niewykluczone jest zatem, że takie okazy napłynęły na teren kultury oksywskiej właśnie z zachodu.

4. Przedmioty szklane

Importami są przedmioty – głównie różnorakie ozdoby – wykonane ze szkła. Wysuwane w starszej literaturze sugestie dotyczące funkcjonowania warsztatów szklarskich na terenie tzw. grupy kruszańskiej kultury przeworskiej (A. Cofa-Broniewska 1979, s. 121–122; B. Stolpiak 1988, s. 229), zostały zasadnie skrytykowane (Z. Woźniak 1982, s. 274; T. Dąbrowska 1988, s. 134; 1996, s. 129; 2008, s. 106). Opracowanie przez M. Karwowskiego (1997) przedmiotów szklanych odnotowanych w kontekście kultury oksywskiej zachowuje aktualność, zatem postanowiłem przypomnieć tylko najważniejsze informacje.

4.1. Bransolety i paciory

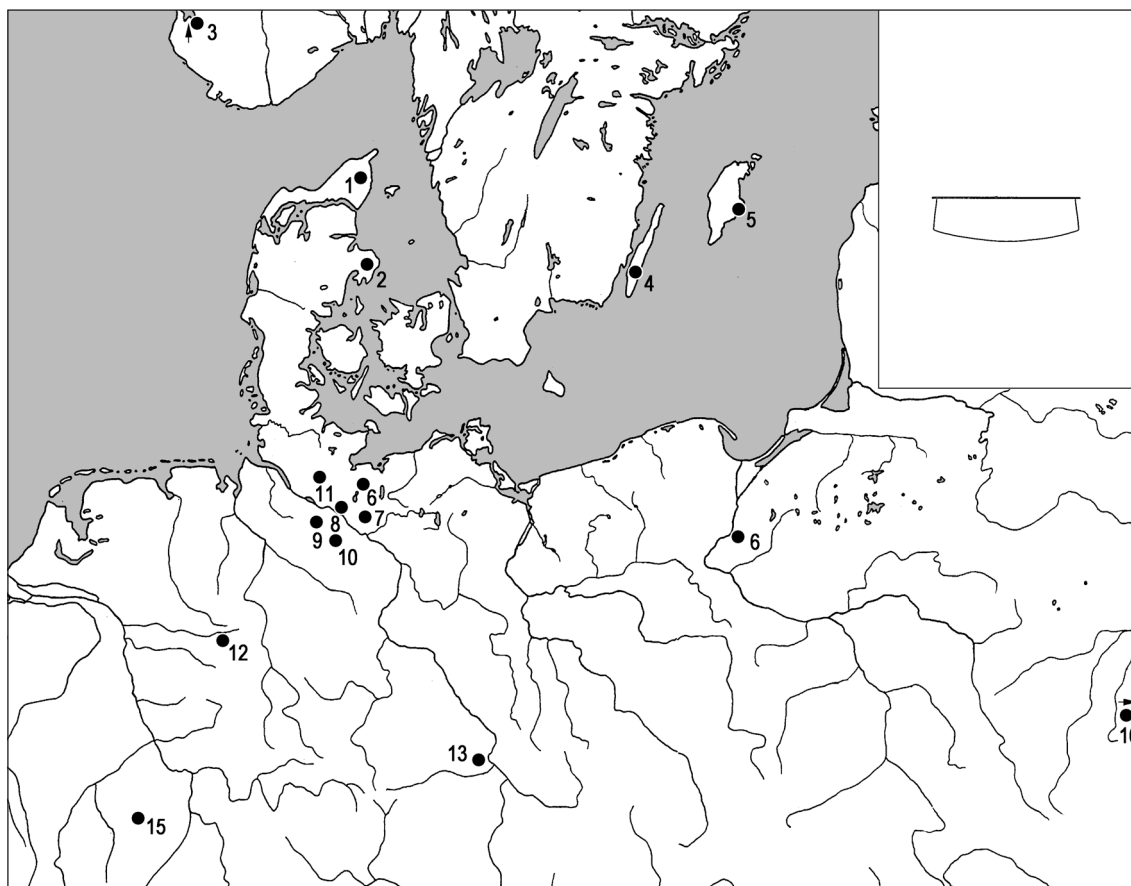
Szklane bransolety, obok saproplitowych, są popularną i charakterystyczną ozdobą używaną przez ludność kultury lateńskiej, przede wszystkim w okresie środkowo- oraz późnolateńskim. Tylko dwa znalezione na Pomorzu fragmentarycznie zachowane egzemplarze grup 3a i 8c łączyć możemy z osadnictwem kultury oksywskiej. Bransoleta grupy 3a z gładkiego, seledynowego szkła pochodzi z grobu 66 z Podwieska, a jej datowanie na najmłodszą fazę kultury oksywskiej wyznaczają zapinki typu *geschweifte* (patrz kat. 14). Egzemplarz grupy 8c odnotowano na osadzie w Toruniu (patrz kat. 23). Wykonano go z odbarwionego szkła z nałożoną od wewnętrznej strony żółtawą warstwą.

Rozprzestrzenienie bransolet grup 3a i 8c w kulturze lateńskiej przedstawił w obszernej pracy H. Wagner (2006, s. 102–103, 107–109, mapa 42, 53, 54). Egzemplarz z Podwieska ma liczne odpowiedniki na stanowiskach tej kultury, przede wszystkim na obszarze Niemiec, nie jest jednak znany żaden analogiczny okaz z ziem polskich. Bransoleta z Torunia należy do wyrobów szeroko rozprzestrzenionych w Celtyce. Niewielkie koncentracje takich ozdób (częściej spotykane są egzemplarze wykonane z niebieskiego szkła), charakterystycznych dla okresu LT C₂, odnotowano na terenach południowych Niemiec, Francji, Włoch i Szwajcarii. Analogiczny okaz został znaleziony na stanowisku kultury lateńskiej w Roszowickim Lesie, pow. kędzierzyńsko-kozielski, stan. 11 (M. Karwowski 1997, s. 52, 63), oraz na osadzie grupy tynieckiej w Podłężu, pow. wielicki, stan. 17 (K. Dzięgielewski, T. Purowski 2011, s. 86, 88, ryc. 4:4). Znacznie liczniej niż bransolety reprezentowane są szklane paciory grup 21, 23 i 25. Odnotowano je w Rumi, grób 42, oraz w Podwiesku, groby 33, 49, 66 i 300B (patrz kat. 14, 18). Wszystkie datowane są na fazy A₂ i A₃.

Ozdoby szklane rozprzestrzeniają się licznie i szeroko na terenach objętych osadnictwem celtyckim, przede wszystkim w okresie LT D (H. Wagner 2006, s. 132–135, mapa 84–98). Zarejestrowane także zostały na stanowiskach kultury lateńskiej na Śląsku i w Małopolsce oraz w zespołach kultury przeworskiej (M. Karwowski 1997, s. 43, 53, 59–63; M. Grygiel, J. Pikulski, M. Trojan 2009, s. 216, ryc. 14:8).

5. Kontakty ludności kultury oksywskiej z kulturą lateńską i prowincjonalnorzymską

Szerokie spektrum przedmiotów proveniencji lateńskiej oraz prowincjonalnorzymskiej odnotowane w kulturze oksywskiej jest wyrazem jej znaczących powiązań ze światem celtyckim. Rozmieszczenie importów świadczy, iż najintensywniejsze kontakty utrzymywała ludność zamieszkująca przede wszystkim tereny Ziemi Chełmińskiej, dorzecza dolnej Wisły oraz wybrzeża Zatoki

Ryc. 14. Rozprzestrzenienie mis typu E.67 w *Barbaricum* w młodszym okresie przedrzymskim i we wczesnym okresie wpływów rzymskich.
 Fig. 14. Distribution of bowls type E.67 in *Barbaricum* in Late Pre-Roman and Early Roman Periods.

Wg/After: Corpus 1998, 2002, 2004, 2009; H. J. Eggers 1951; U. Lund-Hansen 1987; O. Madsen 1999; P. O. Nybruget, J. Martens 1997; Z. Karasová 1998; z uzupełnieniami/ revised.

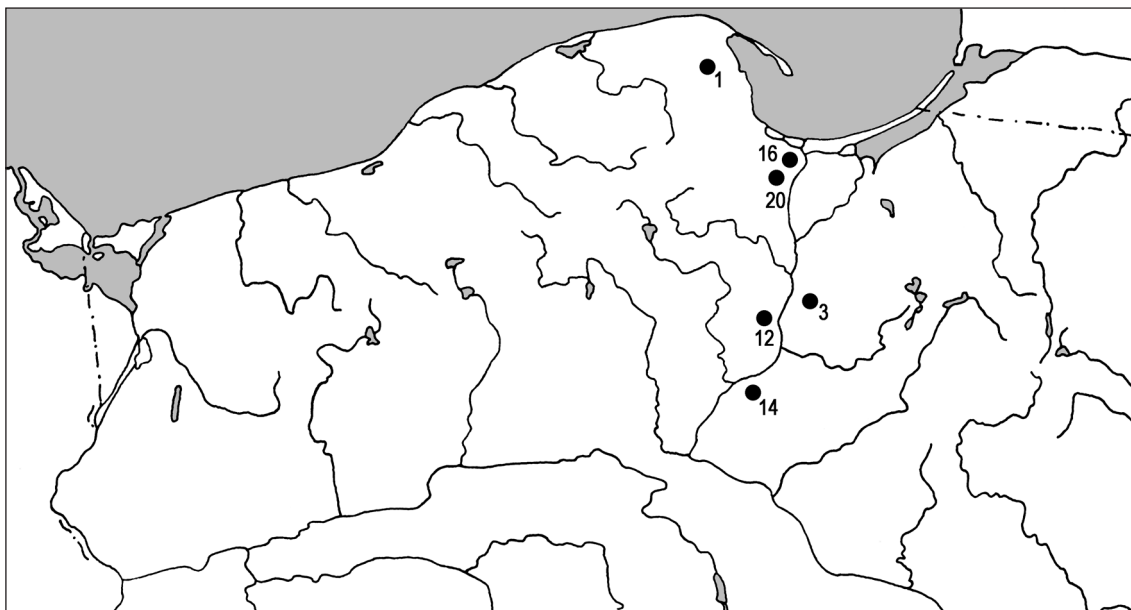
- 1 – Try, Hjørring amt/County; 2 – Ejstrupholm, Hedegård, Viborg amt County; 3 – Skeide, Hordaland; 4 – Algutsrum, Gotland; 5 – Alva, Gotland; 6 – Holdorf, Kr./Distr. Gadebusch; 7 – Körchow, Kr./Distr. Körchow, stan. 3 (7×); 8 – Wiebendorf, Kr./Distr. Hagenow; 9 – Harsefeld, Kr./Distr. Stade (2×); 10 – Nienbüttel, Kr./Distr. Uelzen (2×); 11 – Hammoor, Kr./Distr. Stormarn; 12 – Schlangen, Kr./Distr. Lippe; 13 – Holubice, oKr./Distr. Praha-západ; 14 – Rządź (Grudziądz-Rz.), pow./County Grudziądz; 15 – Marpingen, Kr./Distr. St. Wendel; 16 – Mutin, obl./Distr. Sumi (Мутин, Сумська обл.)

Puckiej, bowiem z tych obszarów pochodzi największa liczba zabytków importowanych. Zasięg ten nie uległby zmianie i wówczas, gdybyśmy uznali za importy wszystkie metalowe pochwy mieczy znane ze stanowisk kultury oksywskiej (por. P. Łuczkiewicz 2006, s. 332–354).

Najstarsze przedmioty uznane za importy z terenów kultury lateńskiej, datowane na fazę A₁, to trzy fibule z cmentarzyska w Rumi. Dwa okazy z grobów 150 i 151 (patrz kat. 18) zbliżone są do zapinek grupy 13b/c według R. Gebharda, których chronologia obejmuje fazę LT C_{1b}. Liczne, morfologiczne i stylistyczne paralele do fibuli z grobu 162 (Ryc. 1:1) znaleźć można w lateńskich zapinkach z najmłodszych odcinków okresu LT C₁. Inną wczesną, być może importowaną fibulą, jest okaz z grobu 112 z Podwieska (patrz kat. 14), do którego analogie stanowią celtyckie zapinki z LT C₂, np. z Giengen a.d. Brenz, Kr. Heidenheim (G. Wieland 1996, s. 233–244,

tabl. 32:18). Niewielki pierścień na nóżce fibuli, w miejscu oddalonym o ok. 3 cm od jej złączenia z kabłąkiem, znajduje analogie w ornamentyce zapinek z młodszego stadium okresu środkowolateńskiego (W. E. Stöckli 1975, s. 371; R. Gebhard 1991, tabl. 25:380.391).

Napływ przedmiotów importowanych wyraźnie wzrasta w fazie A₂ (Ryc. 15), co zapewne w znacznym stopniu wiąże się z rozkwitem osadnictwa kultury oksywskiej. Nie ulega wątpliwości, iż z fazy A₂ pochodzą zapinki typu A.65 ze Skowarcza, grób C (patrz kat. 20), oraz z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 481 (Ryc. 3:1; patrz kat. 16). Chronologia tych form na najbliższych obszarach kultury lateńskiej ogranicza się do fazy LT D_{1b}. Wydaje się, że żelazne naśladownictwa zapinek typu A.65, znane z Nowych Dóbr, grób 2/1905, oraz ze znalezisk luźnych ze Skowarcza (Ryc. 3:2) i z Papowa Toruńskiego (patrz kat. 11, 13, 20), również powinno się datować podobnie.

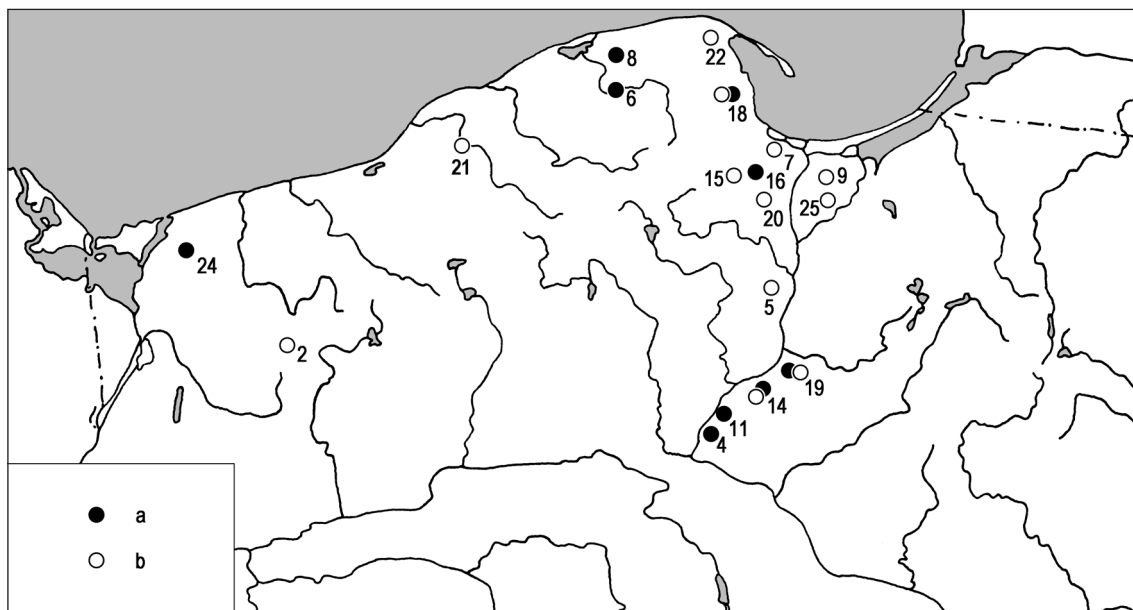
Ryc. 15. Rozprzestrzenienie przedmiotów proveniencji lateńskiej oraz rzymskiej na obszarze kultury oksywiejskiej w fazie A₂
 Fig. 15. Distribution of La Tène and an imported goods in the Oxyswie Culture in phase A₂

W środkowej fazie młodszego okresu przedrzymskiego należy również umieścić zapinkę typu *Nauheim* z Byszcza, grób 460 (patrz kat. 3). Pozostałe fibule tego typu znane ze stanowisk kultury oksywiejskiej należy datować w ramach chronologii zapinek typu *Nauheim* przyjętej dla kultury przeworskiej, tj. na przełom faz A₂ i A₃ oraz, być może, początek fazy A₃ (T. Dąbrowska 2008, s. 29, 105). W kulturze lateńskiej zapinki typu *Nauheim* występują przede wszystkim w okresie LT D₁. Niezwykle interesującymi zespołami z fazy A₂ są bogato wyposażone pochówki w metalowych naczyniach z Bolszewa i Opalenia, zawierające w swych inwentarzach importowane uzbrojenie (patrz kat. 1, 12). Niewykluczone, że do grupy militariów proveniencji lateńskiej z fazy A₂ należy również zaliczyć metalową pochwę typu Ł.1a/Bo.III z grobu 678 z Rządza (patrz kat. 19). Ogólnie na fazy A₂ i A₃ datowane są liczne ozdoby szklane, metalowe pochwy ornamentowane poprzeczkami z esowatymi wolutami ze stanowisk w Żukczynie, Gdańsku-Nowolipkach i Pruszczu Gdańskim, stan. 7, grób 374, oraz stan. 10, grób 137 (patrz kat. 7, 15, 16, 27), a także wiadra typów E.18 i E.20 z Małego Czystego, Sławna i Starzyna (patrz kat. 10, 21, 22) oraz celtyckie kotły (T. Bochnak 2011, s. 61–62).

Faza A₃ to okres, w którym proces napływu importów przebiegał podobnie jak w fazie poprzedzającej (Ryc. 16). Pośród zabytków obcej proveniencji przede wszystkim rejestrujemy zapinki typu A.18 (Ryc. 6), pochodzące z siedmiu stanowisk (patrz kat. 4, 6, 14–16, 18, 19) oraz metalowe pochwy zdobione okładzinami *opus interrasile* z Rządza i Kopaniewa (Ryc. 10:1.2; patrz kat. 8, 19). Bez wątpliwości na fazę A₃ należy również datować metalową pochwę ornamentowaną poprzeczką z esowatymi woluta-

mi z grobu 355 z Pruszczu Gdańskiego, stan. 7 (patrz kat. 15). Ważną kategorią importów z omawianych czasów są situlowate wiadra typów E.18 i E.19 z cmentarzysk w Rządzu i w Troszynie oraz misy typów E.67 i E.91 z Rządza (patrz kat. 19, 24). Przyjmując możliwość napływu w fazie A₃, choć części wymienionych wcześniej importów o trudnej do sprecyzowania chronologii należy zauważyć, że najmłodsza faza kultury oksywiejskiej jawi się jako okres o największym natężeniu kontaktów interkulturowych.

Przedmioty obcej proveniencji napływały na obszar kultury oksywiejskiej z różnych kierunków, co dobrze oddaje analiza rozprzestrzenienia poszczególnych kategorii zabytków. Zapinki typów A.65, *Nauheim* oraz A.18a (odmiany *Altenburg* według T. Völlinga lub A.18a2 według S. Demetza) i A.18b zapewne dotarły na ziemię polskie z południa. Fibula typu A.18a (odmiany *Wederrath* według T. Völlinga) z grobu 355 z Pruszczu Gdańskiego, stan. 7, znajduje natomiast najściślejsze analogie w Nadrenii i z dużym prawdopodobieństwem możemy uznać, że na Pomorze dostała się od zachodu. Bez wątpliwości z południa pochodzą rzymskie situle typów E.18–20. Rozprzestrzenienie kotłów z żelaznym brzegiem zdaje się wskazywać, że przynajmniej część tych naczyń trafiła na Pomorze z zachodu, za pośrednictwem ludności zamieszkującej dorzecze dolnej Łaby lub Półwysep Jutlandzki. Niewykluczone, iż tą samą drogą napłynęły misy typów E.67 i E.91, choć jednoznaczne rozstrzygnięcie tej kwestii wydaje się obecnie niemożliwe. Ponadto, zdaniem T. Bochnaka (2010b, s. 398), również kolczugi z młodszego okresu przedrzymskiego na tereny północnoeuropejskie docierać mogły z zachodu. Pośród licznych odmian importowanych metalowych pochew,

Ryc. 16. Rozprzestrzenienie przedmiotów proveniencji lateńskiej oraz rzymskiej na obszarze kultury oksywiejskiej w fazach A₂–A₃ (b) i A₃ (a)
 Fig. 16. Distribution of La Tène and Roman imported goods in the Oksywie Culture in phases A₂–A₃ (b) and A₃ (a)

przypuszczalne powiązania ze Wschodnią Celtyką wykazuje egzemplarz typu Ł.1a/Bo.III⁴⁰ oraz być może okazy zdobione okładzinami typu *opus interrasile*. Z Zachodnią Celtyką należy łączyć metalowe pochwy zdobione tzw. szagrzyńszem oraz homogeniczną grupę egzemplarzy ornamentowanych poprzeczkami z esowatymi wolutami, których występowanie przypada na schyłek fazy A₂ i początek fazy A₃. W tym miejscu warto byłoby przypomnieć dwie galijskie fibule typu 11 według M. Feugère'a (1985, s. 247–253), znalezione na nekropolach w Lasach i Nowym Targu, obie w pow. sztumskim, w zespołach grobowych, których atrybucja kulturowa (oksywska bądź wielbarska) jest trudna do sprecyzowania. Omówione zostały przez U. Margos (2002), która wykazała, że poza obszarem Langwedocji takie zapinki rejestrowane są niezwykle rzadko. W mojej ocenie nie jest obecnie możliwe rozstrzygnięcie, którymi szlakami mogły napłynąć na teren Pomorza pozostałe analizowane w pracy importy: fibule typu A i B, metalowa pochwa *wschodniego wariantu Ludwighshafen* oraz ozdoby szklane.

Tak więc podstawową „drogą” przenikania importów na tereny kultury oksywiejskiej jest biegnący przez ziemie polskie tzw. szlak bursztynowy, łączący południowe wybrzeża Morza Bałtyckiego z terenami *Caput Adriae* (J. Wielowiejski 1996). Równie istotny wydaje się być

szlak łączący Pomorze z Celtyką Zachodnią. Niedawno T. Bochnak (2010b), rozważając różnorakie przesłanki (m.in. archeologiczne, ekonomiczne, geograficzne), zasugerował funkcjonowanie tzw. szlaku północnego. Koncepcja ta jest jednak tylko jedną z możliwych interpretacji materiału archeologicznego, bowiem funkcjonowanie szlaków determinuje wiele czynników, z których czołowe znaczenie wydaje się mieć istniejąca sieć osadnicza (S. Sievers 2007, s. 248; V. Salač 2013, s. 94–108), w wypadku kultury oksywiejskiej w zasadzie niemożliwa do ustalenia.

Niezwykle interesujące są kwestie dotyczące mechanizmów przenikania importów na Pomorze oraz ich uwarunkowań. W wielu opracowaniach⁴¹ zwracano uwagę na zagadnienie handlu w społecznościach pradziejowych, bowiem z pewnością wymiana dóbr była jednym z ważniejszych czynników stymulujących kontakty międzykulturowe.

Ze studiów nad rozmieszczeniem przedmiotów obcej proveniencji na terenach kultur oksywiejskiej, przeworskiej i kręgu jastorfskiego wynika, że należy się liczyć z bardziej lub mniej złożoną tzw. wymianą łańcuszkową (C. Renfrew 1975, s. 41, 44, 47), w której istotną rolę odgrywają miejscowe skupiska osadnicze oraz strefy przygraniczne poszczególnych ugrupowań. Transakcje mogły być dokonywane bezpośrednio przez producentów, pośredników lub innych przedstawicieli. Przypuszczalnie w ten sposób na tereny zajęte przez kulturę oksywską mogły do-

⁴⁰ Zdaniem T. Bochnaka (2005, s. 158, przyp. 3) i P. Łuczkiwicz (2006, s. 183) sposób ukształtowania (kolisty bądź „pazurkowaty”) występów bocznych u trzewików pochew typu Bo.III/Ł.1a może być cechą decydującą o (odpowiednio) zachodnio- lub wschodnio-lateńskiej proveniencji zabytków. Niestety stan zachowania trzewika w pochwie z Rządza, stan. 1, grób 678, nie pozwala na sformułowanie jednoznacznych wniosków.

⁴¹ Np. C. Renfrew 1975, s. 41–45; J. Wielowiejski 1980, s. 154–155; 1981, s. 388–410; U. Lund Hansen 1987, s. 192–193, 216–229; Z. Bukowski 1998, s. 363–368; J. Kolendo 1998a, s. 30, 32; V. Salač 2004, s. 663–664, 673–674; 2006, s. 33–35; 2013; S. Sievers 2007, s. 247–248; P. Łuczkiwicz 2012, s. 111–112, 120–123.

trzeć zapinki typu A.18a (odmiany *Altenburg* i A.18a2), typu *Nauheim*, szklane ozdoby oraz miecze z pochwami⁴². Bardzo trudno jest natomiast określić charakter wpływu importów wykazujących związki z terenami nadreńskimi, z uwagi na nieobecność metalowych pochew zdobionych poprzeczkami ornamentowanymi esowatą wolutą na terenach jastorfskiego kręgu kulturowego. Moim zdaniem brak tych wyrobów wynika jednak z odmienności zwyczajów pogrzebowych ludności zamieszkującej omawiane obszary.

Niezmiernie interesujące jest zagadnienie charakterystycznych dla „barbarzyńskiej” części Europy grobów, zawierających naczynie metalowe, zazwyczaj pełniące rolę popielnicy. W inwentarzach niektórych takich obiektów odnotowujemy również inne przedmioty obcej proweniencji (patrz kat. 1, 12, 19, 24). Interpretacja tych różniących się grobów jest trudna i niejednoznaczna.

Jedną z możliwości jest potraktowanie ich jako grobów członków lokalnych elit, biorących udział w wymianie prestiżowej. Wyposażenie w spektakularne wyroby importowane byłoby rodzajem wynagrodzenia osób odpowiedzialnych za funkcjonowanie szlaków oraz wymiany, a także podkreśleniem ich statusu społecznego. W tym aspekcie moglibyśmy mówić o ukierunkowanej wymianie dalekosiężnej bądź o ewidentnych darach dyplomatycznych i spodziewać się uczestnictwa w niej wysłanników poszczególnych rodów, plemion lub wspólnot terytorialnych.

Najmniej prawdopodobnym sposobem wymiany wydaje się rozprowadzanie towarów w miejscach centralnych, kontrolowanych przez konkretne osoby. Trudno bowiem na podstawie dotychczasowego materiału i wiedzy archeologicznej o ludności zamieszkującej Pomorze od schyłku III wieku przed Chr. do ostatnich dziesięcioleci I wieku po Chr. wyobrazić sobie, aby mogła tu funkcjonować aż tak rozwinięta forma handlu.

Co było powodem zainteresowania ludności kultury lateńskiej terenami Pomorza Wschodniego? W literaturze przedmiotu niejednokrotnie zwracano uwagę na pierwszoplanową rolę bursztynu, jako ekwiwalentu dla przedmiotów importowanych z ziem polskich (J. Wielowiejski 1980, s. 143). Ta hipoteza poparta jest znaleziskami depozytów bursztynu na osadach grupy tynieckiej w Krakowie-Krzesławicach i Krakowie-Tyńcu⁴³ (Z. Woźniak 2004, s. 57; 2007, s. 393; P. Poleska 2006, s. 249) oraz na oppidach w Starym Hradisku i Stradonicach (J. Wielowiejski 1980, s. 19; P. Wielowiejski 1996, s. 52; M. Čižmář 1996, s. 363–364; J. Čižmářová 1996b, s. 174, ryc. 1; Kolen-

do 1998c, s. 133). Kolejne znaleziska bursztynu z Kotliny Czeskiej (J. Waldhauser 1996, s. 80–85, 88, ryc. 3:17–29) udowadniają atrakcyjność tego surowca wśród społeczności kultury lateńskiej. Bursztyn użyty do wykonania różnorodnych ozdób znany jest również ze stanowisk kultury lateńskiej w strefie celto-illiryskiej (M. Guštin 1996, s. 18, ryc. 1:1–3; J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski 1996, s. 158–160, ryc. 1, 2; P. Wielowiejski 1996, s. 48–52; D. Božič 1998, s. 146–148, ryc. 7–10, 18), a także z Zachodniej Celtyki (T. Bochnak 2010b, s. 392)⁴⁴. Ciągłość zainteresowania tym surowcem potwierdzona jest również dla następnych okresów, w których zapotrzebowanie na surowiec bez wątpienia nie malało (J. Kolendo 1998c).

Poza bursztynem ważnym przedmiotem handlu mogli być niewolnicy. W jednym ze swoich artykułów J. Kolendo (1998b, s. 89) zwrócił uwagę na obecność Germanów wśród zbuntowanych niewolników Spartakusa. Na teren Italii mogli dostać się oni przypuszczalnie za pośrednictwem Celtów, u których, jak wynika ze źródeł pisanych, handel niewolnikami był bardzo rozwinięty⁴⁵. O niewolnictwie w społeczeństwie celtyckim wzmiankuje w *Wojnie galijskiej* Cezar (I.10, I.11, III.16, V.27.45, VI.13.15.19, VIII.30). Diodor Sycylijski stwierdza, że Celtowie pozyskiwali amfory z winem w zamian za niewolników przekazywanych Rzymianom (por. J. Kolendo 1998b, s. 86; S. Sievers 2007, s. 247). Archeologicznym potwierdzeniem tych informacji mogą być kajdany, znajdowane na terenach kultury lateńskiej (J. Paulík, K. Tomčíková 2005). Istnienie niewolnictwa wśród Germanów, wprowadzie w nieco późniejszych czasach⁴⁶, potwierdza Tacyt w *Germanii* (25) i *Żywocie Juliusza Agrykoli* (29.2). Jednak teoria o handlu ludźmi, mającymi stanowić jeden z towarów wymiany za wyroby obcych warsztatów, jest obciążona wątpliwościami. Przede wszystkim w przytoczonych źródłach pisanych brakuje informacji o miejscu pochodzenia tych niewolników. Poza tym wydaje się logiczne, że handel ludźmi mógł rozwijać się tylko na obszarach gęsto zasiedlonych. Niestety niezwykle trudno jest ocenić sieć osadniczą i gęstość zaludnienia w młodszym okresie przedrzymskim, zważywszy na niezadawalający stan badań nad osadami z tych czasów (M. Karwowski 2008; B. Rogalski 2010, s. 56).

Nie posiadamy też żadnych konkretnych danych na temat złóż soli na Kujawach i ewentualnej ich eksploatacji w omawianym czasie (A. Cofta-Broniewska 1979, s. 21–22, 30–31). Z pewnością sól była niezwykle istotnym

⁴² Nie można jednak całkowicie wykluczyć, iż część mieczy z pochwami przeniknęła na tereny kultury oksywijskiej w formie darów, bowiem militaria mogą być traktowane jako cenne i prestiżowe przedmioty o znaczeniu symbolicznym..

⁴³ M. Rudnicki (2009, s. 292) wspomina o wynikach badań poświadczających udział w handlu bursztynem mieszkańców osady z Nowej Cerekwi, pow. głubczycki.

⁴⁴ D. Božič (1998, s. 148, ryc. 18) zauważa, że w tym samym czasie ozdoby bursztynowe docierały też na tereny prowincjonalnorzymskie w okolicy Akwilei oraz Adrii

⁴⁵ Nie wyklucza jednak, że część z nich mogła być potomkami Cymbrow i Teutonów (J. Kolendo 1998b, s. 85, 88).

⁴⁶ Na handel ludźmi w środowisku germańskim pośrednio wskazuje opis Swebów w *Wojnie galijskiej* (Cezar, IV.2), którzy kupcom sprzedają łupy wojenne (por. J. Kolendo 1998b, s. 89, przyp. 60).

oraz strategicznym minerałem dla ówczesnych społeczeństw, bowiem jest to przede wszystkim podstawowy środek konserwujący żywność, a jej spożywanie jest również niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania organizmu ludzkiego. Zainteresowanie tym produktem potwierdzone jest dla społeczności grupy tyńskiej (Z. Woźniak 2004, s. 54). Jak wskazuje V. Salač (2004, s. 668–669; 2006, s. 40–44), na obszarze dzisiejszych Czech w okresie lateńskim musiało być ogromne zapotrzebowanie na sól⁴⁷, która najprawdopodobniej była sprowadzana z okolicznych regionów, być może także z Kujaw.

Wydaje się także, że szczególnie w początkach młodszego okresu przedrzymskiego należy liczyć się z handlem surowcem żelaznym, który również traktować trzeba jako import. Jak dotąd nie mamy jakichkolwiek przesłanek dla datowania na ziemiach polskich stanowisk z piecami do wytopu żelaza na fazy A₁–A₂ młodszego okresu przedrzymskiego (T. Dąbrowska 2006, s. 126–129; Sz. Orzechowski 2007, s. 39). Nie może to jednak automatycznie przesądzać o nieistnieniu w tym czasie miejscowego kowalstwa. Z obszarów kultury lateńskiej i grup jastorfskiego kręgu kulturowego pochodzą różnorakie znaleziska żelaznego surowca i półproduktów, w postaci tzw. *Doppelspitzbarren*, *Schwertbarren* bądź innych kęsów (R. Pleiner 2006, s. 23, 28–39, ryc. 7:1–6, 14:1–7; H. Jöns 2007, s. 54, 58, 61–62; E. Cosack 2008, s. 68, ryc. 27). Niestety, z terenów Pomorza brak jest tego typu zabytków⁴⁸, natomiast dwa kęsy żelazne pochodzą z osady kultury przeworskiej ze Sławina, pow. ostrowski, datowanej na wczesny okres wpływów rzymskich (G. Teske 1984; W. Siciński 2011, s. 65). Znaleziska tego typu znane są również z późno-halsztackich stanowisk kultury łużyckiej (S. Orzechowski 2002, s. 27–28; T. Dąbrowska 2006, s. 125).

Napływ importów tłumaczy się również wyprawami militarnymi, w czasie których pozyskiwano łupy, bądź działalnością polityczną i społeczną owocującą np. wymianą darów (O.-H. Frey 1986, s. 66–67; A. Böhme-Schönberger 1998, s. 240, 244; J. Kolendo 1998a, s. 32; V. Salač 2004, s. 667; S. Sievers 2007, s. 248–249). Przy pierwszej ewentualności należy wziąć pod uwagę starcia z Celtami bądź udział wojowników germańskich w kampaniach prowadzonych przez Celtów. Nie można również wykluczyć, że część przedmiotów pozyskano w czasie wewnętrznych konfliktów zbrojnych i są one elementem

⁴⁷ Z lateńskich osad w Czechach znane są fragmenty ceramiki o powierzchniach uszkodzonych być może przez przechowywaną w naczyniach sól (V. Salač 2009, s. 383–384; 2011, s. 70–71).

⁴⁸ Brak znalezisk kęsów żelaznych może być wynikiem znacznej wartości tych przedmiotów dla lokalnych społeczności oraz skrupulatnym wykorzystywaniem surowca przez ówczesnych kowali (por. M. Brumlich 2010, s. 61). Niemniej ważnym czynnikiem jest również wspomniany już zły stan badań osad z młodszego okresu przedrzymskiego.

szerszego zjawiska, tzw. redystrybucji importów wśród miejscowych społeczeństw. Również przekazywanie wyrobów obcej proweniencji w formie prestiżowych darów mogło odbywać się w obrębie lokalnych, zlatenizowanych kultur Europy Środkowej, bądź mieć charakter interkulturowy. W literaturze przedmiotu, szczególnie dla okresu wpływów rzymskich, uzasadnione zostało, iż taka forma rozprowadzania nieprzeciętnych przedmiotów mogła mieć istotne znaczenie dla kształtowania ważnych relacji społecznych i politycznych (J. Brandt 2001, s. 262; S. Sievers 2007, s. 249; M. Przybyła 2011, s. 236 – tam dalsza literatura). Nie można wykluczyć, że budowanie podobnych stosunków mających obligować ważnych członków ówczesnych społeczeństw do różnych zobowiązań (np. budowania koalicji międzyplemiennych) zachodziło również w młodszym okresie przedrzymskim.

Kończąc rozważania należy przypomnieć, że istnieje szereg towarów, które mogły stanowić ekwiwalent w wymianie – zarówno lokalnej jak i ponadregionalnej – lecz niestety nie pozostawiły śladów uchwytnych za pomocą dzisiejszych metod badawczych. Problem określenia palety towarów będących przedmiotem handlu doskonale ilustrują informacje zawarte w przekazach Strabona (IV.3/2,5/2–3.6/9), dotyczące wymiany towarowej pomiędzy Rzymem a plemionami zamieszkującymi Brytanię i Noricum. Szereg towarów wymienionych przez greckiego geografa, jak np. skóry, niewolnicy, żywica, smoła, łuczywo, воск, ser i miód, raczej nie pozostawia uchwytnych archeologicznie śladów. Przedmiotem wymiany mogły być nie tylko towary naturalne oraz niewolnicy, ale także usługi oraz różnego rodzaju informacje.

6. P o d s u m o w a n i e

Nagromadzenie importów proweniencji lateńskiej oraz prowincjonalnorzymskiej na terenach Pomorza jest wynikiem rozległych kontaktów ludności zamieszkującej ten region w młodszym okresie przedrzymskim. Importy napływały dwoma komplementarnymi szlakami (por. T. Bochnak 2010b), łączącymi te obszary z Zachodnią i Wschodnią Celtaiką.

Przedmioty importowane skupiają się przede wszystkim na terenach Ziemi Chełmińskiej, dorzecza dolnej Wisły i wybrzeżu Zatoki Puckiej. Trzeba też podkreślić, że z obszaru kultury oksywskiej brak jest znalezisk celtyckiej ceramiki tocznej na kole garncarskim, która jest licznie notowana na stanowiskach kultury przeworskiej Śląska, Kujaw i Mazowsza (T. Dąbrowska 1988, s. 127–128, mapa 15; 2008, s. 73–74). Niewykluczone, iż rozprzestrzenienie ceramiki celtyckiej zakreśla obszar penetracji ludności kultury lateńskiej, natomiast pozostanie przez ludność kultur oksywskiej i przeworskiej przy tradycyjnych metodach wytwarzania naczyń glinianych wynikało z czynników społeczno-ekonomicznych (por. J. Rodzińska-Nowak 2006, s. 231; T. Bochnak 2013).

Podziękowania

Wyrazy ogromnej wdzięczności winien jestem Pani mgr Małgorzacie Tuszyńskiej oraz Panu mgr. Mirosławowi Pietrzakowi z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku za udostępnienie niepublikowanych materiałów oraz wyrażenie zgody na upublicznienie wybranych zabytków z cmentarzyska w Pruszczu Gdańskim, stan. 7. Niniejszą pracą chciałbym podziękować Pani prof. dr hab. Magdalenie Mączyńskiej (Uniwersytet Łódzki, Instytut Archeologii) za udzielane wsparcie.

Mgr Przemysław Harasim
Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Hoffmanowej 8
PL 35-016 Rzeszów
przemek.harasim@gmail.com

KATALOG

1. BOLSZEWO, pow. wejherowski, woj. pomorskie
(dawn. *Bohlschau, Kr. Neustadt*)

Grób

1. Brązowy kocioł typu E.4 z żelaznym okuciem krawędzi i partii pod krawędzią. 2. Żelazny miecz obosieczny typu Ł.I, przypuszczalnie zdobiony. 3. Żelazna pochwa miecza obosiecznego typu Ł.2a, zdobiona tzw. szagrynażem; zawieszka asymetryczna o dłuższym dolnym ramieniu.

Pozostałe wyposażenie: żelazny miecz typu Ł.I, dwa żelazne umba typu B.3/4 lub B.5/6, żelazny grot typu W.IIa, żelazny grot, osiem żelaznych nitów od umb.

Dataowanie: faza A₂.

Literatura: J. Kostrzewski 1919, s. 212; H. J. Eggers 1951, s. 149; W. Łęga 1958, s.13, 67, mapa II; J. Wielowiejski 1986a, s. 167; T. Dąbrowska 1988, s.140; P. Łuczkiwicz 2006, s. 61; T. Bochnak 2009, s. 12, 16; 2011, s. 61–62, 73, ryc. 2c–e.

2. BRZEŹNIAK, pow. łobeski, woj. zachodniopomorskie
(dawn. *Blumenfelde, Kr. Friedeberg*)

Grób (?)

1. Brązowy kocioł typu E.4–7 z żelaznym okuciem krawędzi. Pozostałe wyposażenie: brak (?).

Dataowanie: fazy A₂–A₃.

Literatura: J. Kostrzewski 1919, s. 212–213; H. J. Eggers 1951, s. 105; T. Bochnak 2011, s. 62, 73.

3. BYSTRZEC, pow. kwidzyński, woj. pomorskie
(dawn. *Weißhof, Kr. Marienwerder*)

Grób 460

1. Żelazna fibula typu *Nauheim* odm. I.1.1 wg K. Striwe i I.1 wg S. Demetza. Nóżka ramowata, kabłąk niezdobiony. 2. Dwa bliżej nieokreślone paciorki szklane.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej zapinki typu K, żelazna klamra zawiasowa typu Wil.IXB/C, żelazny nożyk sierpikowaty, naczynie gliniane typu St.I.B.

Dataowanie: schyłek fazy A₂.

Literatura: W. Heym 1961, s. 155, ryc. 7, 26, 28, 29; M. Karowski 1997, s. 57, 64; E. Bokinić 2008, s. 83.

4. CHEŁMNO, pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie
(dawn. *Kulm, Kr. loco*)

Grób 167

1. Fragmentarycznie zachowana brązowa fibula typu A.18a (Ryc. 6:2).

Pozostałe wyposażenie: żelazne fragmenty zapinki. Dataowanie: faza A₃.

Literatura: W. Łęga 1938, s. 45, tabl. VII:4; T. Völling 1995, s. 258; E. Bokinić 2008, s. 51, 287, 375, tabl. XIV/167:1.

5. CIEPŁE, pow. tczewski, woj. pomorskie
(dawn. *Abbau Warmhof, Kr. Marienwerder*)

Grób

1. Brązowy kocioł typu E.4 z żelaznym okuciem krawędzi. 2. Żelazny miecz obosieczny z prostym jalcem (?). 3. Metalowa pochwa miecza obosiecznego ornamentowana poprzeczką z esowatymi wolutami (?).

Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula zbliżona do typu Kostrzewski ryc. 18, żelazny grot typu Ł.L/4, żelazny trzewik i żelazne okucie C-kształtne pochwy miecza jednoosiecznego, sześć żelaznych nitów od umba.

Dataowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Literatura: J. Kostrzewski 1919, s. 262, 366; H. J. Eggers 1951, s. 104, mapa 10; W. Łęga 1958, s. 13, 68, ryc. 4, mapa II; J. Wielowiejski 1986a, s. 167; T. Dąbrowska 1988, s. 140; K. Czarnańska 2007, s. 53; T. Bochnak 2009, s. 12, ryc. 5:6a; 2010, s. 60, ryc. 7:1a,b; 2011, s. 61, ryc. 2:b; T. Bochnak, P. Harasim 2012.

6. CZARNÓWKO, pow. lęborski, woj. pomorskie

Grób 73

1. Brązowa fibula A.18a.

Pozostałe wyposażenie: żelazna zapinka miseczkowata, żelazny nożyk sierpikowaty, fragment żelaznej igły.

Dataowanie: faza A₃.

Literatura: A. Strobin 2011, s. 159.

7. GDAŃSK-NOWOLIPKI, pow. gdański, woj. pomorskie
(dawn. *Dreilinden, Kr. Danzig*)

Grób

1. Żelazny miecz obosieczny z dzwonowatym jalcem. 2. Metalowa pochwa miecza obosiecznego ornamentowana poprzeczką z trzema esowatymi wolutami. Krótka, niemal symetryczna zawieszka, trzewik z występami skierowanymi do wewnątrz.

Pozostałe wyposażenie: żelazne fragmenty nieokreślonej fibuli, żelazny miecz obosieczny, dwa groty żelazne, żelazne umbo typu B.5/6 (?), sześć żelaznych nitów do umbra, naczynie gliniane typu St.I.E.

Dataowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Literatura: T. Bochnak 2009, s. 9, ryc. 6:5a–c; T. Bochnak, P. Harasim 2012, s. 60, ryc. 2C:6a–6e.

8. KOPANIEWO, pow. lęborski, woj. pomorskie (dawn. *Koppenow, Kr. Lauenburg*)

Grób IX

1. Żelazny miecz obosieczny o dzwono-watym jelcu, z kulistym zakończeniem trzpienia do rękojeści. 2. Fragmentarycznie zachowana żelazna pochwa miecza obosiecznego typu Ł.5a, zdobiona brązową okładziną *opus interrasile*; zawieszka o asymetrycznych płytkach, drabinkowaty trzewik pochwy z ostrogowatym występem (Ryc. 10:1a).

Pozostałe wyposażenie: fragmenty trzech żelaznych fibul, popielnica, gliniane naczynie miniaturowe typu St.VIII. B, cztery małe naczynia gliniane bliżej nieokreślonego typu.

Dataowanie: faza A₃.

Literatura: H. Schumann 1889, s. 159, 164, tabl. XIV:4; M. Jahn 1916, s. 123, ryc. 141; M. D. i R. Wołagiewiczowie 1964, s. 99, tabl. I:11; K. Czarnecka 2002, s. 97; P. Łuczkiwicz 2006, s. 189.

9. LUBIESZEWO, stan. 2, pow. nowodworski, woj. pomorskie (dawn. *Ladekopp, Kr. Marienburg*)

Grób 34b

1. Żelazny miecz obosieczny (?). 2. Fragmentarycznie zachowana metalowa pochwa miecza obosiecznego, zdobiona tzw. szagrzyńcem.

Pozostałe wyposażenie: żelazna klamra zawiaskowa (?), żelazna (?) sprzączka, dwa żelazne nity od umbra, żelazny fragment długiego grotu, żelazny tok, żelazny nożyk sierpi-kowaty z tordowaną rękojeścią.

Dataowanie: fazy A₂–A₃.

Uwagi: inwentarz może być przemieszany.

Literatura: P. Łuczkiwicz 2006, s. 58, 339, przyp. 24.

10. MAŁE CZYSTE, pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie

Grób (?)

1. Brązowe wiadro typu E.18.

Pozostałe wyposażenie: brak (?).

Dataowanie: młodszy okres przedrzymski.

Literatura: W. Nowakowski 1993, s. 198–199.

11. NOWE DOBRA, pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 20 (dawn. *Neuguth, Kr. Kulm*)

Grób 2/1905

1. Żelazna fibula typu A.65 (?).

Pozostałe wyposażenie: dwie żelazne fibule z taśmowatym kabłąkiem typu N, fragment brązowej bransolety, żela-

zny nożyk sierpi-kowaty, fragment przydennej części naczynia glinianego zdobiony pionowymi liniami rytymi.

Dataowanie: faza A₃ (?).

Uwaga: inwentarz może być przemieszany.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 13.

Literatura: E. Bokiniec 2008, s. 51, 300.

12. OPALENIE, pow. tczewski, woj. pomorskie (dawn. *Münsterwalde, Kr. Marienwerder*)

Grób

1. Brązowe wiadro typu E.20. 2. Żelazny miecz obosieczny typu Ł.III/4. 3. Metalowa pochwa miecza obosiecznego typu Ł.4 ornamentowana poprzeczką z trzema esowatymi wolutami, a w dolnej części dwoma esowatymi wolutami. Krótka symetryczna zawieszka, trzewik ostrogowaty z występami skierowanymi do wewnątrz, wylot pochwy wzmocniony kanelowaną listwą. 4. Fragmenty żelaznej kolczugi.

Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula typu E, żelazny grot typu Ł.A/3, żelazne umbo.

Dataowanie: schyłek fazy A₂.

Literatura: M. Jahn 1916, s. 105, 107, 209, ryc. 112a.b, 120; J. Kostrzewski 1919, s. 139, 208–211, 258, 280; H. J. Eggers 1951, s. 161, mapa 15; W. Łęga 1958, s. 12, 67, mapa II; T. Dąbrowska 1988, s. 208–209, mapa 25; L. Hansen 2003, s. 63; T. Bochnak 2009, s. 13–14, ryc. 8:5; T. Bochnak, P. Harasim 2012.

13. PAPOWO TORUŃSKIE, pow. toruński, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 121 (dawn. *Thornisch Papau, Kr. Thorn*)

Znal. luźne

1. Żelazna fibula typu A.65, z 4-zwojową sprężyną z górną cięciwą i płaską, rozszerzoną główką.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/844).

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 13.

Literatura: E. Bokiniec 2008, s. 51, 310, tabl. XXX:6.

14. PODWIESK, pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 2

Grób 21

1. Dwa stopione paciorki szklane.

Pozostałe wyposażenie: nadtopiona zawieszka ósemkowata z brązu, żelazny drut, stopiony fragment brązu, fragmenty ceramiki.

Dataowanie: młodszy okres przedrzymski.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 93/1972).

Literatura: E. Bokiniec 2008, s. 81.

Grób 33

1. Pacior grupy 25 wg T. E. Haevernick, z zielonego szkła, zdobiony promienistymi pasmami z białego szkła oraz koncentrycznymi pasmami purpurowego szkła. 2. Pacior grupy 25 wg T. E. Haevernick, z zielonego szkła, zdobiony promienistymi pasmami z białego szkła oraz koncentrycznymi pasmami purpurowo-brunatnego szkła. 3. Połowa paciorka grupy 23 wg T. E. Haevernick, z żółto-zielonego szkła z wtapianymi pasa-

mi z białego szkła. 4. 10 fragmentów paciorków z ciemnofioletowego i białego szkła. 5. Fragmenty szklanego paciorka z żółtego i zielonego szkła. 6. Ok. 200 fragmentów stopionych paciorków z ciemnozielonego, ciemnofioletowego i żółtego szkła. Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli typu N, fragment żelaznej fibuli typu M, fragment żelaznej fibuli typu A, skorodowana fibula żelazna, fragmenty brązowej fibuli, fragment żelaznej klamry zawiasowej typu Wil.IXB, fragment brązowej klamry, fragmenty żelaznych szczypczyków, fragment ostrza żelaznego nożyka sierpikowatego, dwa nity żelazne, fragmenty dwóch kółek żelaznych, dwa kółka brązowe, stopiony fragment brązu, złoty drut skręcony spiralnie, zwinięty złoty drut, cztery żelazne fragmenty przedmiotu, dwa gliniane przęśliki, naczynie gliniane typu St.I.B, gliniane naczynie miniaturowe typu St.VIII.H, fragmenty dwóch naczyń glinianych.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 171-174/1972)

Literatura: M. Karwowski 1997, s. 62; E. Bokinić 2005, s. 18, 181, tabl. XV/33; 2008, s. 81.

Grób 49

1. Brązowa fibula typu A.18a (odm. *Altenburg* wg T. Völlinga / A.18a2 wg S. Demetza), zachowana fragmentarycznie (Ryc. 6:8). 2. Brązowa fibula typu A.18a (odm. *Altenburg* wg T. Völlinga / A.18a2 wg S. Demetza), zachowana fragmentarycznie (Ryc. 6:7). 3. Brązowa fibula typu A.18a (odm. *Altenburg* wg T. Völlinga / A.18a2 wg S. Demetza), zachowana fragmentarycznie, z naprawianą sprężyną (Ryc. 6:6). 4. Połowa paciorka grupy 21 wg T. E. Haevernick, z ciemnoniebieskiego szkła. Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli typu M, fragment igły żelaznej, spiralnie skręcony drut złoty, żelazne kółko, trzy gliniane przęśliki, naczynie gliniane typu St.I.B, gliniany kubek typu St.VI.A, gliniany kubek typu St.VI.J, fragmenty wylewu naczynia glinianego.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 260-262/1972).

Literatura: E. Bokinić 2005, s. 21, 96, tabl. XXIV/49:8-10.15; 2008, s. 50-51, 53.

Grób 57

1. Stopiony paciorek z jasnożółtego szkła. 2. Cztery fragmenty stopionego paciorka z ciemnozielonego szkła.

Pozostałe wyposażenie: przedmiot metalowy.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 272a/1972).

Literatura: E. Bokinić 2005, s. 22-23; 2008, s. 81.

Grób 66

1. Fragment bransolety grupy 3a wg T. E. Haevernick, z seledynowego szkła. 2. Fragment paciorka grupy 25 wg T. E. Haevernick, z zielonego szkła, zdobiony promienistymi pasmami z białego szkła oraz koncentrycznymi pasmami purpurowo-brunatnego szkła. 3. Ok. 100 małych fragmentów stopionych paciorków z jasnozielonego i ciemnoniebieskiego szkła. 4. Ok. 10 małych fragmentów paciorków z żółtego szkła.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli typu M, fragment żelaznej fibuli typu L (?), fragment brązowej fibuli typu O/A.2, fragment brązowy klamry typu Wil.XIVA, brązowa bransoleta, brązowa zawieszka ażurowa, haczykowata szpila żelazna, igła żelazna, kółko brązowe, fragment brązowego przedmiotu, nieobrobiony bursztyn, dwa gliniane przęśliki, naczynie gliniane typu St.I.A, kubek gliniany typu St.VI.B, fragmenty naczynia glinianego.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 305-306/1972).

Literatura: M. Karwowski 1997, s. 51; E. Bokinić 2005, s. 24, tabl. XXXI/66:14-17; 2008, s. 81-82.

Grób 69

1.2. Trzy fragmenty dwóch paciorków z ciemnozielonego szkła.

3. Fragment paciorka z ciemnożółtego szkła.

Pozostałe wyposażenie: żelazny grot typu Ł.F/4, fragmenty naczyń glinianych.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 316/1972).

Literatura: E. Bokinić 2005, s. 25; 2008, s. 81.

Grób 112

1. Fragmentarycznie zachowana żelazna zapinka typu A, zdobiona na nóżce niewielkim pierścieniem, skorodowana. Sprężyna czterozwojowa.

Pozostałe wyposażenie: dzban gliniany typu St.IV.F-1, garnek gliniany typu St.I.B.

Datowanie: faza A₁.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 457/1972).

Literatura: E. Bokinić 2005, s. 31, tabl. XLV/112:3; 2008, s. 18.

Grób 181

1. Fragmenty stopionego szkła barwy niebieskiej i seledynowej.

Pozostałe wyposażenie: brak.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski.

Literatura: E. Bokinić 2005, s. 41; 2008, s. 81.

Grób 300B

1. Fragment paciorka grupy 25 wg T. E. Haevernick, z ciemnofioletowego szkła z wtapieniami pasmami szkła błękitnego i białego. 2. Fragment paciorka grupy 21 wg T. E. Haevernick, z ciemnobłękitnego szkła. 3. Paciorek w kształcie siedmioramiennej gwiazdy z bezbarwnego szkła z pasmem szkła żółtego. 4. Paciorek z brunatnego szkła z wtapieniami pasmami szkła białego, stopiony.

Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula typu K, fragment brązowej fibuli, fragmenty żelaznej fibuli, żelazna klamra zawiasowa, brązowy pierścionek (?), fragment żelaznej taśmy, fragment noża żelaznego, żelazny nożyk sierpikowaty, gliniany przęślik, fragment brązowej ozdoby, fragment brązowego kółka, fragmenty brązowego drutu, dwa naczynia gliniane nieokreślonego typu.

Datowanie: faza A₂.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 934-935/1972).

Literatura: E. Bokiniec 2005, s. 59, tabl. CI/300B:28.29.31; 2008, s. 81–82.

Grób 303

1. Fibula żelazna, skorodowana, zapewne typu *Nauheim*.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli, dwa fragmenty żelaznego grotu, żelazny tok, naczynie gliniane typu St.I.B, naczynie gliniane typu St.V.B, fragmenty naczynia glinianego nieokreślonego typu.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/4, 945/1972).

Literatura: E. Bokiniec 2005, s. 60, 95–96, tabl. CV/303:3; 2008, s. 45, 53.

15. PRUSZCZ GDAŃSKI, pow. gdański, woj. pomorskie, stan. 7

Grób 311

1. Fragment kabłąka brązowej fibuli typu A.18a, najprawdopodobniej odm. *Altenburg* wg T. Völlinga i A.18a2 wg S. Demetza (Ryc. 6:1).

Pozostałe wyposażenie: dwa fragmenty przedmiotu żelaznego.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/71/47).

Grób 346

1. Żelazny miecz obosieczny typu Ł.II/2b (?). 2. Fragmentarycznie zachowana żelazna pochwa miecza obosiecznego z zachowanym fragmentem żelaznej, ażurowej aplikacji (Ryc. 5:3). Pozostałe wyposażenie: żelazne umbo typu B.5, osiem żelaznych nitów, żelazny imacz, żelazny grot typu Ł.S/3 z wytrawianym liściem, żelazny tok, żelazna klamra pierścieniowata typu K.49, dwa żelazne kółka, naczynie gliniane typu St.I.E.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/71/110).

Literatura: P. Łuczkiwicz 2006, s. 344.

Grób 355

1. Fragmentarycznie zachowana żelazna fibula typu A.18a, odm. *Wederath* wg T. Völlinga (Ryc. 6:9). 2. Żelazny miecz obosieczny o dzwono-watym jelcu, tkwiący w pochwie (zob. nr 3). 3. Żelazna pochwa miecza obosiecznego, ornamentowana poprzeczką z co najmniej czterema esowatymi wolutami. Krótka symetryczna zawieszka, trzewik ostrogowaty.

Pozostałe wyposażenie: dwa fragmenty (nóżki i pochewki) zapinki żelaznej, żelazne umbo typu B.5, dwa żelazne nity, żelazny grot typu Ł.L/4, żelazny tok, żelazna klamra pierścieniowata typu K.49, trzy żelazne kółka, naczynie gliniane typu St.I.D.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/71/127.131b).

Literatura: P. Łuczkiwicz 2006, s. 343.

Grób 374

1. Żelazny miecz obosieczny o prostym jelcu, tkwiący w pochwie (zob. nr 2). 2. Żelazna pochwa miecza obosiecznego ornamentowana poprzeczką z trzema wolutami esowatymi. Krótka symetryczna zawieszka, trzewik ostrogowaty.

Pozostałe wyposażenie: żelazna zapinka zbliżona do typu Kostrzewski ryc. 18, żelazne umbo typu B.5/6, żelazny grot typu Ł.L/2, żelazny tok, dwa kółka z brązu, fragment naczynia glinianego nieokreślonego typu.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/71/192).

16. PRUSZCZ GDAŃSKI, pow. gdański, woj. pomorskie, stan. 10

Grób 137

1. Żelazny miecz obosieczny o dzwono-watym jelcu, zachowany fragmentarycznie. 2. Żelazna pochwa miecza obosiecznego ornamentowana poprzeczką z co najmniej czterema esowatymi wolutami. Krótka symetryczna zawieszka, ostrogowaty trzewik. Pozostałe wyposażenie: żelazna zapinka miseczkowata, żelazna klamra pierścieniowata typu K.48, trzy żelazne kółka, żelazny grot typu Ł.A/4, żelazny tok, dwa fragmenty żelaznego przedmiotu, naczynie gliniane typu St.I.F, miniaturowe naczynie gliniane typu St.VIII.B.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1967:39/479.479a).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 27, tabl. XLIX/137:7.8; P. Łuczkiwicz 2006, s. 60–61, 345, ryc. 16:2.

Grób 261

1. Żelazny miecz obosieczny typu Ł.III/4. 2. Pochwa miecza obosiecznego typu Ł.6 (tzw. wschodni wariant *Ludwigshafen*), wykonana z żelaza i brązu.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli typu M, fragment żelaznego umbo typu B.5, dwa żelazne nity, żelazny imacz typu J.3, żelazny grot typu Ł.L/1, żelazne okucia, naczynie gliniane nieokreślonego typu.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/27/185; MAG/OWR/1969:27/186).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 43, tabl. XCI/261:8.9; P. Łuczkiwicz 2006, s. 64–65, 187–189, ryc. 55:2.

Grób 270

1. Fragment kabłąka brązowej fibuli typu A.18a, najprawdopodobniej odm. *Altenburg* wg T. Völlinga / A.18a2 wg S. Demetza (Ryc. 6:3).

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli miseczkowatej, żelazna fibula typu I, fragment igły żelaznej, fragment żelaznego nożyka sierpikowatego, kamienny krzesak, dwa gliniane przęśliki.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1969:27/229).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 44, tabl. XCIV/270:7.

Grób 473

1. Żelazna fibula typu *Nauheim*, odmiany I.2.1 wg K. Striewe / II.1 wg S. Demetza, zachowana fragmentarycznie. Kabłąk zdobiony liniami rytmami przy krawędzi. Pełna pochewka.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznego kółka.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1972:113/405).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 67, 237, tabl. CXXXIX/473:1.

Grób 479

1. Żelazna fibula typu *Nauheim*, odmiany I.2.1 wg K. Striewe / II.1 wg S. Demetza, zachowana fragmentarycznie. Kabłąk zdobiony liniami rytmami przy krawędzi. Pełna pochewka.

Pozostałe wyposażenie: brak.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1972:113/419).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 68, 237, tabl. CXXXIX/479:1.

Grób 481

1. Brązowa zapinka typu A.65, zachowana fragmentarycznie. Główka w przekroju wieloboczna, sprężyna 6-zwojowa (Ryc. 3:1).

Pozostałe wyposażenie: żelazna zapinka typu K, gładzik kamienny.

Datowanie: faza A₂.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1972:113/426).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 68, tabl. CXXI/481:2.

Grób 484

1. Brązowa fibula typu A.18a, odm. *Altenburg* wg T. Völlinga i A.18a2 wg S. Demetza; brak pochewki (Ryc. 6:4).

Pozostałe wyposażenie: fragment brązowej klamry, fragmenty brązowej bransolety, dwa fragmenty żelaznej szpili lub igły, fragment żelaznego nożyka sierpikowatego, fragmenty naczyń glinianego nieokreślonego typu.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1972:113/440).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 68, tabl. CXLII/484:17.

Grób 502

1. Brązowa fibula typu A.18a, odm. *Altenburg* wg T. Völlinga / A.18a2 wg S. Demetza; brak pochewki (Ryc. 6:5).

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznego nożyka sierpikowatego, fragment brązowej klamry.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1972:113/484).

Literatura: M. Pietrzak 1997, s. 71, tabl. CXLVII/502:2.

17. ROKOSOWO, pow. świdwiński, woj. zachodniopomorskie (dawn. Rogzow, Kr. Kolberg)

Grób (?)

1. Wiadro brązowe.

Pozostałe wyposażenie: brak.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski.

Literatura: H. J. Eggers 1951, s. 106, nr 703.

18. RUMIA, pow. wejherowski, woj. pomorskie, stan. 2

Grób 42

1.2. Dwa fragmenty dwóch paciurów grupy 21 wg T. E. Haevernick, ze szkła fioletowego. 3.4. Dwa fragmenty dwóch paciurów grupy 23 wg T. E. Haevernick, ze szkła brunatnego. 5.6. Dwa fragmenty dwóch paciurów grupy 25 wg T. E. Haevernick, ze szkła fioletowego.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej sprężyny fibuli, brązowa klamra typu Wil.VIIB, brązowa klamra pierścieniowata typu K.49, cztery brązowe ozdoby w stylu *Knotenring*, fragment żelaznej igły, kółko żelazne, cztery kółka brązowe, fragment okucia brązowego.

Datowanie: fazy A₂–A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1957:111/330-332).

Literatura: M. Pietrzak 1987, s. 18, tabl. LXIV/42; M. Karwowski 1997, s. 63, 66.

Grób 150

1. Żelazna fibula typu B. Na nóżce tarczka z zagiętymi brzegami, nóżka połączona z kabłąkiem za pomocą kolistej pierścienia. Sprężyna 8-zwojowa.

Pozostałe wyposażenie: drobne fragmenty ceramiki.

Datowanie: faza A₁.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1960:158/514).

Literatura: M. Pietrzak 1987, s. 42, tabl. LXIX/150; E. Bokinić 2008, s. 23.

Grób 151

1. Żelazna fibula typu B, z kulką na nóżce. Nóżka (zachowana fragmentarycznie) połączona jest z kabłąkiem za pomocą nieznacznie profilowanej obrączki. Sprężyna 8-zwojowa.

Pozostałe wyposażenie: brak.

Datowanie: faza A₁.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1960:158/517).

Literatura: M. Pietrzak 1987, s. 43, 84, 181, tabl. LXXV/151; E. Bokinić 2008, s. 22–23, 30, zest. 2:1.

Grób 162

1. Żelazna zapinka typu B, skorodowana, zachowana fragmentarycznie. Kabłąk w przedniej części nieznacznie pogrubiony, na nóżce dwie tarczki. Sprężyna 6-zwojowa (Ryc. 1:1a.b).

Pozostałe wyposażenie: brak.

Datowanie: faza A₁.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1960:158/540).

Literatura: M. Pietrzak 1987, s. 45, tabl. LXXVII/162.

Grób 259

1. Brązowa fibula typu A.18a, odm. *Altenburg* wg T. Völlinga / A.18a2 wg S. Demetza; brak pochewki, nóżka zniekształcona (Ryc. 6:10).

Pozostałe wyposażenie: dwa fragmenty żelaznej igły,

dwa fragmenty brązowej sztabki.

Datowanie: faza A₃.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (MAG/OWR/1960:158/584).

Literatura: M. Pietrzak 1987, s. 65, tabl. LXXXV/259.

19. RZĄDZ (ob. Grudziądz-Rządź), pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 1 (dawn. *Rondsens, Kr. Graudenz*)

Grób z 22.11.1883 r.

1. Brązowe wiadro typu E.18a. 2. Żelazny miecz obosieczny typu Ł.III/1 (?). 3. Żelazna pochwa miecza obosiecznego typu Ł.5a, zdobiona brązową okładziną *opus interrasile* (Ryc. 10:2). Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula typu M, żelazny miecz jednosieczny, żelazne umbo typu B.7A.

Datowanie: faza A₃.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: J. Bohm 1885, s. 5–7, tabl. II:45.47.50; S. Anger 1890, s. 10, tabl. 4:2, 16:20, 23, 26:47; J. Kostrzewski 1919, s. 209; W. Łęga 1958, s. 12, 67, ryc. 1; W. Nowakowski 1993, s. 199, 201, ryc. 2; R. Boguwołski, M. Kurzyńska 2001, ryc. 51; P. Łuczkiwicz 2006 s. 64, 350.

Grób VIII z 22.11.1883 r.

1. Żelazna fibula zapewne typu *Nauheim*.

Pozostałe wyposażenie: żelazny grot z ornamentowanym liściem, żelazny grot z zadziarami, kubek gliniany.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Literatura: J. Bohm 1885, s. 4–5, tabl. I:28; E. Bokinić 2008, s. 335.

Grób F2

1. Brązowa misa typu E.91.

Pozostałe wyposażenie: fragment żelaznej fibuli typu M/N, fragment żelaznej fibuli nieokreślonego typu, dwa fragmenty żelaznej szpili fibuli, cztery grudki brązu, przęślik gliniany, fragmenty drewna, krzemień.

Datowanie: faza A₃.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: S. Anger 1890, s. 19, tabl. 22; J. Kostrzewski 1919, s. 213, ryc. 239; W. Łęga 1958, s. 22, 69, ryc. 18; M. Kurzyńska 2006, s. 11–15, ryc. 3–6.

Grób F6

1. Brązowa fibula typu A.18b, najprawdopodobniej odmiany A.18b2b wg S. Demetza, zachowana fragmentarycznie.

Pozostałe wyposażenie: żelazny nóż.

Datowanie: faza A₃.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: S. Anger 1890, s. 19, tabl. 12:16.

Grób 447

1. Brązowa misa typu E.67.

Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula typu M, gliniany przęślik, żelazna brzytwa.

Datowanie: faza A₃.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: S. Anger 1890, s. 38; J. Kostrzewski 1919, s. 214, ryc. 240; W. Łęga 1958, s. 20, ryc. 15.

Grób 668

1. Karbowany paciorek z niebieskiego szkła.

Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula, nieokreślona.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: S. Anger 1890, s. 50; M. Karwowski 1997, s. 67;

E. Bokinić 2008, s. 81.

Grób 678

1. Miecz obosieczny typu Ł.II/2a. 2. Żelazna pochwa miecza obosiecznego typu Ł.1a, z klamrą z dwoma wolutami esowatymi.

Pozostałe wyposażenie: fragment nóżki i ażurowej (?) pochewki żelaznej zapinki, fragment umbra żelaznego, cztery nity żelazne, żelazny grot typu Ł.S, żelazny tok, żelazna klamra, dwa kółka żelazne.

Datowanie: schyłek fazy A₂ – początek fazy A₃.

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: S. Anger 1890, s. 50, tabl. 3:1; Z. Woźniak 1970, s. 161; T. Bochnak 2005, s. 45; P. Łuczkiwicz 2006, s. 59–60, 182–183.

20. SKOWARCZ, pow. gdański, woj. pomorskie (dawn. *Schönwarling, Kr. Danziger Höhe*)

Grób (?)

1. Brązowy kocioł typu E.6 (?) z żelaznym okuciem krawędzi i partii pod krawędzią.

Pozostałe wyposażenie: brak (?).

Datowanie: fazy A₂–A₃.

Literatura: W. Łęga 1958, s. 13, 67; T. Bochnak 2011, s. 61–62, ryc. 2:a.

Grób C

1. Dwie fibule typu A.65, odm. A.65b2 wg S. Demetza, wykonane z „białego metalu”. Sprężyna 6-zwojowa. Główki zapinek w przekroju wieloboczne.

Pozostałe wyposażenie: żelazna fibula typu C, gliniany (?) przęślik.

Datowanie: faza A₂.

Literatura: J. Kostrzewski 1919, s. 40–41 ryc. 26; Z. Woźniak 1970, s. 159; E. Bokinić 2008, s. 54.

Znal. luźne z cmentarzyska

1. Fragment żelaznej fibuli A.65 (Ryc. 3:2).

Archiwalia: kartoteka J. Kostrzewskiego, teka 14.

Literatura: J. Kostrzewski 1919, s. 40–41, przyp. 1.

21. SŁAWNO, pow. *loco*, woj. zachodniopomorskie

Grób

1. Brązowe ataszki wiadra typu E.18.

Pozostałe wyposażenie: naczynia gliniane, nieokreślone.

Datowanie: fazy A₂–A₃.

Literatura: J. Wielowiejski 1986a, s. 164; 1986b, s. 68.

22. STARZYNO, pow. pucki, woj. pomorskie (dawn. *Gross Starsin, Kr. Putzig*)

Grób

1. Brązowe wiadro typu E.20.

Pozostałe wyposażenie: żelazny miecz jednosieczny, żelazne umbo.

Datowanie: fazy A₂-A₃.

Literatura: J. Kostrzewski 1919, s. 208, ryc. 236; W. Łęga 1958, s. 12, 67, ryc. 3; P. Łuczkiwicz 2006, s. 351.

23. TORUŃ, pow. *loco*, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 234

Znal. luźne z osady

1. Fragmenty bransolety grupy 8c wg T. E. Haevernick, z odbarwionego szkła.

Zbiory: Muzeum Okręgowe w Toruniu (MT/A/PLR/20).

Literatura: E. Bokinić 2008, s. 82, tabl. LX:2.

24. TROSZYN, pow. kamieński, woj. zachodniopomorskie, stan. 10

Grób 1

1. Brązowe wiadro typu E.19a.

Pozostałe wyposażenie: żelazny miecz obosieczny typu Ł.III/1, żelazna pochwa miecza obosiecznego typu Ł.5a z żelazną okładziną w typie *Gittermuster*, żelazny miecz jednosieczny typu W.II, fragmenty trzech żelaznych okuć pochwy miecza jednosiecznego, żelazny trzewik pochwy miecza jednosiecznego, żelazne umbo typu B.5, osiem żelaznych nitów z brązowymi aplikacjami na główkach, fragment żelaznego imacza typu Zieling D, fragment żelaznego grotu lancetowatego, fragment żelaznego grotu z żeberkiem, naczynie gliniane typu St.V.C.

Datowanie: faza A₃.

Literatura: H. Machajewski 2006, s. 86, ryc. 9.

25. TUJA, pow. malborski, woj. pomorskie

Grób (?)

1. Fragmenty brązowego kotła typu E.4-7.

Pozostałe wyposażenie: brak (?).

Datowanie: fazy A₂-A₃.

Literatura: W. Łęga 1958, s. 13, 67; T. Bochnak 2011, s. 62.

26. WYGODA, pow. białogardzki, woj. zachodniopomorskie, stan. 6

Grób 10

1. Fragment stopionego paciorka barwy niebieskiej.

Pozostałe wyposażenie: brak (?).

Datowanie: młodszy okres przedrzymski.

Literatura: H. Machajewski 2001, s. 14.

27. ŻUKCZYN, pow. gdański, woj. pomorskie (dawn. *Suckschin*, *Kr. Danziger Höhe*)

Znal. luźne z cmentarzyska

1. Miecz obosieczny typu Ł.III. 2. Żelazna pochwa miecza obosiecznego ornamentowana poprzeczką z trzema wolutami esowatymi. Wylot pochwy wzmocniony kanelowaną listwą.

Uwagi: w publikacji T. Bochnaka i P. Harasima (2012) omawiane zabytki zostały niepoprawnie przypisane do inwentarza grobu 1 z Żukczyna.

Literatura: M. Jahn 1916, s. 105, ryc. 124; J. Kostrzewski 1919, s. 282; T. Bochnak, P. Harasim 2012, s. 60, ryc. 2A:1a-d.

LITERATURA

Źródła starożytne

Gajusz Juliusz Cezar, *Wojna galijska (Gaius Julius Caesar Commentarii de bello gallico)*, przekład i oprac. E. Konik, Wrocław 1978.

P.Cornelii Taciti *De origine et situ Germanorum Liber*, przekład T. Płóciennik, wstęp i komentarz J. Kolendo, [w:] L. Mrozewicz, M. Musielak (red.), *Fontes Historiae Antiquae*, Zeszyty Źródłowe Zakładu Historii Społeczeństw Antycznych X, Poznań 2008.

Publiusz Korneliusz Tacyt, *Żywot Juliusza Agrykoli (Publii Cornelii Taciti De vita et moribus Iulii Agricolae)*, przekład S. Hammer, [w:] Tacyt, *Dzieła*, Warszawa 2004, s. 621-648.

Strabo, *Geography (Strabonis Geographiká)*, II. Books 3-5, przekład H. J. Jones, London, 1923.

M. Terentius Varro, *De lingua latina* (<http://www.thelatinlibrary.com>; dostęp 18.01.2014).

Źródła archiwalne

Archiwum J. Kostrzewskiego w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece im. Cypriana Kamila Norwida w Zielonej Górze.

Bibliografia

Almgren, O.

1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Manus-Bibliothek 32, Leipzig.

Anger, S.

1890 *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen 1, Graudenz.

Biborski, M.

1978 *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, *MatArch.* XVIII, s. 53-165.

- 1999 *Typologische Differenzierung der Schwerter und ihrer Scheiden im europäischen Barbaricum in der ersten Hälfte des 1. Jh. n. Chr.*, [w:] J. Andrzejowski (red.), COMH-LAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego irzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 81–107.
- Biborski, M., Kaczanowski, P.
2010 *Celtycki miecz z Mazowsza*, [w:] A. Urbaniak et alii (red.), *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina II, Łódź-Warszawa, s. 155–165.
- Biborski, M. et alii
2002 M. Biborski, P. Kaczanowski, Z. Kędzierski, J. Stępiński, *Badania nad technologią mieczy z młodszego okresu przedrzymskiego z obszaru kultury przeworskiej*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa-Lublin, s. 81–104.
- Bochnak, T.
2004a *Rola kultury puchowskiej i grupy tynieckiej w kształtowaniu się modelu uzbrojenia kultury przeworskiej w fazie A3 młodszego okresu przedrzymskiego*, [w:] J. Gancarski (red.), *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, s. 263–287.
2004b *Zróżnicowanie typologiczne ostróg oraz bojowe zastosowanie konia w kulturze przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 23: Seria Socjologiczno-Historyczna, Archeologia 1, Rzeszów, s. 9–61.
2005 *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, Rzeszów.
2006 *Early circular umbones of the Przeworsk culture. The role of local tradition and Celtic influences on the diversity of metal parts of shields at the beginning of the Late Pre-Roman Period*, „Analecta Archaeologica Ressorviensia” I, s. 161–194.
2009 *Die Militaria der vorrömischen Eisenzeit aus dem Archiv von Józef Kostrzewski*, *Barbaricum* 8, Warszawa, s. 7–32.
2010a *Les fourreaux chagrínés en Pologne*, [w:] L. Borhy (red.), *Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabó septuagesimo dedicata*, Budapest, s. 55–63.
2010b *Północna droga napływu importów celtyckich na ziemię Polski – zarys problematyki*, [w:] B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epok żelaza*, Biskupińskie Prace Archeologiczne 8, Biskupin-Wrocław, s. 391–420.
2011 *Kierunki napływu celtyckich kotłów z żelaznym brzegiem jako odbicie oddziaływań latinizacyjnych w kulturze oksywskiej*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, Gdańsk, s. 57–77.
2013 *Przyczyny zaniku ceramiki toczonej na ziemiach polskich w początkach I wieku po Chr. – zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne?*, *WA LXIV*, s. 85–95.
- Bochnak, T., Czarnicka, K.
2006 *Iron scabbard-plates decorated in openwork technique (opus interrasile) in Central Europe. Celtic import or locally made copy?*, „Anodos. Studies of the Ancient World” 4–5 (2004–2005), s. 25–34.
- Bochnak, T., Harasim, P.
2012 *Interregional and multidirectional contacts of local elites: a case of scabbards with crossbars decorated with three or more S-figures in Northern Poland*, „Archaeologia Baltica” 18, s. 59–82.
- Bochnak, T., Przychodni, A.
2002 *Das Grab mit einem importierten Latèneschwert von Pawłowice, Gde. Michałów, Kr. Jędrzejów*, *AAC XXXVII*, s. 85–109.
- Boguwolski, R., Kurzyńska, M.
2001 *Archeologia północnej części Ziemi Chełmińskiej*, Grudziądz.
- Bohm, J.
1885 *Das Gräberfeld von Ronsden bei Graudenz*, „Zeitschrift für Ethnologie” 17, s. 1–7.
- Böhme-Schönberger, A.
1998 *Das Grab eines vornehmen Kriegers der Spätlatènezeit aus Badenheim. Neue Forschungen zu den Schwertscheiden mit opus interrasile-Zierblechen*, „Germania” 76/1, s. 217–256.
2001 *Das silberne Zierblech von Eggeby*, „Fornvännen” 96, s. 79–88.
2002 *Neue Forschungen zu den Schwertscheiden mit opus interrasile-Zierblechen*, [w:] C. von Carnap-Bornheim et alii (red.), *Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Acten der Internationalen Tagung in Nałęczów, 23. bis. 25. September 1999*, *Archeologia Militaria* I, Lublin, s. 199–209.
- Bokiniec, E.
2005 *Podwiesk, Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*, *Monumenta Archaeologica Barbarica* XI, Warszawa-Toruń.
2008 *Kultura oksywska na Ziemi Chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń.
- Božič, D.
1993 *Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju*, „Arheološki vestnik” 44, s. 137–152.
1998 *Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit*, „Arheološki vestnik” 49, s. 141–156.
2008 *Late La Tène-Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljans-*

ka cesta and Okrajno glavarstvo. Studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tène period, Katalogi in monografije 39, Ljubljana.

Brandt, J.

2001 *Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit*, Internationale Archäologie 66, Rahden/Westf.

Brumlich, M.

2010 *Eisenverhüttung und -verarbeitung in der vorrömischen Eisenzeit. Funde von der Hochfläche des Teltow*, [w:] M. Meyer (red.), *Haus – Gehöft – Weiler – Dorf. Siedlungen der vorrömischen Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa. Internationale Tagung an der Freien Universität Berlin vom 20.–23. März 2009*, Berliner Archäologische Forschungen 8, Rahden/Westf., s. 61–84.

Bujna, J.

2003 *Spony z keltských hrobov bez zbroje z územia Slovenska*, SLA LI/1, s. 39–108.

Bukowski, Z.

1982 *Najstarsze znaleziska przedmiotów żelaznych w Środkowej Europie a początki metalurgii żelaza w kulturze łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, APolski XXVI/2 (1981), s. 321–394.

1998 *Pomorze w epoce brązu w świetle kontaktów wymiennych*, Gdańsk.

Čižmář, M.

1975 *Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě*, PA LXVI/2, s. 417–437.

1996 *Neue Erkenntnisse über die Spätlatènezeit in Mähren*, [w:] E. Jerem et alii (red.), *Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposiums, St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992*, Archaeolingua. Studien zur Eisenzeit im Ostalpenraum 1, Budapest-Wien, s. 359–369.

Čižmářová, J.

1996a *Bronzegefäße in Mähren*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 117–125.

1996b *Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren*, „Archeološki vestnik”, 47, s. 173–182.

Cofta-Broniewska, A.

1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Ze studiów nad rozwojem regionalizmu społeczeństw Kujaw*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, seria archeologia 11, Poznań.

Corpus

1994 R. Laser, H.-U. Voß (red.), *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 1. Bundesländern Brandenburg und Berlin*, Bonn.

1998 H.-U. Voß (red.), *Corpus der römischen Funde im eu-*

ropäischen Barbaricum. Deutschland 3. Bundesland Mecklenburg-Vorpommern, Bonn.

2002 M. Erdrich (red.), *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 4. Hansestadt Bremen und Bundesland Niedersachsen*, Bonn.

2004 M. Erdrich, C. von Carnap-Bornheim (red.), *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 5. Freie und Hansestadt Hamburg und Land Schleswig-Holstein*, Bonn.

2006 M. Becker et alii (red.), *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 6. Land Sachsen-Anhalt*, Bonn.

2009 S. Berke (red.), *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 7. Landesteile Westfalen und Lippe*, Bonn.

Cosack, E.

1977 *Zur spätlatènezeitlichen Schwertscheide von Zemplin, bez. Trebišov (Slowakei)*, [w:] B. Chropovský (red.), *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratislava, s. 41–46.

2008 *Neue Forschungen zu den latènezeitlichen Befestigungsanlagen im ehemaligen Regierungsbezirk Hannover, Neumünster*.

Czarnecka, K.

1997 *Germanic weaponry of the Przeworsk culture and its Celtic Background*, [w:] M. Feugère (red.), *L'équipement militaire et l'armement de la république (IVe–Ier s. avant J.-C.)*. Proceedings of the Tenth International Roman Military Equipment Conference, Held at Montpellier, France, 26th–28th September 1996, „Journal of Roman Military Equipment Studies” 8, s. 291–297.

2002 *Die Schwertscheiden mit dem Gittermusterornament in Mitteleuropa um die Zeitwende*, [w:] C. von Carnap-Bornheim et alii (red.), *Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der Internationalen Tagung in Nałęczów, 23. bis 25. September 1999*, Archeologia Militaria I, Lublin, s. 93–106.

2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa.

Czarnecka, K., Prochowicz, R. J.

2002 *Rekonstrukcja zespołu grobowego z Janówka, pow. Legionowo*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Varia Barbarica. Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa-Lublin, s. 211–218.

Dąbrowska, T.

1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.

1996 *Frühe Stufen der Przeworsk-Kultur. Bemerkungen zu den Kontakten mit Südeuropa*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 127–142.

- 1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.
- 2003 *Jeszcze raz o najwcześniejszych wpływach rzymskich na ziemiach polskich*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek (red.), *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 153–159.
- 2006 *Centra metalurgiczne kultury przeworskiej na tle osadnictwa młodszego okresu przedrzymskiego*, [w:] S. Orzechowski, I. Suliga (red.), *50 lat badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim. Archeologia – Metalurgia – Edukacja*, Kielce, s. 125–130.
- 2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu. Zarys kulturowo-chronologiczny*, MSiW VII.
- Dąbrowska, T., Woźniak, Z.
2005 *Problem genezy kultur przeworskiej i oksywskiej*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001*, Kraków, s. 87–101.
- Dechezleprêtre, T. et alii
1998 T. Dechezleprêtre, L. Augier, S. Cachal, A. Viand, *La fortification gauloise de Vernon. Recherches récentes sur un oppidum des Véliocasses. Catalogue d'exposition*, Vernon.
- Demetz, S.
1999 *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*, Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen 4, Rahden/Westf.
- Dohme, I.
2002 *Bronzegefäße (Kat. 236–251)*, [w:] R. Wyss et alii (red.), *Gewässerfunde aus Port und Umgebung. Katalog der latène- und römerzeitlichen Funde aus der Zihl*, Schriften des Bernischen Historischen Museums 4, Bern, s. 86–87.
- Dulęba, P.
2006 *Importowane celtyckie miecze z odciskami stempli z terytorium kultury przeworskiej*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek (red.), *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski III*, CRFB Polen, Supplement tom 3, Warszawa, s. 177–206.
- Dzięgielewski K., Purowski T.
2011 *Uwagi o datowaniu i technikach wykonania celtyckich ozdób szklanych z osady w Podłężu koło Krakowa (stanowisko 17)*, PArch. 59, s. 75–135.
- Eggers, H. J.
1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte 1, Hamburg.
- Eggers, H. J., Stary, P. F.
2001 *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 38, Lübstorf.
- Feugère, M.
1985 *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle après J.-C.*, Revue archéologique de Narbonne, suppl. 12, Paris.
- Filip, J.
1956 *Keltové ve střední Evropě*, Monumenta Archaeologica: Acta praehistorica, protohistorica et historica Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae 5, Monumenta archaeologica 5, Praha.
- Frey O.-H.
1986 *Einige Überlegungen zu den Beziehungen zwischen Kelten und Germanen in der Spätlatènezeit*, [w:] O.-H. Frey (red.), *Gedenkschrift für Gero von Merhart zum 100. Geburtstag*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 7, Rahden/Westf., s. 45–79.
- Gebhard, R.
1991 *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, Die Ausgrabungen von Manching 14, Stuttgart.
- Gleser, R.
2005 *Studien zu sozialen Strukturen der historischen Kelten in Mitteleuropa aufgrund der Gräberanalyse. Die keltisch-römische Nekropole von Höpstädten-Weiersbach im Kontext latènezeitlicher Fundgruppen und römischer Okkupation*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 81, Bonn.
- Glüsing, P.
1972 *Studien zur Chronologie und Trachtgeschichte der Spätlatènezeit und der frühen römischen Kaiserzeit*, Kiel.
- Godłowski, K.
1992 *Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich*, [w:] M. Głosek et alii (red.), *Arma et Ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej. Sesja naukowa, Łódź 7–8 maja 1992 r.*, Łódź, s. 71–88.
- Grane, T.
2007 *The Roman Empire and Southern Scandinavia – a Northern Connection!* [http://varpelev.saxo.ku.dk/publikationer/Ph_D_-dissertation_2007.pdf; dostęp 19.01.2014].
- Grasselt, T., Gall, W., Stoi, G.
1993 *Die Ausgrabungen am Kleinen Gleichberg in den Jahren 1989–1990*, „Alt-Thüringen” 27, s. 125–152.
- Grygiel, M.
2004 *Problem chronologii i przynależności kulturowej materiałów z Brześcia Kujawskiego, woj. kujawsko-pomorskie*

- skie, w świetle ostatnich badań nad problematyką okresu przedrzymskiego w Polsce, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, Poznań, s. 13–82.
- Grygiel, M., Pikulski, J., Trojan, M.
2009 *The research on the multicultural site no. 1 in Zagórzycze, com. and distr. Kazimierza Wielka, voiv. Świętokrzyskie during the years 2003 to 2004*, RArch. NS 1 (2009), s. 199–275.
- Grzymkowski, A.
1980 „Książę” z Mazowsza, ZOW XLV/3, s. 197–201.
- Guillaumet, J.-P., Szabó, M.
2002 *Les fourreaux d'épées de La Tène dans la vallée de la Saône au musée de Chalon-sur-Saône*, [w:] D. Maranski, V. Guichard (red.), *Les âges du Fer en Nivernais, Bourbonnais et Berry oriental. Regards européens sur les âges du Fer en France. Actes du 17e colloque de l'Association Française pour l'Etude de l'âge du fer, nevers, 20 au 23 mai 1993*, Collection Bibracte 6, Glux-en-Glenne, s. 199–232.
- Guštin, M.
1984 *Die Kelten in Jugoslawien. Übersicht über das archäologische Fundgut*, JRGZM 31, s. 305–365.
1996 *Die Kelten von der Adria und ihre Nachbarn. Zu der Bernsteinfrage des West- und Zentralbalkans in der jüngeren Eisenzeit*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 15–21.
- Haevernick, T. E.
1960 *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn.
- Hachmann, R.
1951 *Das Gräberfeld von Rondszen (Rządź), Kreis Graudenz (Grudziądz) und die Chronologie der Spätlatènezeit im östlichen Mitteleuropa*, „Archaeologia Geographica” 2, s. 79–96.
- Hafner, A.
1974 *Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belgium. 2 Teil, Gräber 429–883, Ausgegraben 1956/1957*, Trierer Grabungen und Forschungen VI/2, Mainz.
1995 *Spätkeltische Prunkschwerter aus den Treverergebiet*, Berichte zur Archäologie an Mittelrhein und Mosel 4 = „Trierer Zeitschrift” Beiheft 20, s. 137–151.
- Ham m, G.
2005 *L'artisanat des alliages base cuivre à Bibracte. Exploitation des données anciennes*, [w:] J.-P. Guillaumet, M. Szabó (red.), *Études sur Bibracte – 1*, Collection Bibracte 10, Glux-en-Glenne, s. 61–80.
- Hansen, L.
2003 *Die Panzerung der Kelten. Eine diachrone und interkulturelle Untersuchung eisenzeitlicher Rüstungen*, Kiel.
- Harasim, P.
2011 *Problematyka importowanych fibul proveniencji lateńskiej w kulturze oksywskiej*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, Gdańsk, s. 221–264.
- Henning, J.
1991 *Schmiedegräber nördlich der Alpen*, SJahrXLVI, s. 65–82.
- Heym, W.
1961 *Drei Spätlatènegräberfelder aus Westpreußen*, „Offa” 17/18 (1959/1961), s. 143–170.
- Istenič, J.
2010 *Late La Tène scabbards with non-ferrous openwork plates*, „Arheološki vestnik” 61, s. 121–164.
- Istenič, J. et alii
2011 *J. Istenič, L. Kosec, S. Perovšek, M. Gosar, A. Nagode, Research on a laddered chape from a Late La Tène scabbard with an openwork fitment from the River Ljubljani-ca*, „Arheološki vestnik” 62, s. 317–337.
- Jahn, M.
1916 *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg.
- Jażdżewska, M.
1994 *Ciekawsze zespoły grobowe ze śladami wpływów celtyckich na cmentarzysku kultury przeworskiej w Siemiechowie, woj. sieradzkie*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska I. Materiały z konferencji*, Lubelskie Materiały Archeologiczne VIII/1, Lublin, s. 107–126.
- Jöns, H.
2007 *Zur ältesten Eisenverhüttung in Norddeutschland und im südlichen Skandinavien*, [w:] S. Möllers et alii (red.), *Keltische Einflüsse im nördlichen Mitteleuropa während der mittleren und jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 9, Bonn, s. 53–71.
- Karsová, Z.
1998 *Die römischen Bronzegefäße in Böhmen*, Fontes Archaeologici Pragenses 22, Pragae.
- Karowski, M.
1997 *Keltische Glasfunde im polnischen Gebiet*, PArch. 45, s. 33–71.
2008 *Stan badań nad osadami kultury przeworskiej w Polsce*, [w:] E. Droberjar et alii (red.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů* (Archeologie Barbarů 2007), Brno, s. 47–64.

- Kaszewska, E.
1975 *Kultura przeworska w Polsce Środkowej*, PMMAE 22, s. 195–252.
- Keiling, H.
2010 *Ein Steinkreis mit Urnenfriedhof der vorrömischen Eisenzeit in der Netzebänder Heide bei Greifswald*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern” 57 (2009), s. 93–170.
- Kokowski, A.
1981 *Pochówki kowali w Europie od IV w. p.n.e. do VI w. n.e.*, APolski XXVI/1, s. 191–218.
- Kolendo, J.
1998a *O metodach badań kontaktów ekonomicznych i politycznych między Imperium Romanum a ludami barbarzyńskimi*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek (red.), *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, tom I, Warszawa, s. 29–39.
1998b *Pojawienie się pojęcia Germanów w czasie powstania Spartakusa*, [w:] J. Kolendo, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością* (red. A. Bursche, R. Ciołek), tom I, Warszawa, s. 85–93.
1998c *Napływ bursztynu z północy na tereny Imperium Rzymskiego w I–VI w. n.e.*, [w:] J. Kolendo, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością* (red. A. Bursche, R. Ciołek), tom I, Warszawa, s. 131–140.
- Kostrzewski, J.
1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Mannus-Bibliothek 18, Leipzig-Würzburg.
1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa-Wrocław.
- Krämer, W.
1985 *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*, Die Ausgrabungen von Manching 9, Stuttgart.
- Kunow, J.
1983 *Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen*, Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 21, Neumünster.
- Künzl, E.
1998 *Gladiusdekorationen der frühen römischen Kaiserzeit. Dynastische Legitimation, Victoria und Aurea Aetas*, JRGZM 43/2 (1996), s. 383–474.
- Kurzyńska, M.
2006 *Zachowana misa E.91 z cmentarzyska w Grudziądzu-Rządzu, pow. grudziądzki*, [w:] A. Bursche et alii (red.), *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski III*, CRFB Polen, Supplement 3, Warszawa, s. 11–22.
- Lejars, T.
1996 *L’Armement des Celtes en Gaule du Nord à la fin de l’époque gauloise*, „Revue archéologique de Picardie” 3/4, s. 79–103.
- Lund Hansen, U.
1987 *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der römischen Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske Fortidsminder B/10, København.
- Łęga, W.
1938 *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie z Chełmna*, Toruń.
1958 *Handel między państwem rzymskim a Pomorzem nadwiślańskim od I w. przed n.e. do VI w. n.e.*, PArch. X (1954–1956), s. 5–87.
- Łuczkiwicz, P.
1997 *Miecze lateńskie z obszaru kultury przeworskiej*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska III. Materiały z konferencji*, Lubelskie Materiały Archeologiczne VIII/3, Lublin, s. 169–225.
2006 *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, Archeologia Militaria II, Lublin.
2012 *Fragen zu Handel und Fernkontakten im ostgermanischen Raum am Ende der vorrömischen Eisenzeit*, [w:] C. Tappert et alii (red.), *Wege und Transport. Beiträge zur Sitzung der AG Eisenzeit während der 80. Verbandstagung des West- und Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung e.V. in Nürnberg 2010*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 69, Langenweißbach, s. 111–130.
- Machajewski, H.
2001 *Wygoda. Ein Graberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IX, Warszawa-Poznań.
2006 *Cmentarzysko ludności kultury jastorfskiej z fazy marianowickiej oraz grób z młodszego okresu przedrzymskiego w Troszynie, pow. Kamień Pomorski, stan. 10*, [w:] W. Nowakowski et alii (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”*, Koszalin 28–29 października 2005, Koszalińskie Zeszyty Muzealne, Seria A: Studia Archeologica Pomeranica II, Koszalin, s. 84–106.
- Madsen, O.
1999 *Hedegård – a rich village and cemetery complex of the Early Iron Age on the Skjern river. An interim report*, „Journal of Danish Archaeology” 13 (1996–97), s. 57–93.
- Margos, U.
2002 *Die Funde von „gallischen“ Fibeln im unteren Weichselgebiet*, „Sborník Národního Muzea v Praze”, řada A – Historie LIV/1–4 (2000), s. 123–128.

- Martyniak, G., Pastwiński, R., Pazda, S.
1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Buczyna, woj. opolskie*, Wrocław.
- Meduna, J.
1962 *Laténské žárové hroby na Moravé*, PA LIII, s. 87–136.
- Megaw, R. i V.
2001 *Celtic Art. From its Beginnings to the Book of Kells*, London.
- Meller, H.
2002 *Die Fibeln aus dem Reitia-Heiligtum von Este (Ausgrabungen 1880–1916). Studien zu den Spätlatèneformen (Katalog und Tafeln)*, Santuario di Reitia a Este 1/1, Mainz.
- Metzler-Zens, N. i J., Méniel, P.
1999 *Lamadelaïne: une nécropole de l'oppidum du Titelberg, Dossiers d'Archéologie du Musée national d'histoire et d'art VI*, Luxembourg.
- Miron, A.
1991 *Die späte Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum: mittel- und spätlatènezeitliche Gräberfelder*, [w:] A. Haffner, A. Miron (red.), *Studien zur Eisenzeit im Hunsrück-Nahe-Raum*, „Trierer Zeitschrift”, Beiheft 13, Trier, s. 151–169.
- Müller, R.
1985 *Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelelbe*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 38, Berlin.
- de Navarro, J. M.
1972 *The Finds from the Site of La Tène, tom 1: Scabbards and the Swords Found in them*, London.
- Nowakowski, W.
1993 *Römischer Bronzezeimer im Kulmerland*, „Germania” 73, s. 198–203.
- Nybruget, P. O., Martens, J.
1997 *The Pre-Roman Iron Age in Norway*, [w:] J. Martens (red.), *Chronological Problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe. Symposium at the Institute of Prehistoric and Classical Archaeology, University of Copenhagen, December 8 1992*, Arkæologiske Skrifter 7, Copenhagen, s. 73–90.
- Okulicz-Kozaryn, J., Nowakowski, W.
1996 *In search of the amber router. Traces of contacts between south-eastern coasts of the Baltic Sea and Celto-Illyrian and Dacian territories*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 157–172.
- Olausson, D.
1988 *Dots on a Map. Thoughts about the Way Archaeologists Study Prehistoric Trade and Exchange*, [w:] B. Hårdh et alii (red.), *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honor of Berta Stjernquist*, Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, 16, Lund, s. 15–24.
- Orzechowski, S.
2002 *Zaplecze osadnicze starożytnego okręgu hutniczego w Górach Świętokrzyskich i jego relacje ze strefą produkcyjną*, [w:] S. Orzechowski (red.), *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, Kielce, s. 27–43.
2006 *Wyniki najnowszych badań na stanowiskach osadniczych i produkcyjnych świętokrzyskiego centrum hutniczego*, [w:] S. Orzechowski, I. Suliga (red.), *50 lat badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim. Archeologia – Metalurgia – Edukacja*, Kielce, s. 33–74.
2007 *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce.
- Paulík, J., Tomčíková, K.
2005 *Ďalší hromadný nález železných predmetov v Plaveckom Podhradí*, SLA 53/1, s. 85–122.
- Pernet, L. et alii
2006 L. Pernet, E. Carlevaro, L. Tori, G. Vietti, Ph. Della Casa, B. Schmid-Sikimic, *La necropoli di Giubiasco (TI). II. Les tombes de La Tène finale et d'époque romaine*, Collectio Archaeologica 4, Zürich.
- Piaskowski, J.
1983 *Metaloznawcze badania starożytnych przedmiotów żelaznych z cmentarzyska ciałopalnego w Rumi, woj. gdańskie*, PomAnt. XI, s. 111–137.
- Pieta, K.
2008 *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*, Nitra.
- Pietrzak, M.
1987 *Rumia. Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich*, Gdańsk.
1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark- Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
- Píček, J. L.
1903 *Starožitnosti země České, II: Čechy na úsvitě dějin, 2: Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*, Praha.
- Pleiner, R.
1993 *The Celtic Sword*, Oxford.
2006 *Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths*, Praha.
- Poleska, P.
2006 *Celtycki mikroregion osadniczy w rejonie podkrakowskim*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie II, Kraków.

- Poux, M.
2007 *Paire de fibules en or du Ier s. av. J.-C. Autour d'une découverte de l'oppidum de Corent (Puy-de-Dôme)*, „Galilia” 64, s. 191–225.
- Przybyła, M.
2011 *Migration of individuals in the Roman Period. Testimonies of fine female dress in Scandinavia*, „Acta Archaeologica” 82, s. 227–251.
- Renfrew, C.
1975 *Trade as Action at Distance: Questions of Integration and Communication*, [w:] J. A. Sabloff, C. C. Lamberg-Karlovsky (red.), *Ancient Civilization and Trade*, Albuquerque, s. 3–59.
- Rieckhoff, S.
1995 *Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa*, „Trierer Zeitschrift”, Beiheft 19, Trier.
- Rodzińska-Nowak, J.
2006 *Jakuszowice, stanowisko 2. Ceramika z osady kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów*, ZNUJ, Prace Archeologiczne 61, Kraków.
- Rogalski, B.
2010 *Przemiany kulturowe na Pomorzu Zachodnim i Przednim w młodszym okresie przedrzymskim (III–I w. p.n.e.)*, Szczecin.
- Rudnicki, M.
2009 *Besiedlungs- und Kulturveränderungen in Kleinpolen während der späten Latènezeit und zu Beginn der älteren Römischen Kaiserzeit*, [w:] V. Salač, J. Bemmann (red.), *Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Tagung Roztoky u Křivoklátu 4.–8.12.2006. Anlässlich des 200jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod*. 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Praha-Bonn, s. 289–330.
- Rudnicki, M. et alii
2009 M. Rudnicki, S. Miłek, L. Ziąbka, A. Kędzierski, *Mennica celtycka pod Kaliszem*, „Wiadomości Numizmatyczne” LIII/2, s. 103–145.
- Rustoiu, A., Gheorghiu, G.
2009 *An iron variant of the Jezerine type brooch from pre-Roman Dacia*, „Instrumentum” 30, s. 30–31.
- Rybová, A., Drda, P.
1994 *Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic Oppidum, Dedicated to Libuše Jansová on the Occasion of Her 90th Birthday, for Her Lifelong Contribution to Celtic Studies*, Praha.
- Salač, V.
2004 *Zum Handel bei den Kelten in Mitteleuropa*, [w:] H. Heftner, K. Tomaschitz (red.), *Ad Fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsiebzigsten Geburtstag am 15. September 2004 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden*, Wien, s. 663–679.
- 2006 *O obchodu v pravěku a době laténské především*, „Archeologické rozhledy” LVIII, s. 33–58.
- 2009 *Zur latènezeitlichen Keramik in den Gräberfeldern der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen und in Mitteleuropa*, [w:] J. M. Bagley et alii (red.), *Alpen, Kult und Eisenzeit. Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag*, Internationale Archäologie – Studia honoraria 30, Rahden/ Westf., s. 377–385.
- 2011 *Zur Drehscheibenware der Spätlatène- und frühesten Kaiserzeit in Böhmen und in Mitteleuropa*, [w:] J. Bemmann et alii (red.), *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums, Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*, Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 13, Bonn, s. 55–73.
- 2013 *O rychlosti dopravy v době laténské a jejích hospodářských, politických a kulturních dopadech na společnost*, „Archeologické rozhledy” LXV, s. 89–132.
- Schaaf, U.
1984 *Untersuchungen zur Geschichte der Kelten. Studien zur keltischen Bewaffnung*, JRGZM 31, s. 622–625.
- Schönberger, H.
1952 *Die Spätlatènezeit in der Wetterau*, SJahr. XI, s. 21–130.
- Schumann, H.
1889 *Die Urnenfriedhöfe in Pommern*, „Baltische Studien” 39, s. 81–255.
- Schuster, J.
2010 *Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*, Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12, Bonn.
- Sedlmayer, H.
2009 *Die Fibeln vom Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts*, Kärntner Museumsschriften 79 = Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16, Klagenfurt am Wörthersee.
- Siciński, W.
2011 *Zadowice nad Prosną. Zespół osadniczy kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich*, Łódź.
- Sievers, S.
2001 *Les armes d'Alésia*, [w:] M. Reddé, S. von Schnurbein (red.), *Alésia. Fouilles et recherches Franco-Allemandes sur les travaux militaires romains autour de Mont-Auxois (1991–1997)*, vol. 2: *Le Matériel*, Paris, s. 121–209.

- 2007 *Formen des Kulturtransfers*, [w:] S. Möllers et alii (red.), *Keltische Einflüsse im nördlichen Mitteleuropa während der mittleren und jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 9, Bonn, s. 245–253.
- Skóra, K.
2008 *Z czym wędrowano w zaświaty? O niemilitarnym wyposażeniu grobowym wojowników „wielbarskich”*, [w:] W. Świątosławski (red.), *Nie tylko broń. Niemilitarne wyposażenie wojowników w starożytności i średniowieczu*, Acta Archaeologica Lodziensia 54, Łódź, s. 7–28.
- Sławiński, W.
2002 *Techniki kowalskie stosowane na Mazowszu w okresie wpływów rzymskich – uwagi praktyka*, [w:] S. Orzechowski (red.), *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, Kielce, s. 177–181.
- Stöckli, W. E.
1975 *Bemerkungen zur räumlichen und zeitlichen Gruppierung der Funde in Oppidum von Manching, „Germania” 52/2 (1974)*, s. 368–385.
- Stolpiak, B.
1988 *Szkoło w kulturze społeczeństw przeworskich Kujaw – aspekt technologiczny*, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, Inowrocław, s. 229–266.
- Striwe, K.
1996 *Studien zur Nauheimer Fibel und ähnlichen Formen der Spätlatènezeit*, Internationale Archäologie 29, Espelkamp.
- Strobin, A.
2006 *Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywijskiej w Wyczechowie, pow. kartuski, WA LVIII*, s. 127–143.
2011 *Ceramika naczyniowa kultury oksywijskiej*, Gdańsk.
- Tejral, J.
2009 *Das Gebiet nördlich der mittleren Donau zur Zeit Marbods*, [w:] V. Salač, J. Bemmann (red.), *Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Tagung Roztoky u Křivoklátu 4.–8.12.2006. Anlässlich des 200jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod. 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*, Praha-Bonn, s. 149–202.
- Teske, G.
1984 *Sławin, st. 1, gm. Sieroszewice, woj. kaliskie*, Inf.Arch. 1983, s. 134.
- Tomaszewska, I.
1997 *Uwagi na temat celtyckiej pochwy miecza z Warszawy-Żerania, APolski XLII/1–2*, s. 141–152.
- Völling, T.
1995 *Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit*, BerRGK 75 (1994), s. 147–281.
2005 *Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna*, B.A.R. Int. Series 1360, Oxford.
- Wagner, H.
2006 *Glasschmuck der Mittel- und Spätlatènezeit am Oberrhein und in den angrenzenden Gebieten*, Ausgrabungen und Forschungen 1, Grunbach.
- Waldhauser, J.
1996 *Gold und Bernstein der Hallstatt- und Latènezeit in Böhmen und ihre Kontakte zur „Bernsteinstraße” aufgrund der Mobilität*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 77–95.
- Wegewitz, W.
1937 *Die langobardische Kultur im Gau Moswidi (Niederelbe) zu Beginn unserer Zeitrechnung*, Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen 2, Hildesheim und Leipzig.
- Werner, J.
1955 *Die Nauheimer Fibel*, JRGZM 22, s. 170–195.
1977 *Spätlatène-Schwerter Norischerz Herkunft*, [w:] B. Chropovský (red.), *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*, Bratislava, s. 367–401.
- Westphal, H. H.
1998 *Die Untersuchung des Schwertes von Badenheim. Beobachtungen zur Konstruktion und zur Vorbereitung der Grablegung*, [w:] A. Böhme-Schönberger, *Das Grab eines vornehmen Kriegers der Spätlatènezeit aus Badenheim. Neue Forschungen zu den Schwertscheiden mit opus interrabile-Zierblechen*, „Germania” 76/1, s. 248–255.
- Wieland, G.
1996 *Die Spätlatènezeit in Württemberg. Forschungen zur jüngeren Latènekultur zwischen Schwarzwald und Nördlinger Ries*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 63, Stuttgart.
- Wielowiejski, J.
1980 *Główny szlak bursztynowy w czasach Cesarstwa Rzymskiego*, Wrocław.
1981 *Komunikacja, transport, wymiana*, [w:] Prahistoria ziem polskich V, s. 388–410.
1986a *Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen*, BerRGK 66 (1985), s. 126–319.
1986b *Brązowe wiadra z delfinowatymi okuciami znalezione w Polsce w świetle nowszych badań*, „Archeologia” XXXV (1984), s. 51–71.
1987 *Die Bronzeimer mit Delphinattaschen in Mitteleuropa im Lichte der archäologischen und metallurgischen Un-*

- tersuchung, „Zeitschrift für Archäologie” 21, s. 25–45.
- 1991 *Chronologie und Zustrom von Bronzegefäßen aus der späten römischen Republik nach Mitteleuropa*, ACC XXX, s. 141–166.
- 1996 *Der Forschungsstand über den Hauptweg der Bernsteinstrasse*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 57–62.
- Wielowiejski, P.
- 1996 *Bernstein aus den latènezeitlichen und frühromischen Fundstellen Mihovo, Idria, Baška (Veglija), Hradischt (Stradonice, Böhmen) im Naturhistorischen Museum Wien*, [w:] Z. Woźniak 1996, s. 47–56.
- Wiloch, R.
- 1995 *Klamry do pasa kultury oksywiekiej*, PomAnt XVI, s. 9–60.
- Wołagiewicz, R.
- 1981a *Kultura oksywiecka i wielbarska. Chronologia. Systematyka kulturowa*, [w:] Prahistoria ziem polskich V, s. 136–156.
- 1981b *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, s. 79–105.
- 1997 *The Pre-Roman Iron Age in Pomerania*, [w:] J. Martens (red.), *Chronological problems of the Pre-Roman Iron Age in Northern Europe. Symposium at the Institute of Prehistoric and Classical Archaeology, University of Copenhagen, December 8 1992*, Arkæologiske Skrifter 7, Copenhagen, s. 11–33.
- Wołagiewiczowie, M. D. i R.
- 1964 *Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu naszej ery*, MZP IX (1963), s. 9–136.
- Woźniak, Z.
- 1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wrocław.
- 1982 (rec.) A. Cofta-Broniewska, *Grupa kruszańska kultury przeworskiej*, Poznań, 1979, SprArch. XXXIII (1981), s. 272–278.
- 1990 *Osada grupy tynieckiej w Podłężu, woj. krakowskie*, Wrocław.
- 1996 (red.) *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt. Materialien des Symposium – Kraków 26.–29 April 1995*, Kraków.
- 2004 *Rola Karpat Zachodnich w okresie lateńskim*, [w:] J. Gancarski (red.), *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, s. 43–70.
- 2007 *Rola Celtów i kultury jastorfskiej w przemianach kulturowych i etnicznych na ziemiach Polski w 2. połowie I tysiąclecia p.n.e.*, [w:] L. Bakalarska (red.), *Wspólnota dziedzictwa archeologów ziem Ukrainy i Polski*, Warszawa, s. 390–419.
- Zieling, N.
- 1989 *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien I–III*, B.A.R., Int. Series 505, Oxford.
- Żygadło, L.
- 2002 *Narzędzia żelazne związane z obróbką metali w kulturze przeworskiej*, [w:] S. Orzechowski (red.), *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, Kielce, s. 167–176.

STUDIES IN LA TÈNE AND PROVINCIAL ROMAN IMPORTS IN OKSYWIE CULTURE

SUMMARY

The article addresses the subject of influx of La Tène and provincial Roman imports to the territory of Oksywie Culture settlement. Provenance of these artifacts is established mainly on the basis of stylistic and technological criteria.

The earliest imported brooches, from Rumia, graves 150 and 151, have good analogies among brooches, type 13b/c (after R. Gebhard), known from the oppidum at Manching. Also possibly of La Tène provenance are brooches from Rumia, grave 162 (Fig. 1:1a,b), and from Podwiesk, grave 112, since they too have analogies among finds from La Tène Culture territory, e.g., from D Langendiebach, Kr. Hanau (Fig. 1:2a,b), or D Giengen a.d. Brenz. Another imported form would be brooches type A.65 and their iron imitations, also, type *Nauheim* (a total of at least 10) recorded at Bystrzec, Nowe Dobra, Papowo Toruńskie, Pruszcz Gdański (Fig. 3:1), Rządź (nowadays Grudziądz-Rządź) and Skowarcz (Fig. 3:2) (see the Catalogue). Finally, there are brooches type A.18, represented by least twelve specimens known from Chełmno (Fig. 6:2), Czarnówko, Podwiesk (Fig. 6:6–8), Pruszcz Gdański (Fig. 6:1.3–5.9), Rządź and Rumia (Fig. 6:10) (see the Catalogue). All specimens type A.18a are variants *Altenburg* and *Wederath* (after T. Völling = types 2a and 2b after S. Rieckhoff, or variant A.18a2

after S. Demetz). A single specimen of type A.18b comes from Rządź and may be linked with variant A.18b2b (after S. Demetz).

All double-edged swords recorded in Oksywie Culture either have close analogies in finds from La Tène Culture territory or have parameters and stylistic features definitely close to their Celtic counterparts. An evident import is a specimen discovered in a richly furnished grave from Opalenie, very likely executed by pattern welding, or alternately, by selective etching with acid, wax and birch-tar. Other swords of La Tène provenance are specimens that were discovered in a set with a metal scabbard identified as an import (see the Catalogue).

Similarly as double-edged swords all metal scabbards from the territory of Oksywie Culture settlement have close parallels in the Celtic world or are markedly similar to their La Tène counterparts. On the evidence of close analogies known from La Tène Culture and metal scabbard finds from its territory – potentially the prototypes of their style design – the metal scabbard, type Ł.1a, alternately, Bo.III (type *Paruszewice*), discovered at Rządź in grave 678 is an evident import. This is true also of the uniform group of scabbards decorated in a ladder pattern with at least three or four S-curve patterns, known from sites at Pruszcz Gdański, Żukczyn, Gdańsk-Nowolipki, Opalenie

and, possibly, Ciepłe (see the Catalogue). The best analogy to this group of scabbards would be the specimen discovered in grave 23 from D Hoppstädten-Weiersbach, Kr. Birkenfeld, dated to LT D2a. Next to this find another piece of evidence to support La Tène provenance of metal scabbard finds under analysis here is the semi-product, in copper alloy, of a triple S-curve pattern, recovered from the oppidum at Bibracte. Metal scabbards with shagreen ornament may be treated as an expression of exchange with Western Celts. In Oksywie Culture two specimens decorated with this technique are known, one from Lubieszewo (grave 34b, unpublished) the other from Bolszewo, where it was discovered in a grave containing a Celtic cauldron. Other imports include a scabbard, classified to the eastern variant *Ludwigshafen* from Pruszcz Gdański (grave 137) and scabbard-plates decorated with *opus interrasilis* technique, from Kopaniewo, grave IX (Fig. 10:1a) and Rządź from a grave excavated in 22 November 1883 (Fig. 10:2). It is also possible that scabbard-plates with a lattice pattern decoration (*Gittermuster*) have La Tène provenance; they are known from Będziechowo, stray find (Fig. 11:2) and from Troszyn, grave 1 (Fig. 11:1). Openwork ornament definitely has its origins in La Tène Culture. Moreover, La Tène Culture some inventories contain scabbards with a top decorated with openwork applique, reminiscent of the *Gittermuster* pattern – e.g., the scabbard from Lamadelaine, grave 3, and, possibly, the scabbard from grave 2/1898 in the cemetery at D Hüttigweiler, Lkr. Neuenkirchen, in the Rhineland. The small number of analogies recorded on Celtic territory for the may finds of scabbards with plates decorated with a lattice pattern (*Gittermuster*) recorded on the territory of the Przeworsk and the Oksywie Cultures must be the consequence of different burial practices followed in each of these culture units. It is possible that the scabbard from Pruszcz Gdański 7, grave 346 (Fig. 11:3), originally had a plate decorated with a lattice pattern (*Gittermuster*), or perhaps, with *opus interrasilis* but now it is seriously fragmented and retains only the upper part of an iron openwork plate at the mouth of its front scabbard-plate made of iron.

Metal scabbards of double-edged swords disappear are gone from European *Barbaricum* with the decline of the La Tène Culture. To claim that they were manufactured in the Przeworsk and the Oksywie culture environment is to accept that during the Late Pre-Roman on the territory of these culture units there were scabbard-making workshops not inferior in any way to La Tène workshops. This is a bizarre claim to make because none of the objects (e.g., single-edged swords, circular shield-bosses, spearheads), recognized as local Przeworsk or Oksywie metalwork, require the level of expertise and advanced tools which are necessary to make metal scabbards. Assuming that the Germanic smiths had gained, through contact with La Tène Culture craftsmen, sufficiently high skill to allow them to make metal scabbards, we would expect find locally made metal scabbards of single-edged swords and other objects made of materials or using technologies analogical to those needed in the production of the class of military object under discussion here, but none have been recorded. The above observations are strong evidence to treat all metal scabbards of double-edged swords as objects produced in La Tène workshops, and consequently, to recognize their La Tène provenance. The difference in the number of finds of these scabbards on the Celtic and the Germanic territories must result from different rules of the burial rite. The same applies to the lack of close analogies in La Tène Culture materials.

A separate chapter focuses on finds of metal vessels of La Tène and provincial Roman provenance. Out of a broad spectrum of metal vessels presented in the study of H.-J. Eggers, the following forms have been recorded in Oksywie Culture: E.4–8 (bronze cauldrons with an iron rim, from Bolszewo, Brzeźniak, Ciepłe, Tuja and Skowarcz), and E.18–20 (situla-shaped buckets, from Małe Czyste, Opalenie, Rokosowo, Rządź, Sławno, Starzyno, Troszyn), and vessels type E.67 and E.91 (bowls, from Rządź).

The assortment of La Tène and provincial Roman imports closes with objects made of glass: assorted beads and bracelets recorded at Podwiesk, Rumia and Toruń (see the Catalogue).

The broad spectrum of objects of La Tène and provincial Roman provenance recorded in Oksywie Culture evidently documents extensive contacts of the inhabitants of Pomerania with the Celtic world. The imports cluster mostly in Chełmno Land, the Lower Vistula basin and on the coast of the Bay of Puck. During phase A1 they include brooches, from Rumia (graves 150, 151 and 162), which find analogy in La Tène brooches from LT C1b. Possibly attributable to the group of imported objects is the brooch from Podwiesk (grave 112), which has the best morphological and stylistic parallels in finds from LT C2. Imports observed during phase A2 include brooches type A.65 and *Nauheim* forms, which possibly linger until the onset of the youngest phase of the Late Pre-Roman Period. Assemblages with metal vessels and Celtic vessels recorded at Bolszewo and Opalenie also belong approximately in this phase. A similar chronology is feasible for the metal scabbard type Ł.1a / Bo.III from the grave assemblage 678 from Rządź. A more broad chronology, one that takes in phases A2 and A3, is accepted for the many glass ornaments, a relatively common category of find. A similar dating is given to metal scabbards ornamented in a ladder pattern with S-shaped volutes, recovered at Żukczyn, Gdańsk-Nowolipki, Pruszcz Gdański 7, grave 374, and Pruszcz Gdański 10, grave 137, as well as to buckets E.18 and E.20 (from Małe Czyste, Sławno and Starzyno) and to Celtic cauldrons. During phase A3 imported objects include brooches A.18 and buckets types E.18–19, from cemeteries at Rządź and Troszyn, as well as bowls E.67 and E.91 from Rządź. Also datable to phase A3 is grave 355 from Pruszcz Gdański 7 containing a metal sword scabbard ornamented with a ladder pattern of S-shaped volutes.

The influx of assorted objects of non-local provenance to the area occupied by Oksywie Culture settlement apparently came from more than one direction. Brooches types A.65, *Nauheim* and variant A.18a (variant *Altenburg* after T. Völling or A.18a2 after S. Demetz), A.18b, provincial Roman buckets types E.18–20, and the sword scabbard type Ł.1a, apparently found their way to the region from the south. On the other hand, the brooch type A.18a (variant *Wederath* after T. Völling) and the cauldrons with an iron rim, as well as the shagreen-decorated sword scabbards and specimens decorated with a pattern of s-shaped volutes, suggest a western connection. It is feasible that this was the direction also of the influx of bowls, types E.67 and E.91, and if the chain mail discovered at Opalenie, although this question cannot be resolved conclusively for the time being; this is true also of other objects with a La Tène or provincial Roman provenance.

Analysis of the distribution of finds of non-local provenance on the territory of Oksywie Culture and its neighbour culture units leads us to conclude that their presence in our region must be the result of a chain of episodes of exchange – of varying complexity – in which a significant role was played by local settlement concentrations and border zones of different cultures. Transactions may have been concluded directly by the makers of the goods or by intermediaries of agents.

When it comes to burials furnished with metal vessels and, on occasion, with other imported objects, we may speak of a more focused model of long-distance exchange or possibly, diplomatic gifts. In this type of exchange one would expect the participation of representatives or envoys of individual clans, tribes or territorial communities.

The crucial role in the trade must have been played by amber. Another feasible important branch of trade with areas found north of the Carpathian range could have been slave trade. Unfortunately, we have no explicit data on salt deposits in Kuyavia and their exploitation, if any, during the period of interest, although during the La Tène there was a great demand for this commodity. The influx of imports has been interpreted also in terms of military activity (plunder), as well as in political or social terms, e.g., gifts exchange. It seems also

that we cannot discount, especially during the first stages of the Late Pre-Roman period, the trade in raw iron, which should also be treated in the category of imports. It is also relevant that a range of commodities, potential equivalents in exchange, both local and regional, unfortunately leave no traces recoverable with investigation methods available at present – natural goods found with a varying intensity in different regions, but also, services and various type of intelligence.

The presence of imports of La Tène and Roman provincial provenance in Pomerania appears to be the result of extensive contacts of the population resident in the region during the Late Pre-Roman period. Of major importance for this exchange presumably were two complementary routes that provided connections with the western and the eastern zone of Celtic settlement.

tlum. A Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...”, Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KZIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskaâ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2013. Wydanie I. Nakład 300 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa